

THE MERIC JOURNAL

MERİÇ ULUSLARARASI SOSYAL ve STRATEJİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

ISSN NO: 2587-2206

EDİRNE

**MERİÇ ULUSLARARASI SOSYAL VE STRATEJİK
ARAŞTIRMALAR DERGİSİ**

CİLT:7

SAYI:19

TEMMUZ 2023

**MERIC INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL AND
STRATEGIC STUDIES**

VOLUME: 7

ISSUE:19

JULY 2023

E-ISSN: 2587-2206 (Online)

EDİRNE

**Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik
Araştırmalar Dergisi**
Cilt 7, Sayı 19, Temmuz 2023

**Meric International Journal of Social and
Strategic Studies**
Volume:7, Issue: 19, July 2023

Editör | Editor

Doç.Dr. Mustafa HATIPLER, Trakya Üniversitesi, Türkiye
Email: editor@mericjournal.com

Editör Yardımcıları | Editorial Assistants

Öğr.Gör. Nur KESKİN, Trakya Üniversitesi, Türkiye
email: nurkeskin@mericjournal.com

Yazım ve Dil Editörleri | Spelling and Language Editors

Dr. Öğr. Üyesi Orhan SEVİNDİK, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa,
Türkiye
email: orhansevindik@iuc.edu.tr

Mizanpaj Editörleri | Layout Editors

Öğr.Gör. Nur KESKİN, Trakya Üniversitesi, Türkiye
email: nurkeskin@mericjournal.com

Öğr.Gör. Funda SELVİ AVAT, Trakya Üniversitesi, Türkiye
email: fundaselvi@mericjournal.com

Editorial Board- Yayın Kurulu

Doç. Dr. Mustafa HATİPLER
Prof. Dr. Ayhan AYTAÇ
Prof. Dr. Mümün TAHİR
Prof. Dr. Ergeni VELEV
Prof. Dr. Nurcan METİN
Prof. Dr. Engin BEKSAÇ
Prof. Dr. Murat ÇETİN
Prof.Dr. Süleyman Gökhan GÜNAY
Prof. Dr. Özlem ÖZKIVRAK
Prof. Dr. Numan ORUC
Prof. Dr. Fehim HUSKOVIÇ
Doç. Dr. İskender GÜMÜŞ
Doç. Dr. Simge ÖZER PINARBAŞI
Doç. Dr. Muamer HODZIC
Doç. Dr. Kiriakos AMOUTZAS
Dr. Amina Siljak JESENKOVIC

Founding Editor

Assoc. Prof. Dr. Mustafa HATİPLER, Trakya University, TURKEY

İnternet Sayfası | Internet Page

DergiPark
AKADEMİK

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/meric>

Taranan ve Dizinlenen İndeksler | Abstracted and and Indexed in

Dergi Hakkında | About the Journal

ISSN: 2587-2206 (Online) International Journal Publication Details for “The Meric Journal”

Aims & Scope:

The Meric Journal is the official journal of “Stratejik, Sosyal ve Kültürel Araştırma Derneği” (Association For Strategic Social And Cultural Research). Publication type is the academic journal. The principal purpose of the journal is to publish scholarly work in the social sciences defined in the classical sense, that is in the social sciences, the humanities, and the natural sciences (education, communication, geography, history, linguistics, psychology, anthropology, philosophy, philology, musicology, fine arts, sociology, archaeology, economics, international relations, social work, political science, international studies, business management, applied econometrics, applied statistics, law, public administration). The journal serves as a publication medium for the solution of

problems in the field of social sciences.

Publisher information:

Stratejik, Sosyal ve Kültürel Araştırma Derneği, (Association For Strategic Social And CulturalResearch). Saraçlar Street. No:23/3, Edirne/Turkey

E-mail: editor@mericjournal.com **Bibliographic records:** 07/2017 to present

Publication type: Academic Journal

Subjects: Social sciences include: Education, communication, geography, history, linguistics, psychology, anthropology, philosophy, philology, musicology, fine arts, sociology, archaeology, economics, international relations, social work, political science, international studies, business management, applied econometrics, applied statistics, law, public administration.

Description: Serves as a publication medium for the solution of problems in the field of socialsciences.

Frequency: Three times a year

Peer Reviewed: Yes

**Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik
Araştırmalar Dergisi
Cilt 7, Sayı 19, Temmuz 2023**

**Meric International Journal of Social and
Strategic Studies
Volume:7, Issue: 19, July 2023**

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Emel GÖNENÇ GÜLER - Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Güven Necati BÜYÜKBAYKAL – İstanbul Üniversitesi
Doç.Dr. Handan KARAKAYA – Fırat Üniversitesi
Doç.Dr. Elif Hatun ONAL KILIÇBEYLI – Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Doç.Dr. Sezgin MERCAN - Başkent Üniversitesi
Doç.Dr. Serap ÖZDEMİR GÜZEL – İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa
Doç. Dr. Onur ÇETİN – Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Nesrin Çiçek AKÇIL HARMANKAYA – İstanbul Üniversitesi
Doç .Dr. Gamze Fahriye PEHLİVAN – Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Meltem GÜZEL - İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa
Dr. Öğr. Üyesi Selcan ALTINBAŞ UMUT – Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülüm Burcu DALKIRAN – Trakya Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles **Derleme Makaleleri / Review Articles**

Selda GEYİK YILDIRIM

Çokkültürcülük ve Göç

Multiculturalism and Migration.....145-165

Gün TAŞ

Avrupa Birliğinde Azınlıkların Entegrasyonu ve Boyutları

Minority Integration in The European Union and Its Dimensions.....166-201

Nurcan ÖZKAN

Evaluation of Bird Watching Tourism from Different Aspects

Kuş Gözlem Turizminin Farklı Yönlerden Değerlendirilmesi.....202-221

Kadir Kaan GÖNCÜ

Sağlık Sektöründe Tedarikçi İlişkileri Yönetimi Üzerine Bir Literatür Taraması

A Literature Review on Supplier Relationship Management in the Health Sector.....222-235

Arif MISIRLI -Esin BENİAN

Trakya Bölgesi Bizans Dönemi Dini Yapılarının İncelenmesi

Examination Of Religious Buildings in the Byzantine Period Of The Thrace.....236-272

Mehmet Salih ALTIN- Hakan ALP

Post Truth Çağında Görsel Kültürün Dönüşümü ve Algı Yönetimi

Transformation of Visual Culture and Perception Management in the Post-Truth Era...273-290

Yayına Geliş Tarihi:11/03/2023
Yayına Kabul Tarihi:06/07/2023
Online Yayın Tarihi:31/07/2023

Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik
Araştırmalar Dergisi
Cilt:7, Sayı:19, Yıl: 2023, Sayfa:145-165
ISSN: 2587-2206

DERLEME MAKALESİ / REVIEW ARTICLE

ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK VE GÖÇ

Selda GEYİK YILDIRIM¹

Özet

Göçler toplumların çokkültürlülüğüne kaynaklık eden en önemli bileşenlerden biri olsa da aynı zamanda günümüzdeki çokkültürcü politikaları tartışmalı hale getiren başlıca unsurlardan biri olmuştur. Bu çalışma göçün kültürel çoğulculuğu arttıran bilindik özelliklerini değil, göçün bugün çokkültürcü politikaları neden (nasıl) dönüştürdüğü üzerine bir inceleme yapmaktadır. Göç ve çokkültürcülük arasındaki ilişki tarihsel, politik ve sosyolojik dinamiklerle şekillenmiştir. Çokkültürcülük, çokkültürlülüğün politik alandaki temsilidir ve çokkültürlülüğün varlığını muhafaza etme iddiası taşır. Kültürel çeşitliliğin yüceltildiği dönemler bugün yerini farklı tartışma zeminlerine bırakmıştır. Her yeni göç hem toplumda varolan etnik toplulukların hacmini arttırmış hem de göç edilen topluma yeni etnik topluluklar eklemiştir. Ancak sığınmacı, mülteci ve düzensiz göçmen sayısının giderek arttığı günümüz dünyasında göç edenlerin nicelik ve nitelikleri bu paradigma değişimlerinde en etkili unsurlardan biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çokkültürcülük, Çokkültürlülük, Sığınmacı, Mülteci, Düzensiz Göçmen.

MULTICULTURALISM AND MIGRATION

Abstract

While migrations are one of the most important sources of multicultural societies, they are also one of the leading factors that throw today's multiculturalist policies into question. Instead of focusing on the widely discussed topic of migration as a factor that increases cultural pluralism, this study examines why (how) migration transforms today's multicultural policies. The relationship between migration and multiculturalism has been shaped by historical, political and sociological dynamics. Multiculturalism is the political representation of multicultural societies and it aims to maintain the cultural diversity of societies. Today, the periods when cultural diversity were praised have been replaced by a new ground for discussion. Each new migration wave increased the volume of ethnic

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, E mail: seldagykyldrm@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4277-6048

Atf/Citation: Geyik Yıldırım., S. (2023). Çokkültürcülük ve Göç. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 7(19), 145-165.

communities while adding new ethnic communities to the society. In today's world, the increase in the number of asylum seekers, refugees, irregular immigrants and the quantity and quality of the migrants have been the most effective factors in this paradigm change.

Key Words: *Multiculturalism, Multicultural Society, Asylum Seeker, Refugee, Irregular Migrant.*

GİRİŞ

Modern göç okumaları, Batılı yerel ve küresel dinamiklerle dönüşen insan hareketliliklerine ve bu hareketliliklerin ulusötesi inşalarına ilişkin pek çok detayı içerir. Göçler bireylerin, grupların ya da toplulukların, gönüllü ya da zorunlu, geçici ya da kalıcı olarak gerçekleştirdikleri bir yer değiştirme eyleminin ötesinde çoklu ve değişken anlamlar taşır. Çünkü modern dönemlerle birlikte hızlanan insan hareketlilikleri modern dönemin “mimarları” olarak nitelendirilen Batı’nın “ideal dünyası” için araçsallaştırılmıştır. Ancak göçün işlevselliğine duyulan gereksinim yeni politikalara da zemin hazırlamıştır.

Geleneksel toplumdan modern topluma geçiş süreci, tarihi dönemlerin en hızlı değişimlerine sahne olmuştur. Göçler de tarihin her döneminde rastlanılan bir olgu olsa da modern dönemdeki görünüşleri çağın ruhuna uygun bir seyir izlemiştir. Modern dönemden miras kalanlar ise postmodern olarak adlandırılan dönemde farklı bir sürece taşınmıştır. Bu nedenle çokkültürcülük okumaları sözü edilen dönemseldir ayrımlardan uzak tutularak anlaşılabilir. Postmodernizm “*modernizmin alternatifi*”; çokkültürcülük de asimilasyon politikalarının alternatifi olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu iki alternatif kendisinden önceki dönemin izlerini taşımaktaydı.

Benzetme anlamına gelen asimilasyon teriminin referans alanı XVII. yüzyılda genişlemeye başlamıştır (Bauman, 2003: 137). İngilizliliğe uygunluk (Anglo-conformity) ve Erime Potası (Melting Pot) gibi klasik asimilasyon politikalarındaki temel amaç benzetme felsefesiydi. Yani Amerika’da İngiliz kültürünü yaygınlaştırmak ve muhafaza etmektir. Dolayısıyla ülkeye gelen yabancıların hâkim kültüre uyum sağlamaları bekleniyordu (Yalçın, 2002:46). Ancak ülkeye gelen “yabancıların” köken kültürleri zaman içerisinde hâkim kültüre arzu edilen düzeyde benzeştirilemedi. Bu durum asimilasyonu işlevsiz kıldı ve onun yerine çokkültürcülük “iyimser” bir politika görünürleşmeye başladı. Bu nedenle çokkültürcülük politikası olarak adlandırılan bu anlayış asimilasyon politikalarının başarısızlık deneyimlerinden bağımsız olarak değerlendirilemez.

Taylor'a göre (2014) çokkültürcülük bazı kültürlerin diğerleri üzerindeki dayatmaları ve üstünlük kurma girişimleriyle bağlantılıdır. Batılı liberal toplumların sömürgeci geçmişleri ve farklı kökenden gelen kültürleri marjinalleştirme deneyimleri bunun somut örneklerinden bir tanesidir (Taylor vd., 2014:83). Batı, esasında kendi üretimi olan sorunsal alanlara çözüm bulmak amacıyla bu politikayı ortaya çıkarmıştır. Ancak sürecin arzu edilen düzeyde gelişimi çokkültürcü politikaların başlangıç yılları kadar iyimser bir rota izlememiştir².

Çokkültürcülüğün temel kaynaklarından biri olan çokkültürlü toplumların ortaya çıkışına aracılık eden en önemli dinamikler ise küreselleşme ve uluslararası göçler olmuştur. Her iki olgu esasında birbirini besleyen etkileşimli bir niteliğe, çoklu analiz ve neticelere sahiptir. Toplumların kültürel çeşitliliğine kaynaklık eden temel dinamiklerden biri olan göç bugün kültürel ayrımları hassaslaştıran bir dizi politikalara da aracılık etmektedir. Sömürgeleştirme dönemlerinden sanayileşme dönemine ve postendüstriyel döneme kadar Batı için ekonomik kalkınmanın en önemli unsurlarını inşa etmiş olan göçler yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan ancak Soğuk Savaş'ın etkisiyle birlikte özellikle 1990 sonrasında, güvenlik³, kültür ve kimlik temelli okumalarla engellenmesi/denetlenmesi/izlenmesi gereken hareketlilikler⁴ olarak daha fazla gündeme taşınmıştır.

Dünya Göç Raporu'nun (2022) son verilerine göre 2019'da 272 milyon olan uluslararası göçmen sayısı 2020'de 281 milyon olmuştur. Bunların 89.4 milyonu mülteciler, sığınmacılar, yerinden edilmiş kişilerden oluşmaktadır. Sadece Amerika Birleşik Devletleri'ndeki toplam düzensiz

---

² Bazı eleştirmenler 2005 yılına gelindiğinde "Avustralya'da çokkültürcülüğün öldüğünü" savunuyorlardı ve çokkültürcü programlar kademeli olarak kaldırılmaya başlanmıştı. Ayrıca çokkültürcülüğe yönelik eleştiriler Kanada'daki seçim sonuçlarına etki edecek kadar somutlaşmıştı (Bkz.Clyne ve Jupp, 2011). Özellikle İslam karşıtlığı Avrupa ülkelerinde siyasi liderlerin seçim propagandalarında ve söylemlerinde başlıca unsur olarak ön plana çıkmıştır (Alkan, 2015:287).

³ Göçün güvenlikleştirildiği konusunda dikkate alınması gereken önemli bir husus söz konusudur: Güvenlik konusu, özellikle Batı için, kimin, nereden, nereye, hangi nedenlerle, nasıl ve ne şekilde göç etme eylemini gerçekleştirdiği ile yakından ilişkilidir. Göç edenlerin kaynak ülkesi, kimliği, statüsü, sayısı ve Batı'ya katkı düzeyi bugün onların ülkeye kabul düzeylerini önemli ölçüde etkilemektedir (Geyik Yıldırım, 2022).

⁴ Bu tavır özellikle Müslüman kökenli sığınmacı/mülteci nüfusunda ve düzensiz göçmenlerde daha belirgindir.

göçmen nüfusunun ise 11 ila 11.4 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir (IOM, 2022).

Danimarka Mülteci Konseyinin (DRC) raporuna göre yerinden edilen toplam insan sayısının 2022 yılında 2,9 milyon artacağı ve 2023 yılında bu sayıya ek 3,9 milyon daha artarak toplam 6,8 milyon bir artışa yol açacağı tahmin edilmektedir. Bu tahminler, 2014'ten 2023'e kadar olan 10 yıllık dönemde, yerinden edilmenin 35 milyondan fazla artarak neredeyse iki katına çıkacağı anlamına geliyor (DRC, 2022). Giderek artan bu sayılar ilerleyen zamanlarda çok daha fazla tartışma alanları ortaya çıkaracak ve ülkelerin göç kabullerini zorlaştıran yeni politik uygulamaları gündeme getirecektir.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmaya başlayan çokkültürcü politikaların “öncü” toplulukları bugünkü düzeyde bir göç dalgası ile daha önceki dönemler hiç karşı karşıya gelmemiştir. Her yeni göç toplumunda varolan etnik toplulukların hacmini arttırmış hem de göç edilen topluma yeni etnik topluluklar eklemiştir. Bu durum çokkültürlü toplumların yönetsel açıdan bazı zorlukları bünyesinde taşımasına neden olmuştur⁵. Toplumdaki etnik çeşitliliğin bazı durumlarda marjinalleşme eğilimlerine zemin oluşturma potansiyelleri bu tür toplumlarda yönetsel olarak bazı tedbirlerin alınmasını da zorunlu kılmıştır.

Çokkültürcü politikalar bireylerin/grupların/toplulukların çeşitli talepleri, karşı çıkışları ve göçlerin toplumsal yapıda ortaya çıkardığı öngörülemeyen değişimleri⁶ neticesinde ortaya çıkan sorunlara yönelik çözüm arayışlarının ürünleridir. Yeni göçmen profilleri asimilasyonun alternatifsizliğini kanıtlamış, yükselen milliyetçi duygular ve bunların “açık seçik hale gelmiş talepleri” bir ölçüde çokkültürcü politikaları zorunlu kılmıştır (Geyik Yıldırım, 2018a). Diğer taraftan bugün karşı karşıya kalınan yeni göç dalgaları ise yirminci yüzyılın çokkültürcü politikalarını tartışmaya açmaya başlamıştır.

Bu çalışma çokkültürcülük politikalarının göçün nicel ve nitel durumlarına göre nasıl değiştiğini tarihsel, politik ve sosyolojik açıdan ele alarak incelemektedir. Çokkültürcü politikalar bir ölçüde zorunlu toplumsal

⁵ Heckmann'a göre (2006:12) Avrupa'da çokkültürlülüğü ve göçmenler arasındaki azınlık oluşumunu eleştiren politikaların destek bulmasının yanı sıra bir toplumsal gerçekliğin kendisinden de söz edilmesi gerekir. Çünkü göçmenler arasında azınlık oluşumunun etnik tabakalaşmaya ve etno-kültürel çatışmaya yol açtığına dair artan bir farkındalık da söz konusudur.

⁶ Kanada'da uygulandığı şekliyle çokkültürlülük, aslında uluslararası göçün yarattığı karma nüfuslara yöneliktir. Avustralya ve İsveç'te de benzer durum söz konusudur (Jupp ve Clyne, 2011).

değişimlerin neticelerinden biri olmuş, 1990 sonrası dönemde⁷ ise göçün değişen uluslararası görünümü Batı'nın "ılımlı" göç yaklaşımında köklü değişimlere zemin hazırlamıştır. Dünya çapında artan sığınmacı, mülteci ve düzensiz göçmen gerçekliği karşısında kalkınmanın aracı olarak göçün işlevsel yönüne yapılan vurguların yerini kimlik, kültür ve ekonomi temelli güvenlik temalı vurgular almıştır. Bu vurguların hedef kitlesi ise esas olarak Müslüman kökenli sığınmacı, mülteci ve düzensiz göçmenler olmuştur.

Bu çalışmada ayrıca yerinden edilen milyonlarca insanın göz ardı edilemeyecek kadar ciddi bir eşitsizlik ve ayrımcılık sorunu ile karşı karşıya kaldığı, bu sorunlara karşı evrensel değerlerin "inşacı" toplumlarının insani ve ahlaki duyarlılığının her geçen gün azaldığı; olumsuz politik tutumlarının çoğaldığı; zorunlu göç mağdurlarının belirsiz, güvensiz ve umutsuz yaşamlar içine hapsedildiği vurgulanmaktadır. Göç edenler/etmek zorunda kalanlar evrensel değerler ekseninde daha az; kültürel ve ekonomik kaygılar özelinde daha fazla yer bulmaktadır. Bu nedenle bu çalışma özellikle zorunlu göç edenlere yönelik mevcut uluslararası hukuki düzenlemelerin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmekte ve uluslararası külfet paylaşımına dayalı yeni uzlaşma metinlerinin resmiyet kazanmasının önemini vurgulamaktadır.

1. ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞÜN İNŞA SÜRECİ: GÖNÜLLÜ MÜ ZORUNLU MU?

Çokkültürcülük, farklı kültürlere yönelik geniş toleransların ve çeşitli uygulamaların karşılık bulduğu bir politikaya işaret etse de çokkültürcülük esasında zorunlu bir inşaa sürecinin neticesinde ortaya çıkmıştır. Kamusal talepler ve farklılıkların bir arada nasıl yaşayacağına ilişkin ilk yanıt "asimilasyon" politikaları ile verilmiştir (Schnapper, 2005: 194). Ancak, bu görüş daha sonra ciddi eleştiriler ve karşı çıkışlara sahne olmuş, farklılıklar "ortak" bir zeminde eritememiş aksine asimilasyoncu uygulamalar sonucunda daha güçlü etnik ve kültürel bağlar ortaya çıkmış ve daha dirençli karşı çıkışlara yol açmıştır. Bu süreç çokkültürcülüğe zemin hazırlayan unsurlardan biri olmuştur.

Kymlicka'ya göre (2015:53) çokkültürlülük ulusal ve etnik farklılıklardan doğmuştur: bir devlet, çokuluslu devlet (üyeleri farklı uluslara ait olan) ve çoketnikli devlet yapısına sahipse (farklı uluslardan kopup gelenlerle oluşmuş) ve bu yapılar bireysel kimliklerin ve siyasi

⁷ 1990'lı yıllar aynı zamanda çokkültürlülüğün birçok ülkede (örneğin Birleşik Krallık, Hollanda ve İsveç) kültürel ve dini çeşitliliği barındırmak ve kapsayıcı bir vatandaşlık oluşturmak için en uygun yolu olarak görüldüğü dönemlerdir (Triandafyllidou, 2017:139).

yaşamın önemli bir yanını teşkil ediyorsa, o devlet çokkültürlüdür. Parekh (2002:3) ise çokkültürlülüğün tek başına farklılıklar ve kimliklerle ilgili olmadığını, kültürle kaynaşmış ve ondan beslenen farklılık ve kimliklerle alakalı olduğunu söyler. Habermas'ın (2015:119) vurgusu ise daha çok kolektif kimliklerin tanınması mücadelelerine yönelik olmuştur.

Habermas'a göre (2015:25) ulus-devlet, ülke sınırları içerisinde çokkültürlülüğün kaynaklanan sorunlar ile küreselleşmenin getirdiği sorunlar karşısında bir meydan okumayla karşı karşıya kalmıştır. Bu da ulus-devlet tartışmalarını, onun zayıfladığı ya da yeniden yapılandığı fikrini gündeme taşımıştır. Ancak bu tartışmalar içerisinde bazı teorisyenlerin iddia ettiği gibi ulus-devletin yapısal dönüşümü beklenen şekilde gerçekleşmemiştir. Aksine günümüzün sığınmacı, mülteci ve düzensiz göçmen sayılarındaki oranlar ulus-devlet yapısını daha da güçlendirmenin gerekçelerinden biri olarak gündeme taşınmış ve buna yönelik önlemler artırılmıştır.

Modood'a göre (2014) ABD'de çokkültürcülük teriminin kullanılmaya başlanması belirgin bir siyaseti tarif etmek üzerine inşa edilmiştir. Ortaya çıkan bu siyaset biçimi kimlik temelli bir siyaseti ve kamusal alandaki tanınırlık taleplerine dayalıydı. İnsan hakları ve eşit yurttaşlık fikirlerinin canlandığı, birbirinden farklı sosyal grup taleplerini bünyesinde toplayan Afrika merkezilik, etnisite, toplumsal cinsiyet ve eşcinsellik gibi fikirler yeni siyaset anlayışının ekseni haline geldi (Modood, 2014:14).

Bütün bu yaklaşımlar incelendiğinde çokkültürlülüğün kapsamı açısından kimilerinde daha sınırlı kimilerinde daha geniş bir içeriğe sahip olduğu ve tek bir tanımlama içermediği; hepsinde çokkültürlülüğün en genel anlamıyla kültürel çeşitliliğe/çoğulculuğa işaret ettiği görülmektedir (Geyik Yıldırım, 2018a: 25). Ancak bütün bu yaklaşımlar içerik, kapsam ve ülke politikalarındaki konumlanışları bakımından birbirlerinden farklılık göstermektedir.

Çokkültürlülük, kültürel çeşitliliğe/çoğulculuğa işaret ediyorsa, çokkültürcülük de bu çeşitliliğin kamusal alandaki koruyucu mekanizmalarını inşa etmeye yönelik politikaların üretilmesi anlamına gelir. Ancak bugün özellikle Batı toplumlarında çokkültürcülük politikaları özellikle sığınmacı, mülteci ve düzensiz göçmen özelinde neden çeşitli tartışmalara konu olmaya başlamıştır? Bu tartışmalarda Batı kültürünün dışında yer alan kültürlerin mi yoksa ekonomik unsurların mı etkisi daha fazla olmuştur? Ya da sığınmacı akını karşısında her iki unsurun da belirli ölçüde bir ağırlığından söz edilebilir mi? Bu soruların yanıtı aslında tam da

çokkültürcü politikaların neden bazı durumlarda askıya alınmaya çalışıldığının, bazı durumlarda da yeniden gözden geçirilmesi konusunda tavsiyelerde bulunulduğunun yanıtlarından sadece birisidir.

Britanya'da ve Avrupa'nın diğer kısımlarında çokkültürcülük kavramsal olarak daha dar bir anlamda kullanılmaktadır. Bu coğrafyalarda çokkültürcülüğün bir siyasal hareket neticesinde değil, halk hareketliliğiyle, yeni göçler neticesinde çokkültürlü hale geldiği söylenir (Modood, 2014:14). 1970'ler sonrasında Kanada⁸, göçmenleri asimile etmek yerine çoketnikli yapıyı geliştirme politikası için çokkültürcülük terimini kullandı. Temel felsefesi göçmenlerin önyargısız ya da ayrımcılık korkusundan uzak, etnik kimliklerini ifade etme hakkı üzerine inşa edilmişti; kavram Avrupa'da, ulusal cemaatler arasındaki güçlerin paylaşımı iken; ABD'de ise sıklıkla marjinalleşmiş sosyal grupları karşılamak için kullanılmıştır (Kymlicka, 2015:51-52).

Avustralya ve Birleşik Devletlerde çokkültürcülük kavramı Kanada'dan sonra devreye girmiştir. İsveç, resmi olarak 1975 yılında bu kavramı benimsemiştir. Hollanda'da ise 1980'den itibaren resmi politikalarda detaylı bir şekilde gündeme gelmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana göçmenlere ev sahipliği yapan diğer Avrupa ülkeleri de göçmenlerin kalıcılığı ile yüzleştiği 1970'li yıllarda çokkültürcülük kavramını kullanmaya başlamıştır (Canatan, 2006: 5).

Göçün kaynak ülkesi⁹, anavatan ülkeleri dışında ulusötesi arayışlara giren aktörlerin sayısı, bu aktörlerin kültürel kodları, kimlik bileşenleri, kaynak ülkelerinin daimileşen istikrarsızlıkları, iç çatışma ve savaşların olası yenilenme durumları, düzensiz göçün artan hacmi gibi pek çok detay esasında Batı'nın göçe yönelik tavrının değişmesinde etkin rol oynayan temel unsurlardan bazılarıdır. Batı, bir dönemler göçün faydalarını maksimize etme anlayışını, günümüzün sığınmacı akını karşısında göçün zararlarını minimize etme anlayışına bırakmıştır. Bu anlayış beraberinde

---

⁸ Kanada'nın çokkültürcülüğe geçişin nedenlerinden biri de Quebec'tir. Quebec hareketini bastırabilmek için çeşitli yollar denemiş olan Kanada, Quebec kimliğini düzenlemek için ikidillilik ve ikikültürlülük, asimilasyon, entegrasyon, kültürlerarasıcılık, hukuki bireysellik ve çokkültürcülük gibi altı model denemiştir (Akt. Kalaycı, 2006:13).

⁹ Örneğin Afganistan, Sri Lanka ve Irak'taki savaş bölgelerinden tekneyle gelen az sayıda sığınmacı, Avustralya'da 2010 yılında '*tekneleri durdurun*' şeklinde seçim sloganı olarak kullanılmıştır (Clyne ve Jupp, 2011:197).

sığınmacı yükünün birkaç yerele¹⁰ sığdırma duyarsızlığını getirmiştir (Geyik Yıldırım, 2022).

Ekonomi, politika, kültür ve coğrafya, bu dört unsur, modern zamanlardan günümüze kadar göçlerin temel belirleyicileri arasında yer almıştır. Ancak bu belirleyici unsurlardan ekonomi ve politika her dönem en baskın bileşenler olmuştur. Batı, modern/rasyonel hareket etme tarzı ile her dönem her olguyu pragmatist önceliklerle ülke refahı ve kalkınması için en “faydalı” olanı yapma gayretini sürdürmüştür (Geyik Yıldırım, 2022). Suriye kaynaklı kitlesel göçlerin sığınma ülkelerinden biri olan Türkiye’de bugünkü sığınmacı tartışmalarında gözden kaçırılan temel meselelerden biri de budur. Bu denli büyük bir sığınmacı akını karşısında hiçbir ülkenin tek başına çözüm üretebilmesi mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle göç konusundaki uluslararası anlaşmaların ivedilikle uluslararası külfet paylaşımını incelemesi ve yenilenmesi gerekmektedir.

2. SOĞUK SAVAŞ VE SIGINMACI AKINI: ULUSLARARASI GÖÇÜN DÖNÜŞEN DİNAMİKLERİ

Modern sığınma rejimi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmış, Soğuk Savaş yıllarında ise mültecilerin komünist rejimlerden ve diğer baskıcı yapılardan kaçışları, onlara diğer ülke sınırlarının açık bırakılması ve ilgili korumanın sağlanması fikri ile gelişmiştir (İçduygu ve Ayaşlı, 2019:3). Mültecileri korumak ve içinde buldukları kötü duruma bir çözüm bulmak amacıyla BM Genel Kurulu tarafından 1950 yılında Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) kurulmuştur (Betts ve Collier, 2017:20). Ancak BMMYK’nın başlangıç dönemlerinde günümüzün sığınmacı akını öngörülemedi. O dönemler çözüm arayışlarının merkezinde Avrupa yer alıyordu¹¹ ve mülteci kaynağı dönemin komünist ülkeleriydi. Ancak bu süreç 1960’lı yıllardan itibaren değişmeye (BMMYK, 1997:164) ve sömürgeciliğin son bulması ile birlikte Afrika merkezli yeni hareketlilikler ortaya çıkmaya başladı (UNHCR, 2000:6).

---

¹⁰ 129 ülke yaklaşık 6,8 milyon Suriyeli sığınmacıya ev sahipliği yapmaktadır. Bu nüfusun %80’i ise komşu ülkelerde (Türkiye, Lübnan ve Ürdün’de) bulunmaktadır (UNHCR, 2023).

¹¹ Savaş nedeniyle Avrupa kıtasında yaşanan kitlesel göç hareketleriyle baş etmek için henüz savaş bitmeden gerekli önlemler alınmaya başlamıştı. 1950 yılında kurulan BMMYK öncesinde, 1943 yılında Birleşmiş Milletler Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi kurulmuş ve daha sonra yerini 1947 yılında kurulan Uluslararası Mülteci Örgütü’ne bırakmıştı (BMMYK, 2001:12).

1970’li yıllarda Latin Amerika’daki direnişler, Ortadoğu’da ve Asya’da uzun süreli siyasal ve etnik çatışmalar geniş mülteci akışlarına yol açtı. 1980’li yıllarda birlikte Asya, Afrika, Latin Amerika’da çatışma bölgelerinden doğrudan Avrupa’ya ve Kuzey Amerika’ya gelen sığınmacı sayısı hızla arttı (Castles ve Miller, 2008). Sığınmacı, mülteci ve düzensiz göçmen sayısındaki artış ve çeşitlilik başta olmak üzere pek çok konuda uluslararası göçün yenilenen ve değişen olgusu ortaya çıkmıştır. Bütün bunlar özellikle 1990 sonrası dönemde göçlere yönelik söylem ve eylem biçimlerini dönüştürmeye başlamıştır.

Adamson’a (2006) göre bazı akademisyenler, soğuk savaşın ve iki kutupluluğun sona ermesinin, göçün giderek daha fazla güvenlik eksenli ele alınmasına ve ulusal sınırların daha fazla denetlenmesine neden olduğunu vurgulamışlardır. Marthoz’a göre ise (2004) göç ve göçmenlerin ulusal güvenlik endişeleriyle bağlantılı olarak görülmelerinin uzun bir geçmişi vardır. Göçmenlik siyasi gündeme hâkim oldukça, siyasi partiler göçmenlik konularını ana kampanya temalarından biri hâline getirmiş; bu tür kampanyalar ise “yabancı” kökenli topluluklara yönelik düşmanlığı arttırmıştır.

11 Eylül saldırısı da Avrupa ülkelerinin göçmen karşıtı politikalarını çok boyutlu olarak etkileyen olaylardan birisidir. Bu saldırı sonrasında özellikle medyada Müslümanlar ve terör, göç ve suç arasında bir bağlantı kurularak, Müslüman göçmenler terör olayları ile ilişkilendirilmiş; ayrımcı ve ırkçı politikalar yaygınlaşmaya başlamıştır (Adıgüzel, 2016:123). Bu tür saldırılar Batı toplumlarının göç karşıtlığının temel “savunma mekanizmalarından” biri haline getirilmiş ve sonraki dönemlerde Müslüman sığınmacılar konusundaki politik tutumlarda belirleyici olmuştur.

Batı Avrupa’nın tamamında son otuz yıl içerisinde gerçekleşen göçlere karşılık ulus bilinci siyasi bir tema olarak, nativizm ise siyasi bir program olarak yeniden canlanmıştır. Batı Avrupa devletlerinin çoğunda, yaklaşık yirmi yıldır kısıtlayıcı göç politikaları mevcuttur ancak bu durum göçmen kökenli nüfusların çeşitliliğini ve büyüklüğünü engelleyememiştir (Göksel, 2019). Ancak göç politikalarındaki “ılımlı” yaklaşım tarzı ciddi bir dönüşümden geçmiştir.

Göç aynı zamanda yeni sorunsal alanların ortaya çıkışına zemin hazırlamış, ekonomik göçmenden düzensiz göçmene, sığınmacıdan mültecilere kadar farklı kategorilerde ve göç türlerinde çağın koşullarına ve politik tutumlara göre farklı süreçler yaşanmıştır. Dolayısıyla göçe karşı verilen tepkilerin de nedenleri ve neticeleri çoğalmış, kimlik temelli siyaset yapma tarzlarını belirginleştirmiş, yerelin yabancıya karşı olan kalıp

yargılarını genişletmiş, yabancı düşmanlığının taraftarlarını arttırmış, ırkçılık yenilenen yüzü ile yeni yerli kuşakların düşünce dünyalarına eklenmiş ve öteki olma hallerinin yaşam alanları giderek daha da güçleşmiştir.

Craig (2015) göçe karşı arttırılan önlemlerin ekonomik, kültürel ve güvenlik nedenleri ile gerekçelendirmelerine karşılık esasında baskın faktörün ekonomik¹² temelli olduğu söylüyor. Son 20 yılda AB genelinde yaşanan ekonomik durgunluk dönemleri ve son beş yılda birçok AB üye devletinin karşılaştığı belirli ekonomik zorluklar, göçün kontrol edilmesi ve mevcut yabancıların ülkelerine geri gönderilmesi için artan çağrılara yol açmıştır (Craig, 2015:13).

Huysmans (2000:753) ise göçün Batı Avrupa’da nasıl bir güvenlik sorununa dönüştüğünü incelediği çalışmasında göçmenlerin ve sığınmacıların ulusal kimliğin korunmasına karşı bir meydan okuma olarak tasvir edildiği siyasallaşmaya vurgu yapıyor. Ayrıca, bir güvenlik sorunu olarak göçün siyasi inşayı desteklediğini, bu inşa sürecinde göçün giderek artan bir şekilde kamu düzenine, kültürel kimliğe, yerelin ve iş gücü piyasasının istikrarına yönelik bir tehlike olarak sunulduğunu yani göçün güvenlikleştirildiğini ileri sürüyor. Huysmans’a göre (2000) bu nedenle göçün toplumsal ve politik dinamiklerini anlamak önemlidir ve göçün toplumsal tehlikelerin temsilleriyle nasıl bağlantılı olduğunu da ayrıca anlamak gerekiyor.

“Avrupa ülkelerinde gerçekleştirilen anketlerde göçmenlerin, ikinci kuşakta bile, ev sahibi ülkelerin vatandaşları olma konusunda isteksizlik gösterme eğiliminde olduğunu gösteriyor. Ancak geleneksel göç ülkelerinde bile, ev sahibi ülkenin vatandaşı olma eğilimi eskisinden daha düşüktür. Örneğin Kanada’da 1945 ve 1975 yılları arasında ülkeye giren 4 milyon göçmenin sadece 1,5 milyonu vatandaşlığa geçmiştir. Amerika Birleşik Devletleri’nde, Göçmenlik ve Vatandaşlık Bürosu istatistiklerine göre, şu anda yasal göçmenlerin yaklaşık yüzde 37’si vatandaşlık için başvurmuştur, 1946 yılında ise bu oran yüzde 67’ydi” (Akt. Nuhoglu-Soysal, 2021:50-51).

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa’nın ekonomik ihtiyaçlarına yanıt bulmak amacıyla teşvik edilen ve yoğunlaşan uluslararası göç, bu ihtiyacı uzun yıllar karşılamıştır (Geyik Yıldırım, 2018a: 30). Avrupa’nın ekonomik gereksinimlerine yanıt veren göçmenler, ekonomik krizlerin yaşandığı dönemlerde önemini kaybetmeye başlamış, ihtiyaç duyulmayan

¹² Batı Avrupa ülkeleri ekonomik gerileme ve durgunluğun yaşandığı hemen hemen her dönem göçü sınırlamıştır (Goldin vd., 2022:93).

dönemlerde de göç politikaları sıkılaştırılmaya başlamıştır. Ekonomik baskı ve durgunluk gerekçelerine ilave olarak kimlik ve kültür temelli güvenlik endişeleri de eklenerek göçün sınırlandırılması türünden argümanların güçlenmesine vesile olmuştur.

Göç konusunda bugün en çok yazan, kayda alan, öneriler sunan, toplantılar düzenleyen, ülke ülke gezen, sayısız kuruluş inşa eden, bu kuruluşları finanse eden, kaynak bulan ve aktaran, göçün geleceği hakkında öngörde bulunan Batı'nın göç yazımı da "tarihyazımından" farksızdır (Geyik Yıldırım 2022:15). Batı'nın göç yazımı esasında "ideal dünyasına" uygun bir formatta yol almıştır. Göç politikalarını da kendi toplumsal/bölgesel refahı ile şekillendirmiştir. Soğuk Savaş sonrası, uluslararası göçün dinamikleri dönüşürken Batı'nın göç politikaları da dönüşmeye başlamıştır.

3. GÖÇÜN KABULÜNDEN GÖÇÜN REDDİNE: BATI'YA YÖNELİK GÖÇLER

Avrupa'da göç ve göçmenlik durumlarının ortaya çıkardığı yeni çeşitlilik, yani çokkültürlü toplum yapısı İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan bir realitedir (Canatan, 2006:20). Çokkültürcülük, resmi bir hükümet politikası olarak 1960'lar sonu ve 1970'lerde, beyaz ve Hıristiyan olmayan ülkelere gelen göçün artması bağlamında gündeme gelmiştir (Kymlicka, 2015:297). Birlikte yaşama tarzı üstünde düşünmenin kapılarını aralayan ise göçlerin ve yabancı kökenli nüfusların varlığının ulus-devlet karşısında "tehdit" olarak algılanması olmuştur (Schnapper, 2005:468). Bu algılanma biçimi bugün özellikle sığınmacı akını karşısında Batının göç paradigmasını yeniden şekillendirmiştir. Göçe yönelik bugünkü temel felsefe "tehdit" olarak nitelendirilenlerin dışarıda tutulması, sınırların güçlendirilmesi hatta ortak güvenlik politikalarının genişletilmesi ve külfet paylaşımından kaçınmaktır.

Modern dönemlerle birlikte ulus-devletler somutlaştıkça ve uluslararası devlet sistemi kristalize oldukça, nüfus hareketliliğine yeni kısıtlamalar getirilmiştir. Avrupa devletleri, bireyleri geleneksel otorite kaynaklarından kurtarıp onlara hak ve ayrıcalıklar tanıırken, aynı zamanda kendi popülasyonlarının etrafına da sınırlar çizmişlerdir (Nuhoğlu-Soysal, 2021:34). Nazi rejiminin kitlesel kıyımları; Soğuk Savaş yıllarındaki süper güçler arası nükleer tehdit ve topyekün yok olma korkusu, Batı insanında Batı kültür ve uygarlığına özellikle endüstri devrimiyle ortaya atılan ve uygarlığın sürekli daha iyiye gittiği düşüncesini tartışmalı hale getirdi. Evrensel değişmezliğe olan inanç sarsılmaya başlamış, insanın biyolojik ve doğal ortamında da güvensiz olduğu vurgulanmıştır (Kale, 2002:36).

Avrupa'nın iktisadi bakımından en gelişmiş, sanatsal bakımdan en ileri ve felsefi olarak en yaratıcı milletlerinden biri olan Almanya'da, en katışıksız bir vahşet rejimi doğmuştur (West, 2013:308).

Hem siyaseti hem de toplumları yeniden şekillendiren ulusaşırı bir devrimin parçası olan uluslararası göçler 20. yüzyılın, sömürgeciliğin, kapitalizmin vücut bulduğu modernitenin neticelerinden birisidir (Castles ve Miller, 2008:7). Diğer taraftan günümüzdeki göç hareketlilikleri bugün daha fazla oranda problematik bir alan haline dönüşmüş ve buna karşı geliştirilen çözüm arayışları da hız kazanmıştır. Bir dönem ülkelerin ekonomik kalkınma arzularına karşılık ihtiyaç duyulan ve teşvik edilen/talep edilen göç hareketlilikleri günümüz dünyasında değişen yeni yüzü ile birlikte istenilmeyen/önlenmesi gereken temel olgulardan biri haline gelmiştir (Geyik Yıldırım, 2018b:131).

Engelhardt'a (2020) göre klasik göç ülkeleri olarak bilinen ABD, Avustralya ve Kanada, kurdukları günden itibaren ülke topraklarının işlenmesi, altyapılarının kurulması ve fabrikaları için dışarıdan gelecek insanlara muhtaçtı. Buna karşılık Avrupa ülkeleri önceki yüzyıllarda, aşırı nüfus yoğunluğu ve açlıkla mücadele ediyordu (Engelhardt, 2020:315).

Göçmenleri işsizliğin sorumlusu olarak gören geniş kitleler, siyasetçiler üzerinde baskı oluşturarak göçmen karşıtı yasaların geçmesini ve uygulanması sağlamaya çalışmaktadırlar. Göçmenlik konusunun siyasalaşması da beraberinde kimlik tartışmalarını getirmiştir (Kaya, 2007:14). Kimlik eksenli siyaset tarzları ise en fazla Müslüman kökenli sığınmacıların yaşamlarını etkilemiştir.

“İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana en ağır mülteci krizi yaşanırken, yaklaşık 60 milyon kadın, erkek ve çocuk çatışmalar, şiddet ve zulüm nedeniyle yerinden edilmiştir. Ancak dünyanın en zengin siyasi bloğu olan Avrupa Birliği (AB) uzun yıllardır yaşanan bu yerinden edilme krizi karşısında sığınmacı ve mültecilerin Avrupa'ya erişimini etkili bir biçimde engellemeye çalışmaktadır. AB, “Kale Avrupası” olarak adlandırılan politikalar çerçevesinde kara sınırlarına tel örgüler çekmekte, giderek artan sayıda sınır muhafızını konuşlandırmakta, komşusu olan ülkelerle göçmen ve mültecileri dışarıda tutmak için anlaşmalar imzalamaktadır” (Uluslararası Af Örgütü, 2016:4).

Nuhoğlu-Soysal'a (2021) göre “dünya çapında meşru bir eylem göstergesi olarak insan hakları, ulusal aidiyet üzerinde ve ötesinde hak talepleri oluşturmaya yarayan hegemonik bir dil sunmakta ve kendi ironilerini üretmektedir: Birleşmiş Milletler'in Somali'deki açlık sorununu hafifletmek için başlattığı insan hakları misyonu, Mogadişu sokaklarında

insanlara karşı barış için bir savaş başlatmayı "*gerektirir*" mevzusundan; insan hakları ihlalleri yüzünden "*Irak*"ı cezalandırmak amacıyla başlatılan ambargo hükümlerinin neden olduğu yetersiz insani yardıma kadar, bir dizi tutarsız sonucu meşrulaştırmaya yarayan bir komuta aracı haline dönüşmüştür" (Nuhoğlu-Soysal, 2021:275).

Sığınmacı akını karşısında Batı, göçte seçici olan taraf olmaya eğilim gösterip; Doğu'nun ise kabullenici olmasını ısrarla tavsiye etmektedir. Göç bugün Batı için tehlike; Doğu için zenginlik olarak daha sık nitelendirilmeye başlamıştır. Seçicilik Batı'ya; kabulleniş ise Doğu'ya daha fazla atfedilmektedir. Doğu göçü bir dönemler Batı için ekonomik bir değerdi; ihtiyaç duyduğunda kapısı açılmış; ihtiyaç kalmadığında sınırlar kapatılmıştı. Esasında, Batı yüzyıllardır, rasyonel hareket etme tarzı ve tavrını her alanda pratikleştirmeye devam ediyor (Geyik Yıldırım, 2022:15). Ancak bugün Batı'nın göz ardı edemeyeceği büyüklükte bir sığınmacı nüfusu mevcut ve çoğunluğu Müslüman topluluklardan oluşmaktadır. Günümüzün sığınmacı sorunsalı kaynak ülke ve hedef ülke ile sınırlandırılmayacak kadar çok aktörlü bir süreçtir. Bu nedenle istikrarlı-çoklu çözüme, ortak akla ve eşitlikçi külfet paylaşımına gereksinim duyulmaktadır.

Göçün kaynak ülkeleri başta hukuk olmak üzere, ekonomik ve sosyal açıdan çeşitli sorunları barındıran ve buna yönelik çözüm arayışlarının görünür kılınmadığı ülkelerdir. Göçün kaynak ülkelerinin yapısal sorunları kalıcı çözüme kavuşmadıkça büyük çaplı insan hareketlilikleri devam edecektir. Örneğin, Afganistan bu konuda en kıdemli ülkelerden birisidir. İran ise Afgan göçünü uzun yıllardır deneyimleyen kıdemli sığınma ülkelerinden birisidir. Afganlar aynı zamanda bugün dünyanın pek çok ülkesinde sığınma arayan bir topluluktur. Afganistan kaynaklı kitlesel göç hareketlilikleri bugün hız kesmeden devam ediyorsa bunun en önemli sebebi Afganistan'ın yapısal koşullarıdır ve elbette dış dinamiklerin de¹³ etkisiyle istikrar kazanamayan tarihi mirasıdır. Bu nedenle hem kaynak ülkenin yapısal koşullarının düzelmesi hem dış dinamiklerin olumsuz etkisinin eksilmesi hem de sığınılan ülkeler ve uluslararası

---

¹³ Barfield'a göre (2021) "Amerika Birleşik Devletleri'nin Taliban'ı sınır dışı etmek için Afganistan'a gelişi, 160 yılda dördüncü kez bir yabancı gücün ülkeye asker göndermesiydi. Ancak İngilizler 19. yüzyılda mevcut rejimleri değiştirme planıyla, Sovyetler ise 20. yüzyılda destekledikleri rejimi korumak için işgal ederken, ABD Afganistan'ı devlet yapısının işlevini yitirdiği bir zamanda işgal etti. Ülkede istikrarı sağlamak içinse yeni bir devlet yaratmak gerekecekti" (Barfield, 2021: 391).

toplumun topyekûn çabaları ile göçün çoklu sorunlarına kalıcı çözüm sağlanabilir.

4. PARADİGMA DEĞİŞİMLERİNİN DİNAMİKLERİ

Çokkültürcü politikaların eski popülaritesini kaybetmesinin temel nedenlerinden biri çokkültürcü politikaların “öncü” ülkelerinin kültürel, ekonomik ve sosyal yapılarına ilişkin duydukları güvenlik kaygıdır. Bu nedenler hem dönemsel olarak farklılaşmış hem de birbirini besleyen yeni kaynaklar üretmiştir. Ancak bugünkü kaygılarının en temel nedeni dünya çapında hızla artan sığınmacı/mülteci ve düzensiz göçmen nüfusedir. Yani, göçe ilişkin kaygılar belirli göçmen kategorilerine yöneliktir¹⁴. Diğer taraftan bu konudaki tartışmalar tek eksenli değildir. Bu noktada literatürde de ilginç bir karşıtlık mevcuttur. Her ne kadar sıklıkla sınır koruma ve kimliğin muhafaza edilmesi vurgulansa da güçlü bir karşı akım da melezliği, akışkanlığı, kreolizasyonu ve senkretizmi vurgulamaktadır (Brubaker, 2022:167).

Goldin ve arkadaşları (2022) “göçün, küresel kurumsal mimarinin öksüz çocuğu olduğunu söylerler. Onlara göre uluslararası kurumsal ve hukuki çerçeve, sığınmacılar¹⁵ dışında kalan sistemli göç meselelerinde sessizdir. Göçün sorumluluğu bugün göçle ilgili temel küresel kaygıları giderme konusunda ne yetkisi ne de kapasitesi olan birkaç uluslararası kuruluşun üzerine kaotik bir şekilde yıkılmış durumdadır” (Goldin vd., 2022:7).

1950'lerde Batı için göç yeni bir devrin başlangıcıydı. Çünkü mültecilerin kabul edilmelerinin nedenlerinden biri, hazır işgücü ile ekonomiyi canlandırmaları ve bundan elde edilecek kazançtı. Diğer taraftan Batılı hükümetler, mültecilerin dünyanın çeşitli bölgelerine gönderilmelerinin, Avrupa'daki tıkanıklığı gidererek nüfusun adil bir şekilde dağılmasına katkıda bulunacağını ve nüfusu düşük, az gelişmiş demokrasilere yararlı olacağını düşünüyorlardı (BMMYK, 2001:17).

Nuhoğlu-Soysal'a göre (2021:10) Savaş-sonrası dönemde, Avrupa'nın sanayileşmiş, büyük ülkelerinin tamamı, acil işgücü taleplerini karşılamak için yabancı işçileri işe aldılar. Kendilerini bütünlüklü bir

¹⁴ Bertelsmann Vakfının 2014 yılında yaptığı bir araştırmaya göre “yaşlanan Alman toplumunun gelecekte iş gücü sıkıntısı yaşamaması için Almanya'nın her yıl yaklaşık yarım milyon ‘yeni vatandaşa’ ihtiyacı olduğu” ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaç ise ancak Avrupa dışı devletlerden gelecek göçmenlerin desteğiyle karşılanabilirdi (Engelhardt, 2020:315).

¹⁵ Sığınmacılar konusundaki uluslararası yanıtlar da esasen oldukça tartışmalıdır. Suriyeli sığınmacılar meselesi bunun en bilindik güncel örneklerinden birisidir.

vatandaş topluluğuna sahip olan egemen bir ulus-devlet addettiklerinden, Avrupa hükümetleri, misafir işçilerin istihdamını geçici bir çözüm olarak gördüler. Özellikle Avrupa ekonomilerinin yeniden yapılandırılması ve ihtiyaç duyulan iş gücü talebi bu dönem göçlerinin en önemli itici gücüydü (Craig, 2015:10). Avrupa misafir işçilerini memnuniyetle ağırlamıştı ancak bu türden bir ağırlayıcı tutum uzun süreli olmadı. 1970'lerin başında Almanya'daki ve Avrupa'nın başka yerlerindeki ekonomik koşullar aniden kötüleştiğinde Avrupa'daki misafir işçi programları aniden sona erdirildi. İşçi ağırlayan ülkeler 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başlarında politikalarını sıkılaştırmaya başladı (Ferrie ve Hatton 2013:27).

“İşçilerin üretkenlikleri azaldığında ya da işsizlik arttığında, bu yabancı işçiler istenildiği zaman evlerine gönderilebilecekti. Ancak, misafir işçilerle yaşanan deneyimler, bu ilk beklenti ve planlara uymadı. Artan işsizlik ve resmî olarak uygulanan kendi ülkesine geri gönderme politikalarına rağmen, ev sahibi ülkeler misafir işçileri göndermeyi başaramadılar” (Nuhoğlu-Soysal, 2021: 10). 1970'lerde petrol fiyatlarındaki yüksek artışın neden olduğu ekonomik durgunluk döneminde göç politikaları da değişmeye başlamıştı. Göçmen işçilere artık ihtiyacı olmayan birçok Avrupa ülkesi, dağılmış ailelerin birleşmek amacıyla göçü sürdürmelerine rağmen, işçi göçünü teşvik etmeyi kesti. Bunun sonucunda, göçmenler de sığınma kanalını kullanmaya başladılar (BMMYK, 2001:157). Ekonomik unsurların göç üzerindeki etkisi bugün de farklı düzeylerde Batılı politikaları etkilemeye devam etmektedir.

Huysmans (2000:754-758) 1970'lerden itibaren göçün giderek artan bir şekilde kamuyu ilgilendiren bir konu hâline geldiğine ve evrilen yeni bir göç politikasına vurgu yapıyor: “Hoşgörülü bir göç politikasından kontrol odaklı, kısıtlayıcı bir politikaya geçiş oldu. Bu yeni politikada göç, ulusal geleneğe bir tehditti ve toplumsal homojenliği zayıflatan temel etkenlerden biriydi. Göç, Batı medeniyetinin hayatta kalması için bir iç ve dış tehlike söylemine dönüştü. Bu söylem, göçmenleri sosyal dokuyu tahribata uğratabilecek “yabancılar” olarak görüyordu. Bütün bunlar da siyasi miti yeniden üretiyordu”.

“Avrupa'da ve bir yönüyle ABD de artan yabancı karşıtlığının temelinde bu ülkelerde son yıllarda büyük bir soruna dönüşen ekonomik durgunluk ve artan işsizlik yatmaktadır. Bu tür konular politikleştirilince beraberinde kimlik tartışmaları ve yabancı karşıtlığını getirmektedir. Farklı kültürlerden gelen göçmenleri kendi yaşam tarzlarına tehdit olarak gören geniş kitleler, hükümetler ve siyasetçiler üzerinde kurdukları baskılarla, göçmenleri siyasal tartışmanın konusu yapmaktadırlar” (Kaya, 2007:14-15). Birçok yazar 21. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'da aşırı sağcı

partilerin yükselişinin nedenini 2008 yılında ABD’de başlayıp dünyaya yayılan küresel ekonomik kriz olarak görüyordu ancak İspanya 2008 yılı küresel ekonomik krizinden en çok zarar gören ülkelerden biri olmasına rağmen sağ popülist partiler ön plana çıkmamıştır (Alkan, 2015:275).

1950'lerden 1970'lerin başlarına kadar Avusturya, Belçika, Almanya, Fransa Lüksemburg, Hollanda, İsveç ve İsviçre, çok sayıda yabancı uyruklu vatandaşı misafir işçi olarak kendi ülkelerine kabul etmişti. Örneğin Fransa ve Almanya ikişer milyondan fazla yabancı işçi aldı. Bunun yanı sıra, aynı dönemde İsviçre'deki işgücünde yer alan yabancıların sayısı 90.000'den 700.000'e çıktı (Akt. Soysal, 2021:38). 1970'lerin başlarından itibaren ise kendiliğinden gelen sığınmacıların sayısı gittikçe arttı; 1980'lerin ortalarına gelindiğinde de bu sayı ciddi bir endişe kaynağı olmaya başladı. Batı Avrupa'daki sığınmacı sayısı, 1983'te 70.000'in altındayken, 1989'da 200.000'i aşmıştı. Bu artış, Afrika, Asya, Latin Amerika ve Orta Doğu'daki iç çatışmalar ve ciddi insan hakları ihlalleri ile paralellik gösteriyordu (BMMYK, 2001:157).

Batı'nın göçle mücadele alanında düzensiz göç ilk sıralarda gelmektedir. Hatta göçün düzensizliği Batı'nın en büyük göç endişelerinden birini oluşturmaktadır. Düzensiz göçmenler, Asya'dan Afrika'ya; Kuzey Amerika'dan Avrupa'ya kadar dikkate değer nüfus oranlarına sahiptir. Diğer taraftan son yıllardaki sığınmacı ve mülteci sayılarındaki artış da göç tedirginliğindeki etkin faktörlerden biri olmuştur. Bütün bu göç hareketliliklerinde sosyal ağların etkisi de giderek artmaktadır ve göçün sosyal ağları bazı göçmen kategorilerinde çok uzun bir geçmişe sahiptir. Bu nedenle göçün engellenmesi yerine göç aktörlerine ve kaynak ülkelere yönelik daha yapıcı politikaların ve uluslararası işbirliğinin somut adımlarının hızlıca hayata geçmesi en rasyonel yol olarak görünüyor.

Betts ve Collier (2017), Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenen bir dizi üst düzey konferansa rağmen, küresel mülteci sisteminin geleceği için hâlâ net bir strateji olmadığını söylüyor. Uluslararası göçün kaynaklık ederek heterojenleştirdiği toplumlardaki mevcut sosyolojik zemini arzu edilen düzeyde sağlamlaştırmak, olası riskleri azaltmak ya da tamamen ortadan kaldırmak için çeşitli politikalar denenmiştir. Ancak başlangıçtaki bu iyimser politik tutum ilerleyen yıllarda göçün çeşitliğinin, göçmen kategorilerinin, mülteci akışının, sığınmacı ve düzensiz göçmen sayısının artışına paralel olarak yeniden tartışılmaya başlanmıştır.

SONUÇ

Çokkültürcülük politikaları evrensel değerlerle inşa edilmiş ve etik kaygılar sonucu ortaya çıkmış bir politika değildir: bu politik inşa Batı'nın

rasyonel eylem tarzının bileşenlerinden yalnızca bir tanesidir ve Batı'yı incelemektedir. Çokkültürcülük Batı'ya yönelik özellikle işgücü göçlerinin, sonrasında aile birleşimi ile devam eden hareketliliklerin Batı toplumlarını çeşitlendirmeye başladığı, asimilasyon politikalarının başarısızlığının ispatlandığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Çokkültürcülük bir boyutuyla da Batı'nın Batılıların gelecekteki potansiyel sorun alanlarına yönelik proaktif uygulamalarıdır. Bu uygulamalar etnik, dini ve kültürel çeşitliliği yücelten; her bireyin kamusal alandaki haklarına geniş ölçüde saygı duyulduğunu ilan eden; köken farklılıklarını kabul eden, hoş gören, insan hakkı ilkelerini esas alan bir çerçevede sunar. Ancak bu belirli göçmen kategorileri için geçerlilik taşımıştır.

1970'li yıllarla birlikte resmîyet kazanan çokkültürlülük politikaları 1990'lı yıllardan itibaren çeşitlenen ve artan sığınmacı ve düzensiz göçmen sayıları karşısında farklı politik tutumlara doğru evrilmeye, 1990'lı yılların sonlarında ise daha da belirginleşmeye başlamıştır. Batı, öngöremediği düzeyde bir insan hareketliliği ile karşılaşmış ve göç politikaları evrensel değerler yerine yerel değerlerin öncelendiği güvenlik eksenli uygulamalarla yeniden düzenlenmeye başlamıştır. Özellikle sığınmacı göçlerine karşı verilen tepkilerin nedenleri ve neticeleri çoğalmış, kimlik temelli siyaset yapma tarzları belirginleşmiş, yerelin yabancıya karşı olan kalıp yargıları genişlemiş, yabancı düşmanlığının taraftar sayısı artmış ve ırkçılık yenilenen yüzü ile yeni yerli kuşakların düşünce dünyalarına eklenmiştir.

Günümüzde çatışmaların, savaşların, insan haklarının ve yoksulluğun sorunsal alanlarının kümelenildiği coğrafyaların büyük bir bölümü Orta Doğu, Afrika ve bir ölçüde Asya kaynaklıdır. Bu kaynak coğrafyalardan göç eden önemli sayıda Müslüman topluluklar söz konusudur. Dolayısıyla göçün güvenlik eksenli ve kısıtlayıcı göç politikalarına ilişkin okumalarda etnik, dini ve kültürel unsurların göz ardı edilmemesi gerekir. 6,8 milyon Suriyeli sığınmacının %80'inin Türkiye, Lübnan ve Ürdün'de bulunması ve artan "uzun süreli mültecilik" durumlarına karşı Batı'nın kayıtsızlığı ve uluslararası anlaşmaların yetersizliği bu durumun somut örneklerinden yalnızca birisidir. Batı, bir dönemler göçün faydalarını maksimize etme anlayışını, günümüzün sığınmacı akını karşısında göçün zararlarını minimize etme anlayışına bırakmıştır. Bu anlayış beraberinde sığınmacı yükünün birkaç yerele sığdırma duyarsızlığını getirmiştir.

Göçler insan yaşamının daimi olgularından biri olmaya; ülkeler de sınırlarına dahil olan yabancılarla karşı politikalar üretmeye devam edecektir. Ancak bugün öngörülemeyen düzeyde ve çeşitlikte bir insan hareketliliği ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu hareketliliklerde yer alan

mülteciler/sığınmacılar tek bir ülkenin sorumluluk alabileceği bir alan olma özelliğini kaybetmiştir. Uluslararası anlaşmaların bugünkü sığınmacı sorununa karşı yeterli olamadığı, yenilenmeye ihtiyaç duyduğu ve uluslararası külfet paylaşımının yokluğu giderek daha fazla görünürleşmeye başlamıştır. “Kale Avrupası, tel örgüler, gelişmiş takip sistemleri” gibi uygulamalar yalnızca Batı topluluklarının refahına hizmet etmektedir. Oysa uluslararası anlaşmaların temel felsefesi evrensel refah üzerine inşa edilmiştir. Bu nedenle sığınmacılar konusu ivedilikle uluslararası politikanın ana gündemi haline getirilip, ortak akıl ile inşa edilmiş ve işlevsel uygulamaların yer bulduğu yeni uluslararası anlaşmaların yürürlüğe girmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Adamson, F. B. (2006). Crossing borders: International migration and national security. *International security*, 31(1), 165-199.

Adıgüzel, Y. (2016) *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Alkan, M. N. (2015). *Avrupa’da Yükselen Irkçılık: Pegida Örneği*. Gazi Akademik Bakış, (16), 275-296.

Barfield, T. (2021) *Afganistan Politik ve Kültürel Bir Tarih*, Çev. Burhan Yüksekkaş, İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları.

Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve Müphemlik*, Çeviren: İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı.

Betts, A. ve Collier P. (2017) *Refuge: Transforming a Broken Refugee System*. Penguin, New York.

BMMYK (2001). *Dünya Mültecilerinin Durumu, İnsani Yardımın Elli Yılı*. (Çev. Gamze Gökteş vd.), BMMYK Türkiye Temsilciliği: Ankara.

BMMYK (1997). *Dünya Mültecilerinin Durumu, Bir İnsanlık Sorunu*. Oxford University Press, (Çev. Y. Boyacılar, V. Çıdam, Ç. Orhaner, N. Yetkin, E. Gündoğdu, S. Çoşar). Ankara: BMMYK Türkiye Temsilciliği.

Brubaker, R. (2022), *Farklılık Zeminleri*. Çev. R. A. Koruyucu, Ankara: GAV Perspektif Yayınları.

Castles, S. ve Miller, M. J. (2008). *Göçler Çağı, Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. (Çev. Bülent Uğur Bal, İbrahim Akbulut), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Canatan, K. (2007). Avrupa Toplumlarında Çokkültürcülük, *Sosyolojik Bir Yaklaşım, Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi*, Sayı: 06.st.16.

Clyne, M., Jupp, J. (2011). *Multiculturalism and integration: A harmonious relationship*, ANU Press.

Craig, G. (2015). *Migration and integration: A local and experiential perspective*. IRIS Working Paper Series, No. 7/2015.

Danish Refugee Council (DRC) (2022) Global Displacement Forecast, <https://reliefweb.int/report/world/global-displacement-forecast-2022> (15.01.2023).

Engelhardt, M. (2020). *Sığınmacı Devrimi*, Çev. İ. Aka, *Sığınmacı Devrimi Son Göç Dalgası Nasıl Tümüyle Dünyayı Değiştirdi?* M. Engelhardt (Ed.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Habermas, J. (2015). *"Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak, Siyaset Kuramı Yazıları* (8. Baskı). (Çev. İlknur Aka), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Heckmann, F. (2006). *Integration and Integration Policies*, Bamberg: European Forum For Migration Studies.Institute at the University of Bamberg.<http://www.efms.uni-bamberg.de/pdf/INTPOL%20Final%20Paper.pdf>. (06.12.2022).

Huysmans, J. (2000). The European Union and the securitization of migration. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 38(5), 751-777.

Ferrie, J. P., ve Hatton, T.J. (2013). Two Centuries of International Migration, IZA Discussion Paper No. 7866.

Geyik Yıldırım, S. (2022). *Suriye ve Afganistan Kaynaklı Kitleli Göçler, Türkiye ve İran Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz*, Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara.

Geyik Yıldırım S. (2018a). Kanada'da Çokkültürcülüğün Ortaya Çıkış Nedenleri, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2018, 8 (1), 22-42.

Geyik Yıldırım S. (2018b). Göç ve Afganlar: "İstikrarlı Mülteciler", *Göç Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 128-159.

Goldin, I., Cameron, G., Nalarajan, M. (2022). *Sıra Dışı İnsanlar, Göç Dünyamızı Nasıl Şekillendirdi ve Geleceğimizi Nasıl Tanımlayacak?* (Çev. Akın Emre Pilgir), Ankara: GAV Perspektif Yayınları.

Göksel, G. U. (2019). *Göçmen Entegrasyonu ve Tanınma Teorisi: Adil Entegrasyon*, (Çev. Müge Kızıltuğ), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

İçduygu, A., ve Ayaşlı, E. (2019) Geri Dönüş Siyaseti: Suriyeli Mültecilerin Dönüş Göçü İhtimali ve Gelecek Senaryoları. *MiReKoc Çalışma Notları*, 1-17.

International Organization for Migration (IOM) (2022) World Migration Report 2022, <https://publications.iom.int/system/files/pdf/WMR-2022.pdf> (05.01.2023).

Kalaycı, H. (2006). Batılı Demokrasilerde Ayrılcıkçı Milliyetçilik: Quebec Milliyetçiliği, *Doğu Batı Yayınları*, Yıl:10, Sayı:39, 9-30.

Kale, N. (2002). Modernizmden Postmodernist Söylemlere Doğru, Ankara: Doğu-Batı Yayınları, Dünya Neyi Tartışıyor? II *Yeni Düşünce Hareketleri*, 6(19), 31-51.

Kaya, İ. (2007). *Müslüman Amerikalılar, Göç, Kimlik ve Entegrasyon*, Ankara: Dipnot Yayınları.

Kymlicka, W. (2015). *Çokkültürlü Yurttaşlık* (2. Basım). (Çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Marthoz, J.P. (2004) Freedom and migration, International Labor Organization (ILO) 2004 “Migrant Workers,” Labour Education 2002/4. No. 129. Geneva: International Labour Office.

Modood, T. (2014). *Çokkültürcülük, Bir Yurttaşlık Tasarımı*. (Çev. İsmail Yılmaz), Ankara: Phoenix Yayınevi.

Nuhoğlu Soysal, Y. (2021). *Vatandaşlığın Sınırları, Avrupa'daki Göçmenler ve Ulus-Ötesi Üyelik*. (Çev. Ezgi Su Dağabak), Ankara: GAV Perspektif Yayınları.

Parekh, B. (2002). *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek, Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Schnapper, D. (2005). *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*. (Çev. Ayşegül Sönmezay), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Taylor, C. vd.(2014). *Tanınma Politikası*. (4. Baskı), (Çev. Yurdanur Salman), Hazırlayan: Amy Gutmann, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Triandafyllidou, A. (2017). *From Eastern Enlargement to Jihad: The Double Challenge For Migrant Integration in Europe*, s.138-143, Bauböck, R., & Tripkovic, M. (Ed.) *The Integration of Migrants and Refugees*. An

Çokkültürcülük ve Göç The Meric Journal Cilt:7, Sayı:19, Yıl:2023
EUI Forum on Migration, Citizenship and Demography. European
University Institute.

Uluslararası Af Örgütü (2016). Güvenli olmayan sığınak Türkiye’de
sığınmacılar ve mülteciler etkili korumaya erişemiyor.
<https://www.amnesty.org/en/wpcontent/uploads/2021/05/EUR4438252016TURKISH.pdf> (03.05.2023).

UNHCR (2000). The State of the World's Refugees,
<https://www.unhcr.org/3ebf9bb87.pdf>, (20.11.2022).

UNHCR(2023) Refugee Statistics
<https://www.unrefugees.org/refugee-facts/statistics/>(03.05.2023).

West, D. (2013). *Kıta Avrupası felsefesine giriş* (3. Baskı). (Çev.
Ahmet Cevizci) İstanbul: Paradigma Yayınları.

Yalçın, C. (2002). Çokkültürcülük Bağlamında Türkiye’den Batı
Avrupa Ülkelerine Göç. C.Ü. *Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs Cilt:26 No:1,s.
45-60.

Yayına Geliş Tarihi:15/03/2023
Yayına Kabul Tarihi:10/07/2023
Online Yayın Tarihi: 31/07/2023

Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik
Araştırmalar Dergisi
Cilt:7, Sayı:19, Yıl:2023, Sayfa: 166-201
ISSN: 2587-2206

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

AVRUPA BİRLİĞİNDE AZINLIKLARIN ENTEGRASYONU VE BOYUTLARI¹

Gün TAŞ²

Özet

Makale, Avrupa Birliğinin (AB) azınlık rejiminde ve entegrasyon politikalarında azınlıkların yerini ve konumunu ortaya çıkarmak yönündeki izlenimleri sergilemektedir. Aynı zamanda Avrupa, ulus-devlet ve toplumsal boyutlarıyla azınlık entegrasyonunun çeşitli yönlerini sunmakta ve Avrupa merkezli uluslararası örgütlerin azınlık çalışmaları, AB'nin kurucu antlaşmaları ve kurumlarının ilgili maddeleri ve yasaları, AB-üye/aday devletler-azınlıklar arasındaki ilişkileri, etkileşimleri ve unsurlarını, bu alandaki son gelişmeleri analiz edilmiştir. AB'de azınlık entegrasyonu, azınlık yerleşiminin belirli tarihlerini, dış devletlerle ilişkileri, uluslararası aktörlerin katılımını ve kesin olarak çoğunluğun kendi ulus devletleri hakkındaki algısını yansıtmaktadır. Çalışma, temelde dört soruya cevap aramaktadır: AB'nin azınlık rejimi, standartları ve mevzuatları, AB üye ülkelerdeki azınlık topluluklarını nasıl etki etmektedir? AB'nin azınlık korunması yönündeki çalışmaları ve bölgesel politikaları hangi boyutlarda değerlendirmek mümkündür? AB-üye/aday devlet-azınlık ilişkileri hangi parametreleri içinde barındırmaktadır? AB azınlık entegrasyonundaki boyutların hangi çokkültürlülük yaklaşımı içinde değerlendirilebilir? Bu ve benzeri sorular, birçok araştırmacı ve bilim insanı tarafından irdelenmekte ve Avrupa merkezli birçok kurum ve kuruluşlarca tartışıldığı görülmektedir. Bu bağlamda çalışma, AB'nin azınlık entegrasyonunun Avrupa, ulus (devlet)ve toplumsal boyutlarının çokkültürlülük yaklaşımları çerçevesinde incelenmesi ve AB'nin azınlık entegrasyonunun genel hatlarını ortaya koyarak literatüre katkı sunması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Azınlık, Entegrasyon, AB Azınlık Entegrasyonu, Azınlık Hakları

¹ Bu makale, İstanbul Beykent Üniversitesi-Lisansüstü Eğitim Enstitüsü-Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora Bölümü, "Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Azınlıkların Konumu" adlı doktora tez çalışmasına ithafen kaleme alınmıştır.

² Doktora Öğrencisi, Beykent Üniversitesi- Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, guntas90@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0235-5273

Atıf/Citation: Taş, G. (2023). Avrupa Birliğinde Azınlıkların Entegrasyonu ve Boyutları *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 7(19), 166-201.

MINORITY INTEGRATION IN THE EUROPEAN UNION AND ITS DIMENSIONS

Abstract

The article illustrates the impressions of revealing the place and position of minorities in the minority regime and integration policies of the European Union (EU). At the same time, Europe presents various aspects of minority integration with its nation-state and social dimensions and the minority work of Eurocentric international organizations, the relevant articles and laws of the founding treaties and institutions of the EU, the relations, interactions and elements between the EU-member/candidate states-minorities, recent developments in this field are analyzed. Minority integration in the EU reflects specific dates of minority settlement, relations with external states, the participation of international actors and, precisely, the perception of the majority about their own nation states. The study basically seeks answers to four questions: How do the EU's minority regime, standards and legislation affect minority communities in EU member states? In which dimensions is it possible to evaluate the EU's work on minority protection and regional policies? What parameters do EU-member/candidate state-minority relations contain? Within which multiculturalism approach can the dimensions of EU minority integration be evaluated? These and similar questions are being examined by many researchers and scientists and it is seen that they are discussed by many European-based institutions and organizations. In this context, the study aims to examine the European, nation (state) and social dimensions of the EU's minority integration within the framework of multiculturalism approaches and to contribute to the literature by revealing the general lines of the EU's minority integration.

Keywords: *European Union, Minority, Integration, EU Minority Integration, Minority Rights*

GİRİŞ

1990'ların başında, azınlıkların korunması komünizm sonrası devletlerde AB'nin demokrasi teşvikinin temel bir unsuru haline gelmişti.³ Komünist bloğun çöküşü, Soğuk Savaşın sona ermesi ve Orta-Doğu Avrupa'daki ülkelerin AB'ye entegre süreçlerinin başlaması sürecinde AB, bölgede ve bir bütün olarak AB'de güvenlik ve istikrarı korumanın bir yolu olarak azınlık korunmasını keşfetmişti. AB'nin çeşitlilik ve farklılıklar içeren hoşgörülü ve çokkültürlü bir toplum yaratma girişimleri ve azınlık haklarını, Avrupa siyasi tartışmasının merkezine sokmuştur. Bugüne kadar bu durum yasal metinlere önemli ölçüde yansımamıştır ve azınlıklarla ilgili özel

---

³ Bkz. Manuela Riedel, *The EU as a Promoter of Minority Rights?*, Ed. Timofey Agarin, Malte Brosing, *Minority Integration in Central Eastern Europe: Between Ethnic Diversity and Equality*, Rodopi Publisher, Amsterdam, 2009, pp. 27.

hakların teşvik edilmesinden ziyade ayrımcılıkla mücadele ve eşit muamelenin tesisi üzerine odaklanılmıştır.

Azınlık korunması BM, Avrupa Konseyi (AK), AGİT ve NATO gibi örgütler tarafından ele alınsa da azınlık teriminin genel olarak kabul edilmiş bir yasal tanımı yoktur ve azınlık hakları ve korunmasının bireysel veya grup haklarını içerip içermemesi sorunu da çözülmeyen kalmaktadır. Bu durum ulusal devletler için çok fazla manevra alanı bırakmaktadır. Bölgesel güvenlik kaygısına ek olarak azınlık haklarının korunması daha geniş bir bölgesel entegrasyon sürecinin parçası sayılmıştır. Avrupa entegrasyon literatürü, komünizm sonrası Avrupa’da demokratikleşmenin bir parçası olarak azınlık hakları konusunu ele almaktadır. Bu daha geniş bir literatür içinde araştırmacılar, ulusal, etnik, dini ve dilsel azınlıkların statüsünün Avrupa merkezli örgütler için neden önemli bir konu haline geldiğini araştırmışlardır. Bazı araştırmacılar da, sosyalist bloğun çökmesiyle Orta ve Doğu Avrupa devletlerin AB’ye katılımı ve entegre edilme süreci, AB’nin iç dengesini bozma, Avrupa’da yeni bölünme çizgileri yaratma ve katılım devletlerinde önemli ekonomik, siyasi ve sosyal değişimleri zorlama potansiyeline sahip olduğunu öne sürmektedirler.

Avrupa’daki azınlık gruplarının statüsü, Kopenhag Kriterleri (1993) ile AB koşulluluğunun bir parçası olarak sağlanmıştır. Avrupa entegrasyon literatürünün AB’nin ev sahibi devletin ulusal azınlıkları koruması üzerindeki etkisi söyleyecek çok şeyi olsa da entegrasyonun ev sahibi devlet ile akraba devlet arasındaki ilişkileri dönüştürmede daha geniş bir etkisi olup olmadığını pek düşünmemiştir. Yapılan araştırmalar, üye devletlerin siyasi otoriteyi ulusüstü ve devlet altı seviyelere devretme baskısı karşısında dirençli olduklarını göstermektedir. Yerel ve mahalli aktörler AB’yi ortaklık ve iştirak ile yakından ilişkili olarak algılamaktadır. Bazıları bir reform, özyönetim ve iktidarın devredilmesi yönünde zorunlu kılarken, bazıları da bu ilkeleri adem-i merkezîyetçilik merceğinden tasvir etmektedir. Ulusal ve bölgesel reformlar, azınlıkların yaşadığı bölgelerde en büyük tartışmalarla karşı karşıya kalmıştır.

Azınlıkların korunmasına yönelik AB yaklaşımı, birkaç kritik konu etrafında gelişmektedir (Riedel, 2009, s. 32). Bunlar; ayrımcılık yapmama, eşit muamele, azınlık haklarının korunması ve teşviki, farklılıklara ve çeşitliliğe saygıdır. Bu anlamda özellikle AB Komisyonu sıklıkla AB’nin ortak özgürlük, demokrasi ve insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı ilkeleri üzerine kurulduğunu ve her türlü ayrımcılığın bu ortak değerleri baltaladığını vurgulamaktadır (Commission, 2008, s. 2). Yine özellikle 1999

Amsterdam Antlaşması cinsiyet, ırk veya etnik köken, din veya inanç, engellilik, yaş veya cinsel yönelime dayalı ayrımcılığa karşı Avrupa eylemine yeni yetkiler vermiştir. Bu yetkiler, azınlıklara ait olup olmadıklarına bakılmaksızın herkes için geçerlidir.

Entegrasyon perspektifinin avantajı, azınlık grupların evriminde çok önemli olan çeşitli politik, ekonomi, kültürel, toplumsal ve hukuki boyutlara odaklanmasından kaynaklanmaktadır. Makale, azınlık bütünleşmesi, AB azınlık rejimi, üye devletlerin azınlık yaklaşımların temelleri ve AB aday ülkelere yönelik azınlık standartları ve çokkültürlülük gibi olguların temel teorik ve pratik noktalarına odaklanmaktadır. İfade ettiğimiz bu olgular, azınlık çalışmaların ve özellikle de azınlık toplulukların siyasi ve sosyo-kültürel statüleri bağlamında tartışılmaktadır.

AB'nin temel stratejisi, insan ve azınlık haklarını iç ve dış politikasında korumak ve bunu yaymaktır. Bu stratejiyi planlamak ve faaliyete sokmak isteyen AB, hakların korunması bağlamında çeşitli mekanizmalar geliştirmiştir. Bu mekanizmalardan biri koşulluluk ilkesi veya Avrupalılaştırma aracıdır ve azınlık entegrasyonunun AB boyutunu işaret etmektedir. İkincisi, üye devletlerin kendi aralarında azınlık anlaşmaları ve örnek teşkil eden azınlık politikalarını referans gösterme aracıdır ve azınlık entegrasyonunun ulusal boyutuna atıfta bulunmaktadır. Son mekanizma ise azınlık gruplarının veya topluluklarının bölgesel düzlemde etkinliğini teşvik etme, akraba devletlerle ilişkilerin derecesinin yüksekliği, kamu ve özel alanlarda hakların garantiye alınması ve kendileri ile ilgili konularda karar alabilmesi ile ilgili politika aracıdır. Bu araç azınlık entegrasyonunun toplumsal boyutuna işaret etmektedir. Bu arka plana dayanarak makalenin amacı, AB'de azınlık entegrasyonunun temel prensiplerini, nedenlerini, sonuçlarını açıklamak ve azınlık entegrasyonunun birçok boyutu içinde sadece temel nitelik taşıyan boyutları ve bu boyutların hangi çokkültürlülük yaklaşımının varsayımlarına denk düştüğünü irdelemek ve araştırmaktır.

Makalenin temel sorusu; AB'nin azınlık entegrasyonunda AB-azınlıklar-üye devletler arasındaki ilişkilerinin ve etkilerinin hangi boyutlarda ve hangi çokkültürlülük yaklaşımı içinde değerlendirilebileceği sorusudur. Bu makale, ampirik ve sosyal araştırmalarda daha fazla analize bilgi verebilecek ve uygulanabilecek yönleri vurgulamaktadır. Tartışılan ve analiz edilen kavramlar, sosyal ortamda belirli bir konumu koşullandıran belirleyicileri ve farklı gruplardaki farklı entegrasyon boyutlarını veya uyum yollarını belirleyen olası kaynakları kapsamaktadır. Analitik yöntemleri ve bunların ampirik etkilerini göstermek için çeşitli azınlık çalışmaları, AB üye

devletlerin azınlıklara olan yaklaşımları ve bu yöndeki yasal düzenlemeleri referans olarak gösterilmiştir. Genel ve teorik bir çerçeveye sunma amacı taşıyan bu makale, azınlık ve entegrasyon kavramları ve çokkültürlülük yaklaşımları dâhilinde, betimsel-nedensel ve karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılarak hem AB azınlık entegrasyonunun boyutları hem de çokkültürlülük yaklaşımları açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Aynı zamanda içerik/veri analiz teknikleri kullanarak iletilerin içeriğinin doğrulanabilir bir açıklamasını ve metnin içerisindeki anlamların keşfedilmesinin sağlanması amaçlanmıştır.

1. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Azınlık ve Entegrasyon Kavramlarının Analizi

Normatif tanımlar, azınlıkları tanımlamaya yönelik girişimlerin çoğu ve bir azınlığa ait olma kriterleri yasal terimlerle nesnel koşulları kavramak için belirlenmiştir, ancak bir gruba ait olmanın öznel gerekçelendirilmesinin sınırları oldukça tartışma konusu olduğu da ifade edilmiştir. Geniş bir görüşü yansıtan John Packer, demokratik ilke de dâhil olmak üzere insan hakları felsefesiyle tutarlı olarak, bir azınlığın “ortak arzularının çoğunluk yönetimi tarafından ifade edilenden farklı olduğu yerleşik bir amaç için özgürce birleşen bir grup insan” (Packer, 1996, s. 123) olduğunu ileri süren bir tanım önermiştir.

Packer'ın sunduğu tanımın en önemli yönü, insanların atfedilen değişmez özelliklerine veya özelliklerine dayanan nesnel tanımlara yönelik girişimlerden ayrılmasıdır. Benzer görüşler Wiessner tarafından da dile getirilmiştir: “Bireyler kendilerini bir topluluğun parçası olarak hissederler, belirli bir sosyal konfigürasyonda yetişmeleri ve bilinçli seçimleri onları belirli grupların üyeleri yapar. Tüm gruplar egonun uzantılarıdır. Karşılıklı ilişki ve karşılıklı özdeşleşmeye izin verirler” (Wiessner, 1996, s. 218) şeklinde ifade etmiştir.

Öznel bir yaklaşımla, azınlıkların tanımlanmasında iki temel türün olduğu söylenebilir: Çoğunluğunkinden farklı ortak bir ideal veya yaşam planı izlemek amacıyla ortak olarak oluşturulan pozitif azınlıklar ve ayrımcı muameleye veya diğer insan hakları ihlallerine karşı kendilerini savunmak amacıyla ortak olarak oluşturulan negatif azınlıklardır. Negatif azınlıkların uyumu tipik olarak eşitlik sağlandıktan sonra dağılmaktadır, çünkü başka hiçbir pozitif birlik temeli grubu bağlamak için işlev görmemesidir (Packer, 1996, s. 124). Bu farklılık uluslararası belgelerde de yansıtılmaktadır, çünkü

ayrımcılığın yasaklanması azınlık haklarının korunmasının birincil unsurudur (Pentassuglia, 2002, s. Chapter IV) ve azınlıklar için olumlu önlemler veya belirli haklar her zaman ayrımcılık yapmama temel ilkesiyle yakından ilişkili ek araçlar olarak görülmektedir.

Yaygın olarak kabul edilebilir bir tanıma ulaşmanın zorluğu, azınlıkların yaşadığı durumların çeşitliliğinde yatmaktadır. Bazıları nüfusun baskın kısmından ayrılmış, iyi tanımlanmış bölgelerde birlikte yaşarlarken, diğerleri ülkenin dört bir yanına dağılmış durumda olabilmektedir. Bazı azınlıklar güçlü bir kolektif kimlik duygusuna ve kayıtlı tarihe sahipken, diğerleri ortak miraslarının sadece parçalanmış bir kavramını korumaktadırlar. Birleşmiş Milletler insan hakları sisteminde kullanılan azınlık terimi, Birleşmiş Milletler Azınlıklar Bildirgesi uyarınca genellikle ulusal veya etnik, dini ve dilsel azınlıkları ifade etmektedir (Vizi, 2013, s. 12).

Birleşmiş Milletler Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu Özel Raportörü Francesco Capotorti tarafından 1977 yılında sunulan bir tanıma göre, bir azınlık: "Bir devletin nüfusunun geri kalanından sayısal olarak daha aşağıda, baskın olmayan bir konumda, üyeleri -devletin vatandaşları olarak- nüfusun geri kalanından farklı etnik, dini veya dilsel özelliklere sahip olan ve bunu gösteren, kültürlerini, geleneklerini, dinlerini veya dillerini korumaya yönelik bir dayanışma duygusunu dolaylı da olsa gösteren baskın olmayan bir konumda olan grup" olarak açıklamaktadır (Vizi, 2013, s. 12-13).⁴

Yukarıdaki tanımda yer alan milliyet kriterine sıklıkla itiraz edilmekle birlikte, baskın olmayan bir konumda olma gerekliliği önemini hala korumaktadır. Çoğu durumda bir azınlık grubu sayısal anlamda bir azlığa işaret etmektedir, ancak diğerlerinde sayısal bir çoğunluk kendisini Güney Afrika'daki apartheid rejimi altındaki Siyahlar gibi azınlık benzeri veya baskın olmayan bir konumda bulabilmektedir. Bazı durumlarda, bir bütün

⁴ Bkz. UN Doc E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1. 1979. 5-15. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/NL7/903/66/PDF/NL790366.pdf?OpenElement>, Erişim Tarihi: 01.06.2023. Benzer doğrultuda Jules Deschne de bu tanıma değiştirerek bir azınlığın: "Bir devletin, sayısal bir azınlık oluşturan ve o devlette baskın olmayan bir konumda bulunan, birbirleriyle dayanışma duygusuna sahip nüfusun çoğunluğununkinden farklı etnik, dini veya dilsel özelliklerle donatılmış bir grup vatandaşı" olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca "hayatta kalmak için dolaylı da olsa, kolektif bir irade tarafından motive edilmiş ve amacı gerçekte ve hukuken çoğunluk ile eşitliği sağlamak olan kolektif bir irade tarafından motive edilmiştir" düşüncesini ileri sürmektedir. Detaylı bilgi için bkz. E/CN4/Sub2/ 1985/31, 14 Mayıs 1985, sf. 30.

olarak bir devlette çoğunluğu oluşturan bir grup, söz konusu devletin belirli bir bölgesinde baskın olmayan bir konumda da olabilmektedir.

Buna ek olarak, söz konusu grupların üyelerinin kendi özelliklerini koruma iradesi ve ilgili bireylerin bu grubun bir parçası olarak kabul edilme isteği gibi öznel kriterlerin kullanılmasının, Capotorti tanımında listelenenler gibi belirli özel nesnel gerekliliklerle birleştirildiği görülmektedir. Azınlık statüsünün tanınmasının sadece devletin karar vermesi için değil, hem nesnel hem de öznel kriterlere dayanması gerektiği yaygın olarak kabul edilmektedir. Genellikle, örneğin, engellilerin, belirli siyasi gruplara mensup kişilerin veya belirli bir cinsel yönelime veya kimliğe sahip kişilerin (lezbiyen, gey, biseksüel, transseksüel veya interseksüel kişiler) azınlık oluşturup oluşturmadığı sorusu ortaya çıkmaktadır.

Buna göre Capotorti'ye göre, bir azınlık beş farklı özellik ile tanımlanabilmektedir. Beş özellikten dördü nesnel kriterlere girer; a) grubun sayısal yetersizliği, b) toplumda sahip olduğu baskın olmayan konumu, c) grubu devletin nüfusun geri kalanından ayıran etnik, dini ve dilsel özellikler ve d) azınlık grubunun üyeleri, koruma talep etmek istedikleri devletin vatandaşı olmalıdır. Geriye kalan tek öznel kriter, dayanışma ya da kültürlerini, geleneklerini, dinlerini veya dillerini korumak için kolektif irade ile ilgilidir. G. Alfredsson, nesnel ve öznel kriterleri azınlık kimliğinin iki kutbu olarak tanımlamaktadır (Maja, 2018, s. 168).⁵ Birleşmiş Milletler Azınlıklar Deklarasyonu ulusal, etnik, dini ve dilsel azınlıklara ayrılmış olsa da, çoklu ayrımcılıkla mücadele etmek ve ulusal veya etnik, dini ve dilsel bir azınlığa mensup bir kişinin cinsiyet, engellilik veya cinsel yönelim gibi diğer gerekçelerle ayrımcılığa uğradığı durumlarında ele alındığı görülmektedir.

1992 yılında oybirliği ile kabul edilen Birleşmiş Milletler Azınlıklar Deklarasyonu'nun 1. maddesinde azınlıklara ulusal veya etnik, kültürel, dini ve dilsel kimliğe dayalı olarak atıfta bulunulmakta ve devletlerin varlıklarını korumaları gerektiği belirtilmektedir. Hangi grupların azınlık oluşturduğuna dair uluslararası kabul görmüş bir tanım yoktur. Bir azınlığın herhangi bir tanımın hem nesnel faktörleri (ortak bir etnik kökenin, dilin veya dinin varlığı gibi) hem de öznel faktörleri (bireylerin kendilerini bir azınlığın üyeleri olarak tanımlamaları gerektiği dâhil) içermesi gerektiği sıklıkla

---

⁵ Azınlık tanımının derinlemesine bir analizi için bakınız: John Packer, On the Definition of Minorities, Ed. *John Packer, Kristian Myntti*, The Protection of Ethnic and Linguistic Minorities in Europe. Åbo Akademi, Åbo/Turku. 1993, pp. 23-65. Pentassuglia, Gaetano, Defining 'minority' in international law: a critical appraisal, Lapland's University Press, Rovaniemi, 2000.

vurgulanmaktadır. Bu tür girişimler, alındıkları ve tartışıldıkları önemli bağlam göz önüne alındığında, tanımların uluslararası hukuk tarafından benimsenebilecek temel unsurlarının belirlenmesindeki önemini vurgulamaktadır. Pentassuglia, aynı yaklaşımın Avrupa'da ulusal azınlık teriminin yaygın kullanımında, özellikle de AK ve AGİT belgelerinde de yansıtıldığını savunmaktadır (Pentassuglia, 2002, s. 58). Bu bağlamda uygulanan kavram, tarihsel azınlıkları, yani ilgili devletle uzun süredir devam eden bir ilişkisi olan ve kural olarak o devletin vatandaşları olan grupları tanımlamaktadır.

Benzer bir tanım 1993 yılında Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nde de önerilmiştir. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi tarafından 1 Şubat 1993 tarihinde 1201 sayılı Tavsiye Kararı ile kabul edilen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne azınlıkların haklarına ilişkin ek protokol taslağı, 1. madde kapsamında ilan edilmiştir⁶: “Bu sözleşmenin amaçları doğrultusunda ulusal azınlık ifadesi bir devlette,

- Devletin topraklarında ikamet ediyor ve vatandaşıysa,
- O devletle uzun süreli, sağlam ve kalıcı bağları sürdüren,
- Ayırt edici etnik, kültürel, dinsel veya dilsel özellikler sergilemek,
- O eyaletin veya o eyaletin bir bölgesinin nüfusunun geri kalanından sayıca daha az olmasına rağmen, yeterince temsil edici olan,
- Kültürlerini, geleneklerini, dinlerini veya dillerini koruma kaygısıyla motive olan” (Vizi, 2013, s. 13) grup olarak tanımlanmıştır.

Öneri, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından onaylanmadığı için devletler üzerinde bağlayıcı bir etkisi olmamıştır (Benoit-Rohmer, 1996, s. 13). Uluslararası alanda önerilen tanımların iç mevzuata çok az dâhil edildiğini belirtmek önemlidir. Avrupa bağlamında, Fransa ve Yunanistan, her iki ülke de kendi topraklarında azınlıkların varlığını inkâr ettiği veya azınlık sorunu olmadığını ileri sürmektedir, bu durum azınlık haklarının yorumlanmasının karmaşıklığını göstermektedir. Hem Fransa hem de

---

⁶ Bkz. Report: on an additional protocol on the rights of minorities to the European Convention on Human Rights, Doc. 6742, 1403-15/1/93-2-E, 19 January 1993, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=6772&lang=EN>, Erişim Tarihi: 08.06.2023.

Yunanistan ve aynı zamanda Türkiye, Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesinin 27. maddesine, bu maddenin uygulanamayacağı yönünde çekinceler koymuştur. Öte yandan birçok ülke, azınlık haklarının uygulanabilirliğini, kasıtlı olarak tanınan belirli gruplarla sınırlandırmaktadır (Vizi, 2013, s. 14).

Bununla birlikte, terminolojik sorunlara kısa bir genel bakışın aşağıda göstereceği gibi, azınlıkların korunmasında temel terimlerin, özellikle de azınlığın tanımı konusunda evrensel bir anlaşmanın ortaya çıkmasını engelleyen teorik veya yasal düşünceler değil, siyasi düşünceler olduğu ileri sürülmektedir (Vizi, 2013, s. 10). Azınlık tanımı son derece hassas bir konu olduğunu belirtmek gerekir. Belirli grupların veya bireylerin tanımın dâhil edilmesi veya dışlanması, belirli politika ve yasama araçlarının muhataplarını zorunlu olarak sınırladığı için çok önemli bir noktadır (Packer, 1996, s. 123-124)

Ayrıca azınlıkların mevcut hâkim topluma entegre olmaları veya asimile olmaları da son derece önemlidir. Kymlicka'ya göre özellikle göçmenlerin temel iradelerinin göç ettiği topluma entegre olma veya asimile olma niyetlerini taşıdığını ileri sürmektedir (Kymlicka, 2020, s. 46,121). Çünkü göçmenlerin belli sebeplerden dolayı buldukları yerden ayrılması ve daha iyi koşullara sahip ülkelere göç etmesi durumunda göçmenlerin tek amacı göç edilen ülkenin hâkim toplumuna asimile olmak ve ondandan biri olarak kabul edilmektir. Burada ifade etmeye çalıştığımız nokta, azınlıkların mevcut konumu ile göçmenlerin mevcut konumu aynı düzlemde olmadığıdır. Bu açıdan göçmenler olgusunu konunun dışında tutmakta fayda vardır. Entegrasyon kavramının da göçmenler kadar olmasa da azınlıkların mevcut konumunu açıklamada etkin bir yer tuttuğunu söyleyebiliriz. Kısaca bu kavrama da değinmek tutarlılık için yerinde olacaktır.

Entegrasyonu “toplumun kabul görmüş bir parçası olma süreci” olarak tanımlanmaktadır. Bu temel meydan okuma, iki açıdan değerlendirmek mümkündür. İlk olarak, bir son durumu tanımlamak yerine entegrasyonun süreç karakterini vurgulanmaktadır. İkincisi, siyaset teorisyenleri tarafından geliştirilen normatif modellerin aksine, kabul eden toplum tarafından kabul edilme derecesini veya hatta özel gerekliliklerini önceden belirtmemektedir. Bu, tanımı bu süreçlerin ampirik çalışması için oldukça yararlı kılmaktadır (Penninx & Garcés-Mascareñas , 2016, s. 14).

Penninx ve Garcés-Mascareñas'a göre, entegrasyonun analitik olarak farklı üç boyutu kapsamaktadır. Bunlar; hukuki-politik, sosyo-ekonomik ve

kültürel-dini boyuttur. Bu boyutlar göç ve entegrasyon süreçleriyle etkileşime giren devlet, piyasa ve ulus olarak üç ana faktöre karşılık gelmektedir (Penninx & Garcés-Masareñas , 2016, s. 14). Hukuki-politik boyut, ikamet ve siyasi hak ve statüleri ifade etmektedir. Buradaki temel soru ise, göçmenlerin veya azınlıkların siyasi topluluğun tam teşekküllü üyeleri olarak kabul edilip edilmediği ve ne ölçüde kabul edildiğidir. Bir göçmenin veya azınlık grubunun konumu veya entegrasyon derecesi iki aşırı kutba sahiptir. Bunlardan biri, ev sahibi toplumun hukuki-politik anlamda bir parçası olmayan, ancak belki de diğer iki boyutta bütünleşmiş olan düzensiz göçmenin veya azınlığın konumudur. Diğerisi ise ulusal vatandaş olan göçmenin veya azınlığın konumudur (Penninx, 2005, s. 139).

Sosyo-ekonomik boyut, ulusal vatandaşlıklarına bakılmaksızın, ikamet edenlerin sosyal ve ekonomik konumunu ifade etmektedir. Bu boyutta, göçmenlerin veya azınlıkların konumu, herhangi bir mukim için çok önemli olan alanlara erişimlerine ve bu alanlara katılımlarına bakılarak analiz edilebilir (Penninx, 2005, s. 139). Kültürel-dini boyut ise, göçmenlerin ve kabul eden azınlık toplumun algı ve uygulamalarının yanı sıra farklılık ve çeşitliliğe karşılıklı tepkileriyle ilgilidir. Yeni gelenler veya azınlıkta kalan kesimler, kendilerini farklı görürlerse ve dominant toplum tarafından kültürel veya dinsel olarak farklı olarak algılanırlarsa, bu açılardan tanınmış bir yer edinmeyi arzu edebilirler. Ev sahibi dominant toplum, kültürel veya dini çeşitliliği kabul edebilir veya etmeyebilir. Burada yine iki uç nokta söz konusudur (Penninx, 2005, s. 139).

Entegrasyon kavramı ayrıca asimilasyon kavramıyla da ilişkilendirilmektedir. Entegrasyonu ilk olarak Valle ve Burgess tarafından asimilasyon kavramı üzerinden incelenmiştir. Valle ve Burgess, “kişilerin ve grupların diğer kişi ve grupların anılarını, duygularını ve tutumlarını edindiği ve deneyimlerini ve tarihlerini paylaşarak onlarla ortak bir kültürel yaşamda birleştiği bir iç içe geçme ve kaynaşma süreci” olarak tanımlamıştır (Park & Burgess, 1921, s. 736).

Bazı akademisyenler, göçmenlerin veya azınlık grupların birbirini izleyen nesiller boyunca ekonomik, sosyal ve kültürel olarak ev sahibi topluma asimile edileceğini savunan bir asimilasyon teorisi sunarken, diğerleri, göçmenlerin veya azınlıkların etnik kimliklerini entegrasyon süreci yoluyla şekillendirebileceklerini öngören bir çokkültürlülük teorisi geliştirmişlerdir (HandWiki, 2023). Asimilasyon teorisini genişleten üçüncü bir bilim insanı grubu, farklı göçmen veya azınlık gruplarının bağlamsal ve yapısal faktörlerine bağlı olarak farklı boyutlarda yukarı veya aşağı

hareketliliğe doğru farklı yörüngeler izleyebileceğini vurgulayarak, bölümlere ayrılmış bir entegrasyon teorisi önermişlerdir.⁷

Avrupa Birliği içinde azınlık topluluklarına dönük politikalarını multi-kültürel veya çeşitlilik politikası olarak niteleyen bir ülke bulunmamaktadır. Lakin entegrasyon politikaları şeklinde bir uygulamanın olduğu görülmektedir ve bu politikalar AB'nin temel ortak politikası haline gelmiştir (Canatan, 2007, s. 46). AB'nin entegrasyon politikasının üç sacayağının olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi, hukuki ve politik entegrasyondur. Bu entegrasyon alanıyla yabancıların ve göçmenlerin buldukları devletin vatandaşlığına geçmelerini ve aynı zamanda o devletin vatandaşı olarak hak ve özgürlüklerden faydalanılmasını amaçlamaktadır. AB'nin entegrasyon politikasının ikinci sacayağı ekonomik ve toplumsal/sosyal entegrasyondur. AB ve üye devletleri arasında tam uzlaşma sağlama yönünde bir eğilim gösteren entegrasyon alanını oluşturmaktadır. Bu entegrasyon alanında azınlıkların, göçmenlerin, yabancıların veya mültecilerin mevcut kötü konumlarının iyileştirilmesi ve sosyal-toplumsal eşitliği sağlamaya dönük çalışmaları kapsamaktadır.

Üçüncüsü ise kültürel entegrasyondur. Bu entegrasyon alanında AB üye devletlerin kendi öznel politikalarının varlığı görülmektedir. Azınlıkların kendi kültürlerini, gelenek ve normlarını ifade etmeleri ve yaşayabilmeleri, örgütlenmeleri ve değer yargılarının tanınıp teşvik edilmesi amaçlanmaktadır. Ancak ifade ettiğimiz gibi bu teşvik, devletten devlete farklılık göstermekle birlikte bazı devletlerde tamamen olumsuz veya sorun olarak algılanmaktadır. Örneğin, Almanya, Hollanda, Danimarka, Çekya, İtalya, İspanya, Portekiz, İsveç ve Finlandiya gibi devletler azınlıkların kültürlerini tanıma ve teşvik etme eğilimi söz konusu iken, Fransa ve Yunanistan gibi devletlerde bu durum bir güvenlik sorunu olarak algılanmakta ve asimilasyonist bir politika izlemektedirler.⁸

⁷ İlgili yaklaşımlar için bkz. Alejandro Portes, Min Zhou, The New Second Generation: Segmented Assimilation and Its Variants, The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 530, November 1993, pp. 74-96, pp. 81-82. Herbert J. Gans, Second-Generation Decline: Scenarios for the Economic and Ethnic Futures of the Post-1965 American Immigrants, Ed. N. Carmon, Immigration and Integration in Post-Industrial Societies: Migration, Minorities and Citizenship, Palgrave Macmillan Publication, London, 1996.

⁸ AB üye devletlerin azınlık politikaları için bkz. Ayşe Özkan Duvan, Avrupa Birliği Hukukunda Azınlık Hakları, Astana Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2016, sf. 336-370.

Bu bağlamda devletlerin azınlıklara yönelik yaklaşımları pratik düzlemde farklılık içermelerinin yanı sıra teorik olarak da farklı yaklaşımları içinde barındırmaktadır (Kurubaş, 2006, s. 129). AB'nin azınlıkların entegrasyonu bağlamında belli yaklaşımları veya belli çokkültürlülük kuramlarını da ortaya koymak son derece önemlidir. Çünkü AB'nin, üye devletlerin bir nevi tekelinde olan azınlık politikalarını anlamak ve azınlıkların entegrasyonunun boyutlarının hangi çokkültürlülük yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilebileceğini öngörmek konunun teorik temelini oluşturmasını sağlamaktadır.

1.2. Çokkültürlülük Yaklaşımları ve Varsayımları

Siyasal düşünce felsefesinde azınlık sorunlarını konu alan ve çözüm önerilerinde bulunan üç temel yaklaşım söz konusudur. Yaklaşımların siyasal ve toplumsal yapıyı farklı analiz düzeylerinde incelediği gibi amaçlanan toplumsal ve siyasal eğilim biçimleri de birbirinden farklılık içermektedir. Yaklaşımlar, mevcut veya ilgili siyasi ideolojilerin normatif önermelerini referans almaktadır (Canatan, 2007, s. 42). Bu yaklaşımlar; liberal, radikal ve cumhuriyetçi çokkültürlülük yaklaşımlarıdır.

Azınlık sorunlarını liberal ilkelerle açıklamaya çalışan yaklaşım *liberal çokkültürlülük* yaklaşımıdır. Liberal çokkültürlülük yaklaşımını siyaset felsefecisi olan Will Kymlicka temsil etmektedir. Kymlicka'nın "*Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*" adlı eserinde, liberal ilkelerin ve normların evrensel ve eşit yurttaşlık fikrinin çokkültürlü veya çok etnikli bir toplumda farklı azınlık gruplarının hâkim topluma eşit derecede katılabilmesini yeterli düzeyde güvence altına alamadığını ileri sürmektedir (Kymlicka, 2020, s. 65). Kymlicka'ya göre, bir hâkim toplumda veya devlette yaşayan azınlıklar iki tür hakkın tanınması gerektiğini söylemektedir. Bunlardan birincisi, muafiyet talebidir. Buna göre azınlıklar, alınan kararların sonuçları kendilerine zararlı veya sakıncalı olan durumlarda muafiyet talebinde bulunabilmelidirler. İkincisi ise, kültürel hakların korunması ve teşvikidir. Buna göre devlet, azınlıkların kültürel haklarını korumalı ve teşvik etmelidir. Söz konusu koruma, sadece tolerans etmekle veya tanımakla değil aynı zamanda devlet tarafından teşvikinin garanti edilmesini içermektedir (Canatan, 2007, s. 43).

Ayrıca Kymlicka, kültürel hakların hudutları konusunda dışsal koruma ve bu dışsal korumanın karşısında içsel koruma ilkelerini

getirmektedir. İçsel koruma, bir grubun kendi üyeleri karşısında talep ettiği haklarla ilgiliyken, dışsal koruma, grubun genel toplum karşısındaki hak talepleriyle ilgilidir (Kymlicka, 2020, s. 79). Kymlicka'ya göre devlet, hâkim toplum karşısında azınlıkların haklarını korumaktan sorumlu ise, ilgili azınlık grubunun bireylerinin de haklarını baskı altına girdiğinde bireyleri korumak için içsel manada belli kısıtlamalar yapabileceğini ileri sürmektedir.

Liberal çalışmaları veya düşünceleri farklılıkları açıklamada yetersiz gören bazı çokkültürcülük teorisyenleri kültürel farklılıkların önemine atıfta bulunarak *radikal çokkültürlülük* yaklaşımını geliştirmeye çalışmışlardır. Bu yaklaşımın temsilcisi olarak gösterilen “*Justice and the Politics of Difference (Adalet ve Farklılık Politikası)*” adlı eseriyle Iris Morion Young'dır. Young'a göre yurttaşlık olgusu, eşitlik ve evrensellik kavramlarına göre değil, farklılık ve farklılıkların temsili kavramlarına dayalı bir şekilde inşa edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca tarafsız ahlaki akıl idealinin gerçekleşmesini ve modern yurttaşlık idealinin yetersiz kaldığını ileri sürmektedir (Young, 1990, s. 97).

Young'a göre, devletin mekanizmaları tarafsız hizmet etmeli ve adil karar alma yapıları demokratik olmalı, kararlara dâhil olan ve kararlardan etkilenen tüm belirli gruplara ses ve oy sağlanmalıdır (Young, 1990, s. 114-116) Bu yaklaşım, kabul edilen ve saygı duyulan farklılıklarıyla öne çıktıkları heterojen bir halk idealini teşvik edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Buna göre devlet, azınlık topluluklarının örgütlerine ve faaliyetlerine mali destek sağlanması, siyasi temsiliyetlerinin kurumsal şekilde tesis edilmesi ve farklı yurttaşlık haklarını yasal düzlemde kabulünü sağlaması gerekmektedir. Görüldüğü üzere radikal çokkültürlülük yaklaşımı, farklılaşmış ve tam çoğulcu toplum idealini önermektedir. Temel hedef ise, farklılıkların entegrasyonu değil, farklılıkların kurumsallaşması ve üst yapıların sosyolojik yapıların bir tezahürü olmasıdır (Canatan, 2013, s. 23)

Diğer bir çokkültürlülük yaklaşımı ise ifade edilen iki çokkültürlülük yaklaşımına bir alternatif, bir üçüncü yol olarak ileri sürülen *cumhuriyetçi çokkültürlülük* yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın temsilcileri olarak Philip Pettit ve Alain Touraine gösterilmektedir. Touraine, “*Bugünün Dünyasını Anlamak için Yeni Bir Paradigma*” adlı eserinde, aslında kültürel hakların siyasal haklara, dolayısıyla da toplulukçuluğun tersini söylediği yurttaşlığa olumlu bir biçimde bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca önemli olan şeyin, kültürel hakları siyasal hakların bir uzantısı olarak kabul edilemeyeceğini, çünkü siyasal hakların bütün yurttaşlara verilmesi gerektiğini, lakin kültürel

hakların tanımı gereği özel grupları koruduğunu ifade etmektedir (Touraine, 2007, s. 205).

Pettit ise, “*Cumhuriyetçilik: Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi*” adlı eserinde, tahakkümsüzlük olarak özgürlük kavramını ortaya koyarak, eğer belli gruptan insanlar bir cumhuriyetçi iyi olan tahakkümsüzlüğü (iyi olan yurttaşlık) paylaşacaksa, kimse bu insanların özel konumlarının özel itina ve destek gerektirebileceği ihtimaline ayak direnilmemesi gerektiğini ileri sürmektedir (Pettit, 1998, s. 194-195). Bu yaklaşıma göre, kamusal alan ortak normlara ve değerlere göre inşa edilmelidir. Kültürel haklar, yurttaşlık fikrine karşıt olarak görülmektedir ve azınlık haklarından çok yurttaşlık hakları ön plandadır. Bununla birlikte azınlık hakları özel alanda serbest bırakılmıştır, lakin kamusal ve siyasal alanda tesis edilen belli kurallara ve normlara uyma zorunluluğu bulunmaktadır. Ayrıca azınlıkların farklılıklarında ziyade, ortak ulus değer ve normların etkinliği söz konusudur. Cumhuriyetçi çokkültürlülük yaklaşımında ifade edilen bu özelliklere uyan örnek AB ülkeleri olarak Fransa ve Yunanistan ve bu ülkelerin azınlık politikaları örnek gösterilmektedir (Touraine, 2007, s. 203).

Tablo 1. Çokkültürlülük Yaklaşımları ve Temel Varsayımları

<i>Liberal Çokkültürlülük</i>	<i>Radikal Çokkültürlülük</i>	<i>Cumhuriyetçi Çokkültürlülük</i>
. İki tür hak olarak muafiyet talebi, kültürel hakları koruma ve teşvikinin sağlanması	. Devletin, azınlık topluluklarının tesis ettiği kurum ve kuruluşlara siyasi ve mali destek	. Kamusal ve siyasal yaşam ortak değerlere ve normlara göre inşa edilmesi
. Azınlıklara içsel ve dışsal koruma sağlama	. Farklılıkların siyasi temsiliyetinin kurumsal anlamda sağlanması	. Azınlıklar kamusal alanda asimile edilmesi ve özel alanda serbest bırakılması
. Azınlık hakları kategorisinin oluşturulması	. Farklı yurttaşlık haklarının yasal olarak güvenceye alınması	. Azınlık haklarının özel ve kamusal alanda ayrımının keskinliği
. Özel ve kamusal alanda hakların garantiye alınması	. Üst yapılar, toplumsal yapının bir tezahürü olması	. Farklılıklardan ziyade ulusal ortak değerler ve normlar vardır
. Özerklik düşüncesi ve eşitlik anlayışı		. Yurttaşlık statüsü, haklardan faydalanmanın öncül temel prensibidir

AB'nin azınlık rejimi BM, AGİT ve AK gibi uluslararası örgütlerin azınlık çalışmaları ve AB üye devletlerin azınlık politikaları çerçevesinde şekillendiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda çokkültürlülük yaklaşımlarının varsayımlarını AB üye devletlerin azınlık politikalarında görmek mümkündür. Örneğin, liberal çokkültürlülük yaklaşımının varsayımlarını; Almanya, Hollanda, Danimarka, İtalya, İspanya, Çekya, Macaristan, Portekiz, İrlanda gibi devletlerin azınlık politikalarında rastlayabiliriz. Radikal çokkültürlülük yaklaşımının varsayımlarını; Belçika, Finlandiya ve İsveç gibi devletlerin azınlık politikalarında ve cumhuriyetçi çokkültürlülük yaklaşımının varsayımlarını da Fransa ve Yunanistan gibi devletlerin azınlık politikalarında karşılayabiliriz.⁹ Bu bağlamda AB'nin azınlık entegrasyonunun boyutlarını incelemek ve bu boyutların özelliklerinin hangi çokkültürlülük yaklaşımına paralellik taşıdığını ortaya koyabiliriz

2. AB'DE ULUSAL, ETNİK VE GÖÇMEN AZINLIKLARIN ENTEGRASYONU

Son 25-30 yılda AB, yaşam koşullarını iyileştirmek veya zulüm, kıtlık ve savaştan kaçmak isteyen insanlar için önemli bir destinasyon haline gelmiştir. Örneğin; 2019'da AB'ye yaklaşık 3,5 milyon kişi AB dışı ülkelerden göç etti ve 2020'de AB'de yaşayan 447,5 milyon kişinin 23 milyonu (ki bu toplam nüfusun %5,1'dir) AB vatandaşı değildir¹⁰. Bu aynı zamanda üye devletlerde de o devletin vatandaşı olmaması anlamına gelmektedir. Çünkü AB vatandaşlığı, AB üye devletin vatandaşlığı ile aynı anda elde edilir. Diğer bir ifadeyle, AB üye devletlerinden birinde kişi o devletin vatandaşlığını elde ettiği anda direkt olarak AB vatandaşı da olabilmektedir.

⁹ AB üye devletlerin azınlık politikalarının detayları için bkz. **Minority Rights Group International (MRG)**, World Directory of Minorities and Indigenous Peoples, <https://minorityrights.org/programmes/library/directory/>, Erişim Tarihi: 09.06.2023. Ayrıca bkz. Erol Kurubaş, Asimilasyondan Tanınmaya: Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı, 2. Baskı, Asil Yayıncılık, Ankara, 2006, sf. 193-304. Ayşe Özkan Duvar, Avrupa Birliği Hukukunda Azınlık Hakları, Astana Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2016, sf. 336-370.

¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/9967985/3-10072019-BP-EN.pdf/e152399b-cb9e-4a42-a155-c5de6dfe25d1>, Erişim Tarihi: 06.01.2023.

Avrupa Topluları dini, dilsel, ulusal veya etnik çeşitlilik unsurlarına sahip bir dizi grup tarafından oluşturulduğundan tarihsel ve sosyal olarak heterojen olmuştur. Bununla birlikte, çoklu ulus inşası süreçleri aracılığıyla bu grupların bazıları baskın hale gelmiş ve ulus-devletle özdeşleşirken diğerleri azınlık haline gelmiştir. Etnik ve göçmen azınlıkların popülasyonları Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası olduğu ve olmaya devam ettiği için bu azınlıkların entegrasyonu ve dâhil edilmesine ilişkin bilgilendirici ve güvenilir göstergeler, özellikle AB kurumlarından ve üye devletlerden artan bir talep olmuştur. Bu talepler, azınlıkların entegrasyonu üzerinde üretilecek yeni araştırmalara ilham vermiş olsa da verilerin bulunması veya bunlara erişilmesi her zaman kolay olmamıştır.

1980'lerde Avrupa'da AGİK'in "İnsani Boyutu" aracılığıyla şekillenmeye başlayan yeni azınlık hakları standartları yaratma çabaları hızlandırmıştı.¹¹ Sonraki dönem her şeyden önce AGİT bünyesinde "Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği" (1992) organının oluşturulması, Avrupa Konseyi bünyesinde "Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi" (1998) ve "Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı" (1998) gibi sözleşmelerin yürürlüğe girmesi ve azınlıklara saygı ve azınlıkların korunmasının 1993 yılında AB üyelik kriterleri (Kopenhag Kriterleri) arasına dâhil edilmesi bu alanda önemli ilerleme sağlanmıştır.

Bu alanda çalışan uluslararası kuruluşlar tarafından üretilen belgeler, giderek daha liberal çoğulcu bir siyasi topluluk anlayışına doğru ilerleyen Batı demokrasilerindeki mevcut iyi uygulama örneklerinden yararlanabilmiştir. Bununla birlikte, Avrupa Azınlık Sorunları Merkezi (ECMI), Uluslararası Azınlık Hakları Grubu (MRG), Az Kullanılan Diller için Avrupa Bürosu (EBLUL), Avrupa Dil Eşitliği Ağı (ELEN) ve Temel Haklar Ajansı (FRA) gibi kuruluşlar da hem azınlık hakları hem de azınlıkların entegrasyonu yönünde önemli katkıları bulunmaktadır. Ancak mevcut uluslararası azınlık hakları normları, farklı devlet aktörlerinin farklı gündemlerle etkileşimini yansıtan ve belirsiz şekilde formüle edilmiş ve minimum standartların ötesine geçememiş durumdadır (Dembinska , Mázcz, & Tonk, 2014, s. 356; Kymlicka, 2008, s. 44).

---

¹¹ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Adam Burgess, *Critical Reflections on the Return of National Minority Rights Regulation to East/West European Affairs*, Ed. Karl Cordell, *Ethnicity and Democratisation in the New Europe*, Routledge Publisher, London, 1999.

Her şeyden önce kültürel yeniden üretim alanında devletler, diğer alanlara devretmiş olsalar bile, egemenliklerini gayretle korumuşlardır.¹² Azınlık haklarını liberal demokrasinin mantıklı bir uzantısı ve daha geniş bir insan hakları çerçevesi olarak sunan yerleşik bir bilimsel gelenek vardır. Yine de son elli yılda etnik temelli aktivizmin dünya çapında yeniden canlanması hala sıklıkla ulus-devlet sisteminin baskın mimarisine meydan okuyan yıkıcı bir eğilim olarak gösterilmektedir (Bauböck, 2000, s. 12-13; Rothschild, 1981, s. 252-254; Csargo, 2008, s. 397). 1990'ların başından itibaren azınlık haklarına yenilenen uluslararası ilgi memnuniyetle karşılandı. Bununla birlikte, birçok araştırmacı tarafından AB'nin "çeşitlilik içinde birlik" sloganını tüm kültürleri kapsayacak şekilde genişletmek için gerçek bir girişimden ziyade azınlık taleplerini devletlerin çıkarları doğrultusunda "satın alma" çabası olarak nitelendirmişlerdir. Bu anlamda AB, azınlık haklarını korumada üye veya özellikle aday devletlere temel yükümlülükler getirme çabasındadır. Bunlardan birisi de koşulluluk ilkesidir. Koşulluluk genellikle ya maddi yardım vaadi ya da siyasi fırsatları içeren belirli koşulları gerektiren uluslararası bir baskı aracı olarak tanımlanır ve tartışılan ülkelerdeki yerel gelişmelerin siyasi olarak izlenmesini içermektedir (Pridham, 1999, s. 1222).

AB resmi belgelerinde azınlık hakları ve korunmasına ilişkin ortak norm ve değerlerin eksikliği 1992'de imzalanan ve bir yandan "ortak topluma" atıfta bulunan Maastricht Antlaşması (AB Antlaşması) ile doğrulanmıştır. Özgürlük, insan haklarına saygı, demokrasi, temel özgürlükler, hukukun üstünlüğü gibi değerler (6. madde) ortaya konmuş lakin diğer taraftan da "koruma ve saygı" gibi azınlıklar için mühim olan değerler ikinci planda kaldığı ileri sürülmüştür. Özellikle üyelik koşullarını belirleyen Kopenhag Kriterleri çerçevesinde aday ülkelerden istenen azınlık nüfus sayıları ve bunun karşılığında verilen sayısal değerler durumu açıkça ortaya koymuştur.

AB üye ülkeler için bağlayıcı olan Amsterdam Antlaşması 1997'de imzalandığında ulusal azınlıkları direk olarak bahseden bir madde bulunmamaktaydı. Bunun yerine her türlü ayrımcılığı yasaklayan ırk ve eşitlik (madde 13) ile ilgili hükümler bulunmaktaydı. Ayrıca, ulusal gerekçelerle ayrımcılığın yasaklanmasından bahseden "İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına Dair Sözleşme" (1998) de ilgili hükümler yer almaktaydı (Malová & Világi, 2006, s. 510). Ancak bunlar

---

¹² İlgili bilgi için bkz. Zsuzsa Csargo, *Talk of the Nation: Language and Conflict in Romania and Slovakia*, Cornell University Press, Ithaca-New York, 2007.

yalnızca azınlıkları doğrudan etkilemeyen, bireysel ve ayrımcılığa karşı haklara ilişkin hükümleri barındırmaktaydı.

Azınlık politikasında bir AB gündeminin olmaması öncelikle ekonomik işbirliği için bir topluluk olarak kurulan ve üye devletlerin geleneksel olarak iç politikasının diğer diğer alanlarına egemenliğe sahip olan AB'nin doğasından kaynaklanmaktadır. Eski AB üye devletleri, azınlıklara yönelik yaklaşımları konusunda derinden bölünmüş durumdaydı ve günümüzde de bu durum devam etmektedir. Örneğin, Almanya, İspanya, İtalya (Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartını onaylamamış olsa da), Avusturya (komşu ülkelerde yaşayan kendi soyundan olan ulusal azınlıkların haklarını savunmaktan çıkarı olan) gibi devletler toplu azınlık haklarından yana olan ve bu yöndeki sözleşmelere de taraf olan devletler, olarak görünürken; Fransa ve Yunanistan gibi diğer devletler, azınlık hakları kavramına karşı olmuş ve ilgili sözleşmelere taraf olmamışlardır.

Ayrıca, azınlık konusunda aday devletlere AB'nin şartlı yaklaşımının aksine üye devletlere böyle bir şartlı yaklaşım söz konusu değildir. Diğer bir ifadeyle AB, azınlık ile ilgili konularda aday devletlere müdahale hakkı bulunurken, üye devletlerde özellikle eski üye devletlerde bu durumu görmek mümkün değildir. Bu durumu Bruno de Witte, AB'nin azınlık hakları kavramının "iç tüketim için değil ihracat ürünü" olduğu şeklindeki çifte standart yaklaşımı olarak adlandırmaktadır (Witte, 2002, s. 467). Ayrımcılıkla mücadele ve azınlık politikalarının üye devletlerdeki bu yavaş ve zayıf uyumlaştırılmasının aksine, AB azınlık hakları koruma standartlarının aday devletlerinde uygulanmasını zorunlu kılmıştır.

AB ortak azınlık politikası veya yasal bağlayıcı normlarının olmaması nedeniyle AB azınlıklara yönelik iç politikalar hakkında ortak standartlar ve ölçütler belirlememiştir. Bunun yerine duruma göre müdahale etmiştir. AB talepleri, Komisyon izlemeleri ve aday ülkeleri hakkında düzenli raporlarla takip edilmiştir. Göç ve güvenlik nedenleriyle AB'nin Orta ve Doğu Avrupa'ya yönelik politikası, üyelik başvurusunda bulunan devletlerde özellikle Roman topluluklarıyla ilgili olarak ayrımcılıkla mücadele konularına daha fazla odaklanılmıştır. AB, azınlıklara yönelik tek bir spesifik politikanın savunucusu olmamıştır. Ulusal azınlıklara ilişkin AB hukuku, Topluluk müktesebatının diğer yönlerinin aksine fiilen mevcut değildir. AB Komisyonu tarafından başvuran devletler hakkında düzenli raporlarda yer alan etnik azınlıklar bölümü resmi değerlendirmelerin, geçici pozisyonların

ve retorik'in sık kullanımıyla tutarsız ve çelişkili bir yaklaşıma sahiptir.¹³ Azınlıkların entegrasyonunda belli başlı boyutları bulunmaktadır. Bu boyutların incelenmesi azınlık-AB-üye/aday devlet ilişkisini ve yansımalarını ortaya koymak açısından son derece önemlidir.

3. AZINLIK ENTEGRASYONUNUN BOYUTLARI

3.1. AB Azınlık Entegrasyonunun Uluslararası-Uluslararası Kurumlar Boyutu

Baskın olmayan grupların kültürel, dini veya etnik farklılıklarını koruma çabaları, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda ulus devletlerin kurulmasıyla ortaya çıkmıştır. Uluslararası hukukta azınlık haklarının tanınması ve korunması, Milletler Cemiyeti'nin belli azınlık anlaşmalarını kabul etmesiyle başlamıştır. BM 1945'te Milletler Cemiyeti'nin yerini almak üzere kurulduğunda, yavaş yavaş azınlıklarla ilgili bir dizi norm, prosedür ve mekanizma geliştirmiştir. Özellikle, 1966 Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ve 1992 Ulusal veya Etnik, Dini ve Dinsel Azınlıklara Ait Kişilerin Hakları Bildirgesi azınlıklara mensup kişilerin haklarını tanımakta ve korumaktadır (Commissioner, 2010, s. 1).

Azınlıklar veya gruplar ile bu gruplara mensup kişiler için özel tedbirler veya özel haklar ile ilgili uluslararası ve BM alanında birçok sözleşme, bildiri, karar ve eylem programları bulunmaktadır. Bunların başlıcaları: Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (madde 27), Soykırıma Karşı Sözleşme, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, Eğitimde Ayrımcılığa Karşı UNESCO Sözleşmesi, Çocuk Hakları Sözleşmesi, UNESCO Irk ve Irksal Önyargı Bildirgesi, Dini İnanca Dayalı Her Türlü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildiri, İnsan Hakları Evrensel Beyanname (madde 26), Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (madde 13)¹⁴ ve Irkçılık ve Irk Ayrımcılığıyla Mücadele için iki Dünya Konferansı tarafından 1978 ve 1983'te kabul edilen Bildirgeler ve

¹³ Detaylı bilgi için bkz. Gwendolyn Sasse, EU Conditionality and Minority Rights: Translating the Copenhagen Criterion into Policy, European University Institute (EUI), Working Paper RSCAS No. 2005/16, Badia Fiesolana, 2005.

¹⁴ **Uluslararası insan hakları ile ilgili sözleşmeler için bkz.** UN Human Rights Office of The High Commissioner, The Core International Human Rights Treaties, UN Publication, New York and Geneva, 2014, pp. 3-309.

Eylem Programları¹⁵ şeklindedir. Ayrıca uluslararası insan hakları sözleşmelerinde yer alan hakların gerçekleşmesini sağlamak amacıyla, taraf devletlerin yükümlülüklerini yerine getirmede kaydettikleri ilerlemeyi izlemek üzere yukarıda yer alan sözleşmelerin kapsamında çeşitli komiteler de kurulmuştur (Commissioner, 2010, s. 19).

Bölgesel anlamda Avrupa'da ise azınlık entegrasyonu konuları özellikle AB genişlemesindeki sonraki süreçte dikkat çeken bir alan olmuştur. 2004 yılından bu yana AB her zamankinden daha çeşitli hale gelmiştir. AB'de en az 40 milyon nüfusa sahip 190 farklı etnik azınlık grup bulunmakta ve 60 yerli dil aktif olarak konuşulmaktadır. Brüksel'de 23 resmi dil tescil edilmiştir (Toggenburg, 2007, s. 2). Etnik aidiyetlerin çeşitliliği neredeyse doğal olarak özellikle çoğu AB üye devletinde baskın ve baskın olmayan etnik gruplar arasındaki eşitsizlikler göz önüne alındığında etkilenen toplumların tüm üyeleri için fırsat eşitliği sorununu gündeme getirmektedir.

AB'nin ayrımcılık yapmama ilkesine odaklanması hem üye hem de üye olmayan devletler arasında azınlık haklarına ilişkin mevcut söylemlere hâkimdir. 1990'ların başında azınlık hakları güvenlik prizmasından geçerek önemli bir süre gündemi işgal etmişti. AGİT ve Avrupa Konseyi'nin azınlık hakları konusundaki söylemi keşfetmesine yol açan öncelikle Batı Avrupa ülkelerinin Doğu Avrupa bölgesindeki etnik şiddet ve savaş potansiyeline yönelik endişesiydi. Bu bağlamda AGİT, 1992 yılında etnik çatışmaların izlenmesinden ve önlenmesinden sorumlu özel bir organ olan Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliğini kurmuştur. Buna ek olarak, 1994 yılında Avrupa Konseyi, belirli azınlık hakları normlarını formüle eden ilk uluslararası yasal bağlayıcı anlaşma olan Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi ve Bölgesel veya azınlık Dilleri Avrupa Şartı hazırlamıştır. Son olarak 1993 yılında hazırlanan Kopenhag AB üyelik kriterleri, AB üyeliğini azınlıklara saygı ve onların korunmasına bağlı hale getirilmiştir.

Orta ve Doğu Avrupa devletleri arasında ekonomik, siyasi ve sosyal geçişin en azından etnik çatışmayı önleyecek kadar başarılı olduğu ve çoğunluk-azınlık ilişkilerini sürekli ve dinamik şekilde iyileştirdiği

---

¹⁵ Bkz. UN Human Rigths Office of the High Commissioner, The Core International Human Rights, Instruments and their monitoring bodies, <https://www.ohchr.org/en/core-international-human-rights-instruments-and-their-monitoring-bodies>, Erişim Tarihi: 08.07.2023.

görülmektedir. Bu başarılar, Orta ve Doğu Avrupa devletleri ve toplumlarındaki uluslararası katılımın olumlu etkisinin bir kanıtı olarak ileri sürülmüştür. Avrupa Konseyi'nin azınlık haklarının korunması için yasal olarak bağlayıcı araçları, Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserinin sessiz diplomasisi (Phillips, 2011, s. 111-112), AB üyeliğinin koşulluluğu ve devletlere mali desteği, Orta ve Doğu Avrupa genelinde azınlık entegrasyon standartlarının başarılı bir şekilde teşvik edilmesi için gereklidir.

Bu bağlamda uluslararası kurumlar, bölgedeki azınlık gruplarına eşit muamele edilmesi için ölçütler belirlemektedir. Çerçeve Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları, AB önceliğinde yeni yönetim araçları ve AGİT tarafından çatışma önleme yaklaşımı sırasında gerçekleştirilen sosyal içerme (Atkinson & Voudi, 2000) girişimleri gibi insan hakları anlaşmalarının uygulanmasına ilişkin klasik devlet izlemesi, bölge genelinde etnik gruplar arası anlaşmaların güvence altına alınmasında temel öneme sahiptir.¹⁶ Her ne kadar bütüncül önlemlere yönelik uluslararası destek, kalıcı başarıları için genellikle gerekli olsa da uluslararası kurumlar bu standartların sahada uygulanmasına çok daha az katkıda bulunmaktadır.

Genel olarak uluslararası kurumlar, AB üye devletlerinin ortak olarak kabul edilen sözleşmeleri, deklarasyonları, yargı alanlarını ve politika hedeflerini uygulama istekliliğine bağlıdır. Uluslararası örgütlerin hiçbirinin entegrasyon politikalarının uygulanmasını kolaylaştırabilecek hatta bahsetmeye bile gerek kalmayacak şekilde yerel idari organları yoktur (Agarin & Brosing, 2009, s. 10). Aynı durum AB'nin aksine, ulus-devletlerin entegrasyon programlarını desteklemek için çok sınırlı mali araçlara sahip olan Avrupa Konseyi ve AGİT için de geçerlidir. Bu kuruluşların rolü, yasal standartların uygulanmasını izlemek, tavsiyelerde bulunmak ve entegrasyonu sekteye uğratabilecek durumlara karşı önlemlerinin oluşturulması için örgütsel destek sağlamakla sınırlıdır. Bu sınırlamalara rağmen AK ve AGİT katkıda

¹⁶ Çerçeve Sözleşmesi ile ilgili bilgi için bkz. Ed. Marc Weller, *The Rights of Minorities in Europe: A Commentary on the European Framework Convention for the Protection of National Minorities*, Oxford University Press, Oxford, 2005. Rainer Hofmann, Tove H. Malloy, Detlev Rein, Introduction, Ed. Rainer Hofmann, Tove H. Malloy, Detlev Rein, *The Framework Convention for the Protection of National Minorities: A Commentary*, Brill Nijhoff Publisher, Leiden, 2018, pp. 3-21. Ayrıca Anlaşma metni için bkz. *The Framework Convention for the Protection of Minorities and Explanatory Report*, Strasbourg, February 1995, <https://rm.coe.int/16800c10cf>, Erişim Tarihi: 11.12.2022. AGİT Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği hakkında bilgi için bkz. <https://www.osce.org/hcnm>, Erişim Tarihi: 11.12.2022.

bulunacak çok şeyi olduğu görülmektedir. İfade edilen örgütlerin en değerli rolleri, Avrupa'nın en iyi uygulamaları hakkındaki bilgilerin dağıtılması, sürdürülebilir ve başarılı entegrasyon önlemleri için kıyaslama mevzuatının geliştirilmesidir. Bu rol, Avrupa'da azınlık entegrasyonu kavramlarının ve stratejilerinin oluşturulmasında genel deneyim eksikliği nedeniyle özellikle önemli hale gelmektedir.

2001 yılından bu yana AB ve Avrupa Konseyi işbirliğini, çokkültürlülük ve sosyal içerme konularını ele alan ortak bir program doğrultusunda kurumsallaştırmaktadır. Aynı zamanda AB ve Avrupa Konseyi örgütlerinin faaliyetlerinde önemli farklılıklar devam etmektedir. AB, kapsamlı bir azınlık hakları seti geliştirmemiştir, lakin ayrımcılık yasağı ve sosyal içerme alanında çok aktiftir. Diğer taraftan Avrupa Konseyi, azınlıklara siyasi, kültürel, dilsel ve dinsel haklarını güvence altına almaya çalışmaktadır. Bu nedenle AB ve Avrupa Konseyi arasındaki ilişki, azınlık entegrasyonunda örtüşen bir çıkarı olan bir azınlığın yasal statüsü ile ilgili konularda tamamlayıcı işbirliği olarak görmek mümkündür. Bu yelpazede çok uluslu sivil toplum örgütlerinden merkezi, bölgesel ve yerel idari organlara yerel sivil inisiyatiflerden neredeyse her türlü azınlık baskı grubuna kadar uzanmaktadır. Burada uluslararası kurumlar, entegrasyon programlarını kıyaslayarak, izleyerek, arabuluculuk yaparak ve finanse ederek azınlıkların topluma entegrasyonu destekleyen koşullar yaratmaktadır.

3.2. AB Azınlık Entegrasyonunun Ulusal (Devlet) Boyutu

Uluslararası düzeyde azınlık entegrasyonuna yönelik normatif kılavuz ilkelerin olmaması, entegrasyonun devlet düzeyinde yetersiz pratik uygulamasıyla sonuçlanmaktadır. Entegrasyona yönelik farklı yaklaşımların nasıl olması gerektiği azınlıkların korunmasına yönelik belirli araçların desteklenmesinin gerekçelendirilmesinde gerçek sorunlar yaratmaktadır (Patten & Kymlicka, 2003, s. 32-34). Azınlık entegrasyon projelerinde yer alan uluslararası kuruluşların çoğu daha önce ulus-devletlere pragmatik kurallar uygulamalarını ve entegrasyon üzerinde ölçülebilir olumlu etkileri olan politikaları desteklemelerini tavsiye etmiştir.

B. Parekh, eşit muamele politikalarının sonucu olarak tüm vatandaşların toplumda işlev görmek için gereken kapasite ve becerileri kazanmak ve kendi seçtikleri hedefleri eşit derecede etkili bir şekilde sürdürmek için eşit fırsatlardan yararlanması gerektiğini ileri sürmektedir (Parekh, 2000, s. 211-212). Bu anlamda ulus-devletin azınlıklara ve

çoğunluklara adil muameleyi teşvik etmekteki rolü, maddi kaynakların dağıtımını ve kamu mallarına adil erişimin sağlanması ile sınırlı değildir (Mahajan, 2005, s. 91).

AB, devletlerin çoğu gibi Avrupa'daki (özellikle Orta ve Doğu Avrupa) yönetim biçimleri de ulus-devlet açısından tanımlanmaktadır. Bölgedeki her devlet, adını taşıdığı belirli bir etnik gruba yani devletiyle özel ilişkisi nadiren sorgulanan gruba aittir. Bununla birlikte, çeşitli Avrupa bölgesel kuruluşları ve AGİT, Avrupa Konseyi ve NATO, azınlığın karar alma süreçlerine katılımını kolaylaştıracak idari değişiklikleri başlatma girişimleri, devletlerin çoğunluğunun kendi siyasi kaynaklar üzerindeki tekeli sorgulanmasına neden olmuş ve devletlerin kendi içindeki azınlıkları potansiyel bir güvenlik tehdidi olarak lanse ettikleri de görülmüştür. Diğer taraftan Avrupa'daki siyasi aktörler, çoğunluk gruplarının toplumlarındaki azınlıklar üzerindeki baskın statüsünü sorgulamak konusunda isteksiz olsalar da, gruplar arasındaki resmi eşitlik, daha ileri tavizler üzerinde müzakere için başlangıç noktası sağlamaktadır.

AB azınlık entegrasyonunun ulusal (devlet) boyutuna baktığımızda şunları söyleyebiliriz. AB azınlık rejimine uyan ve uymayan AB üye devletleri söz konusudur. Bunun belli nedenleri bulunmaktadır. Azınlık sorunlarının çözümünde tek bir modelin önerilmesinin mümkün olmaması, AB üye devletlerin içlerinde birbirinden çok farklı özelliklere sahip azınlık grupların ve siyasi eğilimlerin bulunması, her AB üye devletin hassasiyetleri çerçevesinde kendi özel koşullarına uygun bir biçimde azınlık politikası geliştirme çabasının olması, üye devletlerin azınlıkların korunmasını farklı yorumlanması ve farklı yöntemlerin uygulanması gibi nedenlerden dolayı AB bir denetleyici ve izleyici konumunda yer almakta ve belli standartlar oluşturmaya çalışmaktadır. Fransa ve Yunanistan hariç diğer AB üye devletlerin neredeyse tamamı bu standartlara uygun hareket etmeye çalıştığı görülmektedir (Kurubaş, 2006, s. 310).

Örneğin, Almanya'nın, uluslararası ve AB bünyesindeki azınlık ile ilgili sözleşmelerine taraf olması, ayrımcılıkla mücadele programlarına sahip olması, azınlık ile ilgili belli kuruluş, kurum, konsey ve komitelerinin varlığı, azınlık sorunlarıyla ilgilenen ve koordinasyonu sağlayan azınlık sekreterliklerinin oluşturulması, bölgesel ve yerel dillerin geliştirilmesi ve desteklenmesi, azınlıkların akraba devletleriyle ikili anlaşmaların yapılması, azınlık haklarının anayasal güvence altına alınması, azınlık partilerinin

desteklenmesi gibi politikaları; Hollanda'nın, onayladığı uluslararası anlaşmaların ve sözleşmelerin neticesinde farklı kültürel toplulukları/grupları ve kimliklerini koruma altına alması, asimilasyonist bir politikanın karşısında olması, BM, AK ve AGİT'in azınlıklar ile ilgili uluslararası belgelerine taraf olması ve onaylaması, azınlık haklarını anayasal güvence altına alınması, idari birimlerde azınlık dillerinin kullanılabilme imkânının sağlanması, azınlıkların yoğun olduğu bölgelere belli yetkilerin o bölgenin yönetici makamların önceliğine bırakılması, eğitimde azınlık dillerinin kullanılması ve azınlık okullarının açılabilmesi gibi politikaları verilebilir.

Ayrıca, İtalya'nın, azınlık dillerinin konuşulduğu bölgelere özel statünün verilmesi ve yetkilerle donatılması, azınlıkları ve dillerini yasal ve anayasal güvence altına alınması, azınlıkların akraba devletleriyle ikili anlaşmaların yapılması, azınlıkların baskın olduğu bölgelerde eğitim ve idari alanda azınlık dillerinin kullanılması ve özel otonom hakkının verilmesi, uluslararası azınlıklar ile ilgili koruma sözleşmelerine taraf olması gibi politikaları; İspanya'nın uluslararası ve AB bünyesindeki azınlık ile ilgili anlaşmalara taraf olması, özerk bölgelerde farklı bir yerel dil kullanıldığında o bölgenin ikinci resmi dili olarak kabul edilmesi, etnik gruplara veya topluluklara yasalarla özerklik statüsünün tanınması, azınlıkların bulunduğu özerk bölgelere siyasi ve kültürel imtiyazların verilmesi, azınlık haklarının anayasal koruma altına alınması, azınlıkların var olduğu özerk bölgelerde idari yapılarda, eğitimde, medyada ve mahkemelerde azınlık dillerinin kullanımının sağlanması ve teşviki gibi politikaları; Danimarka'nın, uluslararası azınlık hakları sözleşmelerine taraf olması ve azınlıkların akraba devletleriyle ikili anlaşmalar yapması ve işbirliklerine girmesi, çeşitli azınlık faaliyetlerinin varlığı ve geliştirilmesine verilen maddi ve idari destek gibi politikaları, AB'nin ilgili standartlarına uygun hareket etmeye meyilli olduğunu göstermektedir.

Fransa ise, etnik temelde herhangi bir ayrımı veya politikayı benimsememesi, Fransız yurttaşı olan her kimsenin her türlü kamusal olanaklardan faydalanma prensibinin olması, belli uluslararası ve AB bünyesindeki azınlık ile ilgili sözleşmelere ve belgelere taraf olmaması, çekinceli davranış göstermesi (Çerçeve Sözleşmesi ve Avrupa Şartı gibi) ve anlaşmalardaki maddeleri farklılık gözetilmeksizin halk nezdinde yorumlanması gerektiğini vurgulaması, anlaşmalardaki dil ile ilgili hakların ortak mirasın ve kültürün

bileşenleri olarak görmesi, farklı dilleri konuşan topluluklara veya gruplara kolektif haklardan çok, her alanda eşitliği temin altına alan bir yaklaşımı sergilemesi, anayasada tek bir ulusal dil olarak Fransızca dilinin tanınması ve idari işlemlerde kullanımının zorunlu olması gibi politikalar ile Yunanistan'ın, azınlık kültürlerini ulusal kültürün bir parçası olarak görmekten çok, asimilasyonist yaklaşımı içinde homojen ve tek kökenden beslenen bir ulusal kimlik eğilimi taşıması, azınlıklar ile ilgili faaliyetlerin hükümet makamlarınca gerçekleştirilmesinden çok yerel STK'ların eliyle ve AB projesi bağlamında yapılabilmesi, azınlıklar özel alanda kültürlerini veya dillerini kullanabilme imkânı söz konusu iken, kamusal alanda devletin koymuş olduğu yasa veya kurallara ve ortak normlara uymak zorunluluğunun olması gibi politikalar¹⁷, AB'nin azınlıklarla ilgili oluşturmaya çalıştığı standartlara ters yönde bir eğilim sergilendiği görülmektedir.

3.3. AB Azınlık Entegrasyonun Toplumsal Boyutu

Bireyler sosyal hayata katılırken başarılı stratejiler ve tatmin için zemin oluşturan sosyal ilişkilere dâhil olurlar. Buradaki önemli kavram sosyal veya toplumsal katılımdır. Toplumsal katılım, sosyal gerçekliği tanıma yeteneklerini ve fırsatlarını kapsamaktadır. Bir birey ile sosyal gerçekler arasındaki ilişkiler, bireyin gerçekliğin yapısal kurallarına göre hareket etmeyi sağlayan beceri ve yetkinlikleriyle gelişmektedir. Bu nedenle etnik köken ve etnik grupları tanımlarken, devlete sivil bağlılık, semboller ve kültürel aidiyetler gibi özellikler, kan, dil, tarih veya ortak ahlaki bağlarından daha önemlidir (Beresnevièiûtë, 2003, s. 110).

Çoğunluk ve azınlık grupları arasındaki katılım eğilimleri benzer ise, bir dereceye kadar bir bütünleşme ibresi olarak değerlendirilebilirler. Sosyal hayatta düşük veya yüksek olarak aktif katılım, toplumsal bütünleşmenin en önemli faktörlerinden biridir ve farklı şekillerde ve durumlarda ortaya çıkabilir. Öte yandan ulusal ve etnik grupların/toplulukların üyelerinin toplumsal alanın farklı düzeylerine yetersiz katılımı, etnik bölünmeleri veya toplumsal dışlanmayı oluşturan faktörlerden biri olabilir. Kendi başına gerçek veya tasavvur edilmiş bir etnik eşitsizlik kısır bir sorun döngüsü yaratabilmektedir.

---

¹⁷ Bkz. Ayşe Özkan Duvan, Avrupa Birliği Hukukunda Azınlık Hakları, Astana Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2016, sf. 336-370. Ayrıca, Erol Kurubaş, Asimilasyondan Tanınmaya: Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı , İkinci Baskı, Asil Yayıncılık, Ankara, 2006.

Azınlık entegrasyonunun toplumsal boyutu temelde, çoğunluk ve azınlık arasındaki ilişkilerin iz düşümlerini içinde barındırmaktadır. Bir devlette çoğunluğun üyeleri bütünleşmeyi, sosyal uyumu attırmak ve kurumsal performansı geliştirmek için bir araç olarak görürken, azınlık üyeleri genellikle gruplarının statüsünü güvence altına alarak grup ve topluluk bütünlüğünü ve istikrarını artırmaya çalışırlar. Bütünleşme koşullarının karşılıklı ilişkileri sırasında çoğunluk gruplarının/topluluklarının üyeleri tarafından ileri sürülen iddiaların bilimsel araştırmaları, genellikle belirsizlik koşulları altında ulus ve devlet inşasının araçları olarak kabul edilir.

Özellikle çoğunluğu oluşturan toplulukların iddialarına ilişkin tartışmalar uluslararası tüketici için formüle edilmişse, devletin yasal çerçevesinin tarihsel deneyimlerin ve devlet egemenliğinin uluslararası yasal standartlarının önemini vurgulamaktadır.¹⁸ Aynı zamanda, çoğunluğun siyasi girişimcilerinin yerel bir izleyici kitlesi için ürettikleri retorik araştırma diğerleri, bu retorikğin temel amacının, çoğunluğun yerel azınlıklar üzerindeki egemenliğini meşrulaştırmak olduğunu savunmaktadırlar. Tüm bu yorumlardan bağımsız olarak genel manada Avrupa'daki çoğunluk nüfus, ulus-devleti oluşturan ulusları içermektedir ve bu nedenle çoğunluğun siyasi kültürel kodlarıyla oluşan devletlerin topraklarında yaşayan diğer grupların veya toplulukların üyeleri üzerinde önemli baskılar yaratmaktadır.

Çoğunluk ve azınlık topluluklarının ilişkilerinden ve etkileşimlerinden mümkün olan en iyi sonuçları elde etmek için uyguladıkları stratejilere bağlı olarak önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Bazı araştırmacılar, ulusallaştırma politikalarının, mevcut kaynakların bir grup içi üyeler arasında yeniden dağıtımını güvence altına almak için örtülü bir çabadan bir şey olmadığını iddia etmektedirler (Hechter, 2000, s. 17,123). Yine bazı araştırmacılar, çoğunluğu değişim döneminde etnik gerilimleri atlatmak için ulusallaştırma politikalarını tercih ettiğini iddia etmektedirler. Ayrıca belli araştırmacılar da, çoğunluğun etno-ulusal seferberliğinin devlete ve onu oluşturan topluluğa yönelik içkin dış tehdit algılarından kaynaklandığını öne sürmektedirler (Agarin & Brosing, 2009, s. 15-16). Bu görüşler, resmi siyasi alan dışında çoğunluk-azınlık ilişkilerini ve etkileşimlerini dikkate almadan bölge genelinde entegrasyon yaklaşımlarının

---

¹⁸ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Milada Anna Vachudova, *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration after Communism*, Oxford University Press, Oxford, 2005.

arkasındaki siyasi mantığını anlamanın imkansız ya da çok zor olduğunu iddia etmektedir.

Azınlıkların kamusal hayata katılımına ek fırsatlar sağlamak için son on yılda Avrupa'da belli adımlar atılmış olmasına rağmen, bölge genelinde azınlıkların ikamet ettikleri yerlerde politika geliştirme konusunda çok az söz sahibi olduklarına dikkat çekmektedir. Bölge genelinde devletler, bazı azınlık şikâyetlerini ele alarak azınlığın değişen sosyal gerçekliğe uyum sağlamasını teşvik etmiştir, lakin baskın olmayan toplulukların siyasi katılımı için yalnızca sınırlı bir çerçeve bulunmaktadır. Temel olarak aktiviteleri, devlet entegrasyon programları, çoğunluk siyasi aktörler ve yerel inisiyatifler tarafından öngörülen sosyal işbirliği ile sınırlıdır.

Bu durum, azınlık katılımının içsel değeri için yani kurumsal performansı olumlu yönde etkilediği ve çeşitliliği arttırmak için değil, daha çok önceden çoğunluğun üyeleri tarafından alınan kararların onaylanmasında sembolik katılım olarak değer verildiğini göstermektedir. AB'de özellikle Orta ve Doğu Avrupa'da çoğunluk, azınlık katılımını doğrudan caydırmazken, yetersiz kurumsal kapasite nedeniyle azınlık çıkarlarına teğet sorunların ele alamadıklarında azınlık topluluklarının üyeleriyle diyalog kurulmaktadır. Çoğunluk-azınlık ilişkilerinin bu yönü, azınlık entegrasyonunun temel taşlarını temsil eden etkin eşitlik, ayrımcılık yapmama ve sosyal adalet konularına odaklanan AB'ye giderek daha fazla girmektedir.

4. AB AZINLIK ENTEGRASYONUNUN BOYUTLARININ KURAMSAL ANALİZİ

AB'nin azınlık entegrasyonunun *Avrupa boyutu* olarak ifade ettiğimiz Avrupa merkezli sözleşmelerin ve oluşturulan kurumların (AGİT Ulusal Azınlık Yüksek Komiserliği, AK Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi, AK Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı, vb.) AB'nin azınlık entegrasyonunda ve azınlık yönetiminde birincil etki alanını oluşturmaktadır. Bu bağlamda azınlık haklarının ve azınlık yönetiminin bir nevi çerçevesini oluşturan bu sözleşmelerin hem yasal düzlemde hem de işbirlikçi anlayış içerisinde tesis edildiği en azından bu yönde bir izlenim sergilendiği görülmektedir. Bu bağlamda Avrupa düzleminde gerçekleştirilen azınlık entegrasyonu ve azınlık hakları ile ilgili çalışmalar, çokkültürlülük yaklaşımının azınlık topluluklarının kültürel haklarını korumak ve teşvik edilmesi, azınlık haklarının yasal güvencelerinin verilmesi ve dışsal koruma

ilkesinin getirilmesi gibi varsayımlarını içerisinde barındırdığı veya denk düştüğünü söyleyebiliriz.

AB'nin azınlık entegrasyonunun *ulus (devlet) boyutuna* baktığımızda, AB üye devletlerinin birçoğu uluslararası alandaki çalışmalarına ve sözleşmelere taraf olma eğilimi az olduğu görülmektedir. Çünkü kendi içlerindeki azınlıkların potansiyel bir güvenlik tehdidi olarak görme meyili taşımasıdır. AB üye devletlerin birbirinden bağımsız ve farklı azınlık politikaları mevcuttur ve AB bu farklılıklara ve farklı politikalara bir standart getirmeye çalışmaktadır. Bu standartlara uyan veya uyma eğilimi taşıyan Almanya, Hollanda, Danimarka, İspanya, İtalya, İrlanda, Portekiz, Macaristan, Çekya, Hırvatistan gibi devletlerin azınlık politikaları incelendiğinde çokkültürlülük yaklaşımlarından liberal çokkültürlülük yaklaşımının azınlıkların muafiyet talebinin olmasının sağlanması, kültürel hakları koruma ve teşviki, içsel ve dışsal koruma sağlama, özel ve kamusal alanda azınlıklar kültürlerini özgürce yaşayabilmesi ve hakların güvenceye alınması gibi varsayımlarını içerisinde barındırdığı görülmektedir.

Fransa ve Yunanistan'ın azınlık politikaları, cumhuriyetçi çokkültürlülük yaklaşımının azınlık kültürlerini sadece özel alanda tanınması, kamusal alanda herkesin ulusal değerlere göre hareket etmesi, farklılıklardan ziyade ulusal normların var olması gibi varsayımları içerisinde barındırdığını söyleyebiliriz. Ayrıca Belçika, Finlandiya ve İsveç gibi devletlerin azınlık politikalarına bakıldığında da radikal çokkültürlülük yaklaşımının farklı yurttaşlık haklarının kabul edilmesi, üst yapıların sosyolojik yapının bir tezahürü olması, farklılıkların siyasi temsiliyetinin kurumsal şekilde temini, azınlık kurumlarına ve kuruluşlarına finansal ve siyasi desteğin sağlanması gibi varsayımlarını içerisinde barındırdığı görülmektedir.

AB azınlık entegrasyonunun *toplumsal boyutu* çerçevesinde ise baktığımızda, AB üye devletlerin bazıları akraba azınlıklarını korumak ve buldukları devlet içinde haklarının güvenceye alınmasını hatta siyasi temsiliyetlerinin temin edilmesine yönelik karşılıklı anlaşmaların yapıldığını görmekteyiz. Örneğin, Avusturya-İtalya, Almanya-Danimarka, Finlandiya-İsveç, İtalya-Slovenya, Hırvatistan-Macaristan, İtalya-Macaristan gibi ülkeler kendi aralarında akraba azınlıklarının korunması adına karşılıklı ikili anlaşmalar yapmışlardır (Duvan, 2016, s. 355; Hejj & Olszewski, 2015, s. 511; Stoel, 2000, s. 4).¹⁹

¹⁹ Belli devletlerin azınlıkları ile ilgili ikili anlaşmaların detayları için bkz. [R. Medda-Windischer](#), [Emma Lantschner](#), Protection of National Minorities through Bilateral Agreements in South Eastern Europe, [European Yearbook of Minority Issues Online](#), Vol. 1,

İtalyanın Güney Tirol bölgesindeki Almanlar, İtalya'daki Slovenler ve Macarlar, Hırvatistan'daki Macarlar, Danimarka'daki Almanlar, Almanya'daki Danlar ve Polonyalılar, Macaristan'daki Slovenler ve Hırvatlar, Finlandiya'daki İsveçliler, İsveç'teki Finliler gibi akraba topluluklar mevcut hâkim topluma asimile olmasından çok, kültürlerini, dinlerini, dillerini, sembollerini, önemli mekânlarının adları ve kutlamalarını özgürce kullanabilmelerini ve yapabilmelerini temin eden yasal düzenlemelerle karşılıklı olarak güvence altına alınmıştır. Bu bağlamda bu azınlık topluluklarının gelişim paradigmaları liberal çokkültürlülük ve radikal çokkültürlülük yaklaşımlarının belli varsayımlarına denk düşmektedir. Buna karşın AB üye devletlerin içerisinde bulunan başta Romanlar, Afrika kökenli ve Asya kökenli gruplar (Nijeryalılar, Tunuslular, Cezayirli, Kenyalılar, Endonezyalılar, Vietnamlılar, Pakistanlılar, Afganistanlılar, Suriyeliler, Iraklılar, Bangladeşliler, Sri-Lankalılar vb.) mevcut hâkim ve dominant topluma asimile ve tam entegre olmaları yönünde bir baskı söz konusudur.²⁰ Bu açıdan ifade edilen azınlık topluluklarının gelişen paradigmaları ve azınlık topluluklarına dönük politikalar, cumhuriyetçi çokkültürlülük yaklaşımının varsayımlarına paralellik teşkil etmektedir.

SONUÇ

Entegrasyon politikaları için çok sayıda uygulanabilir standart ve karşılaştırma ölçütü hâlihazırda mevcuttur. AB'deki ulusal ve etnik azınlıklar, siyasi ve sosyal kaynaklara erişimlerinin yanı sıra statüleri açısından da büyük ölçüde farklılık gösterdiğinden yalnızca gruplara farklı muamele edilmesi, azınlık bireylerinin çoğunluk nüfus üyeleriyle bireysel eşitliğini sağlayabilir. Çokkültürlü toplumların uyum ve bütünleşme stratejilerinin müzakere edilmesinde kültürel farklılıklara duyarlılık

---

No. 1, pp. 535-561, January 2001. Kinga Gál, Bilateral Agreements in Central and Eastern Europe: A New Inter-State Framework for Minority Protection?, ECMI Working Paper #4, European Centre for Minority Issues (ECMI), Flensburg, May 1999, pp. 6. Antonija Petričušić, Constitutional Law on the Rights of National Minorities in the Republic of Croatia, European Yearbook of Minority Issues, Vol 2, 2002/3, pp. 607-629, pp. 613.

²⁰ Örneğin, Avrupa Parlamentosu, Romanların yaşadıkları toplumlara entegre olmalarına ve katkıda bulunmalarına yardımcı olma çabalarının arttırmasına dönük çağrıda bulunur. İlgili karar için bkz. OJ, 1995 No. C249, p. 156. Ayrıca bkz. Mariya Aleksynska, Yann Algan, Assimilation and Integration of Immigrants in Europe, The Institute for the Study of Labor (IZA), Discussion Paper No. 5185, Bonn, September 2010.

belirleyicidir. Kurumsal müdahalenin azınlık entegrasyonu için kılavuzlar, öncüller ve ölçütler sağlamaya çalıştığı durumlarda, kültürel açıdan tarafsız yaklaşımlar için araçlar tasarlamada uluslararası deneyim esastır. Bu, azınlık gruplarına yönelik muameleye, uluslararası ve yerel yaklaşımlar için geçerlidir.

Çalışmada elde edilen bir diğer sonuç ise, AB'nin azınlık entegrasyonu iki temel referans noktası doğrultusunda geliştiği ve gelişmeye devam ettiğidir. BM, AGİT, AK gibi uluslararası örgütlerin azınlık ile ilgili çalışmaları, diğeri ise AB üye devletlerin örnek alınacak azınlık politikaları ve azınlık ile ilgili çözüm yollarıdır. AB, bu iki referansı kullanarak azınlık rejimini ve azınlık entegrasyonunu tesis etmektedir. Ayrıca AB, üye devletlerin azınlık politikalarına da belli standartlar getirmeye, izleme ve denetleme mekanizmasını inşa etmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda AB azınlık entegrasyonu, üye devletlerin egemenlik alanına bıraktığı görülmektedir. Bu yüzden bazı üye devletler azınlıkları toplumun bir parçası olarak haklarını güvence altına alma eğilimi taşırlarken, bazı üye devletlerde bir güvenlik sorunu olarak algılamaktadırlar. Bu yüzden bazı üye devletlerin uluslararası alandaki azınlık ile ilgili temel sözleşmelere taraf olmadıkları görülmektedir.

Çalışmada çıkarılan diğeri bir netice ise, elde edilen bilgiler bize aslında AB azınlık entegrasyonunun Avrupa, ulus (devlet) ve toplumsal boyutlarının doğrudan veya dolaylı olarak birbiriyle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Çalışmada tek tek açıkladığımız bu boyutların çokkültürlülük yaklaşımları ile bir bağ oluşturularak, yaklaşımların varsayımlarının mevcut boyutların hangi özelliklerine denk düştüğü ortaya konmuştur. Bu bağlamda AB azınlık entegrasyonunun Avrupa boyutu olarak Avrupa merkezli örgütlerin ve AB bünyesindeki azınlıklarla ilgili çalışmaların daha çok liberal çokkültürlülük yaklaşımının varsayımlarına paralellik taşıdığı görülmüştür. Benzer şekilde AB azınlık entegrasyonunun ulusal (devlet) boyutu olarak AB, üye devletlerin azınlık politikalarının birbirinden farklı değişkenlikleri göz önüne alındığında Almanya, Hollanda, Danimarka, İrlanda, İspanya, İtalya, Slovenya, Slovakya, Estonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Hırvatistan, Çekya gibi üye devletlerin azınlık politikaları liberal çokkültürlülük, Belçika, Finlandiya ve İsveç gibi üye devletlerin azınlık politikaları radikal çokkültürlülük, Fransa ve Yunanistan gibi üye devletlerin azınlık politikaları ise cumhuriyetçi çokkültürlülük yaklaşımının varsayımlarına paralellik taşıdığı görülmektedir.

Sonuç itibariyle, azınlık kavramının fenomen yapısı göz önüne alındığında AB'nin azınlık entegrasyonunun boyutlarının kendine özgü parametrelerinin olduğu ve bu parametrelerin dolaylı olarak etkileşim içinde ilerlediğini ve farklı çokkültürlülük yaklaşımları çerçevesinde incelenebileceğini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Agarin, T., & Brosing, M. (2009). Minority Integration in Central Eastern Europe: An Introduction. T. Agarin, & M. Brosig içinde, *Minority Integration in Central Eastern Europe: Between Ethnic Diversity and Equality*. Amsterdam: Rodopi Publisher.
- Anagnostou, D. (2007). *European Integration and the Consequences for Regional Development and Minority Rights*. Bonn: General Comparative Report.
- Anderson, M. (1996). *Frontiers: Territory and State Formation in the Modern World*. Cambridge: Polity Press.
- Atkinson, R., & Voudi, S. (2000, September). The Concept of Social Exclusion in the European Union: Context, Development and Possibilities. *Journal of Common Market Studies*, 38(3), 427-448.
- Bauböck, R. (2000). *Political Community Beyond the Sovereign State. Supranational Federalism and Transnational Minorities*. Vienna: ICE-Working Paper No. 7, Austrian Academy of Science.
- Benoit-Rohmer, F. (1996). *The Minority Question in Europe: Towards a Coherent System of Protection for National Minorities*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Beresnevièiûtë, V. (2003). Dimensions of Social Integration: Appraisal of Theoretical Approaches. *Ethnicity Studies, Social Adaptation of Ethnic Minorities*, 96-108.
- Canatan, K. (2007, Eylül). Milli Devlet ve Milliyetçiliğin Ortaya Çıkardığı Bir Sorun Alanı Olarak Çokkültürlülük Çokkültürcülük. *Eskiyei Dergisi*(6), 41-48.

Canatan, K. (2013). *Avrupa'da Ulusal Azınlıklar: Hollanda-Friesland Örneği*. İstanbul: Yarın Yayıncılık.

Commission, E. (2008). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions- Non-discrimination and Equal Opportunities: A Renewed Commitment (SEG (2008) 2172-COM/2008/0420 final*. Brussels: Commission of the European Union. 02 04, 2023 tarihinde <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008DC0420> adresinden alındı

Commissioner, U. H. (2010). *Minority Rights: International Standards and Guidance for Implementation*. New York and Geneva: UN Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR).

Csergo, Z. (2008). Review Essay: Do We Need a Language Shift in the Study of Nationalism and Ethnicity? Reflections on Rogers Brubaker's Critical Scholarly Agenda. *Journal of Nations and Nationalism*, 14(2), 393-398.

Dembinska , M., Márac, L., & Tonk, M. (2014, May). Introduction to the Special Section: Minority Politics and the Territoriality Principle in Europe. *Natioonalties Papers*, 42(3), 355-375.

Duvan, A. Ö. (2016). *Avrupa Birliği Hukukunda Azınlık Hakları (2. b.)*. Ankara: Astana Yayınları.

Eisenberg, A., & Spinner-Halev, J. (2005). Introduction. A. Eisenberg, & J. Spinner-Halev içinde, *Minorities within Minorities: Equality, Rights and Diversity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Emacora, F. (1983). The Protection of Minorities Before The United Nations. *Collected Courses of the Hague Academy of International Law* (s. 257-370). içinde The Hague: Kluwer Publisher.

HandWiki. (2023, January 31). Social:Social integration. Encyclopedia of Knowledge. 06 08, 2023 tarihinde

Avrupa Birliğinde... The Meric Journal Cilt:7, Sayı:19, Yıl:2023
https://handwiki.org/wiki/Social:Social_integration#cite_note:-0-1
adresinden alındı

Hechter, M. (2000). *Containing Nationalism*. Oxford: Oxford University Press.

Hejj, D., & Olszewski, B. (2015). Chapter 11: The Ethnic Policy of Hungary. R. Z. Henryk Chalupczak içinde, *Ethnic Politics of Modern States of Central and Eastern Europe* (s. 489-511). Lublin: Maria Curie-Sklodowska University Press.

Keating, M. (1998). *The New Regionalism in Western Europe: Territorial Restructuring and Political Change*. Cheltenham: Edward Elgar Publisher.

Kurubaş, E. (2006). *Asimilasyondan Tanınmaya: Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı* (2. b.). Ankara: Asil Yayıncılık.

Kymlicka, W. (2008). National Cultural Autonomy and International Minority Rights Norms. D. Smith, & K. Cordell içinde, *Cultural Autonomy in Contemporary Europe*. London: Routledge Publisher.

Kymlicka, W. (2020). *Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi* (3. b.). (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Levy, J. T. (2003). Language Rights, Literacy and the Modern State. W. Kymlicka, & A. Patten içinde, *Language Rights and Political Theory*. Oxford: Oxford University Press.

Mahajan, G. (2005). Can Into-group Equality Co-exist with Cultural Diversity? Re-examining Multiculturalism Framework of Accommodation. A. Eisenberg, & J. Spinner-Halev içinde, *Minorities within Minorities: Equality, Rights and Diversity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Maja, I. (2018). Exploring The Concepts Of Minority And Minority Language In International Human Rights Law. *University of Zimbabwe Law Journal*, 1(1), 167-186.

- Avrupa Birliğinde... The Meric Journal Cilt:7, Sayı:19, Yıl:2023
- Malová, D., & Világi, A. (2006). European Integration and Ethnic Minorities: A Case Study of Hungarians in Slovakia. *Journal of Sociológia*, 38(6), 507-532.
- Packer, J. (1996). On the Content of Minority Rights . J. Raikka içinde, *Do We Need Minority Rights? Conceptual Issues* (s. 121-178). The Hague: Martinus Nijhoff Publishers.
- Parekh, B. (2000). *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. Cambridge: Harvard University Press.
- Park, R., & Burgess, E. (1921). *Introduction to the Science of Sociology*. Chicago: University of Chicago Press. 06 08, 2023 tarihinde https://www.gutenberg.org/files/28496/28496-h/28496-h.htm#Page_735 adresinden alındı
- Patten, A., & Kymlicka, W. (2003). Introduction: Language Rights and Political Theory: Context, Issues and Approaches. W. Kymlicka, & A. Patten içinde, *Language Rights and Political Theory* (s. 1-51). Oxford : Oxford University Press.
- Penninx, R. (2005). Integration of Migrants: Economic, Social, Cultural and Political Dimensions. M. Macura, A. L. MacDonald, & W. Haug içinde, *The New Demographic Regime:Population Challenges and Policy Responses* (s. 137-152). New York and Geneva: United Nations Publications.
- Penninx, R., & Garcés-Masareñas , B. (2016). The Concept of Integration as an Analytical. B. Garcés-Masareñas, & R. Penninx içinde, *Integration Processes and Policies in Europe: Contexts, Levels and Actors* (s. 11-30). New York: IMISCOE & Springer Open Publisher.
- Pentassuglia, G. (2002). *Minorities in International Law: An Introductory Study*. Strasbourg: Council of Europe Publications.
- Pettit, P. (1998). *Cumhuriyetçilik: Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Phillips, A. (2011). The Rights of Minorities and their Interstate Dimension Interrelationship between the HCNM Recommendations and the Framework Convention. F. Palermo, & N. Sabanadze içinde, *National Minorities in Inter-State Relations* (s. 111-127). Leiden: Martinus Nijhoff Publisher and OSCE-HCNM.

Pridham, G. (1999, November). Complying with the European Union's Democratic Conditionality: Transnational Party Linkages and Regime Change in Slovakia. *Journal of Europe-Asia Studies*, 51(7), 1221-1244.

Réaume, D. G. (2003). Beyond Personality: The Territorial and Personal Principles of Language Policy Reconsidered. W. Kymlicka , & A. Patten içinde, *Language Rights and Political Theory*. Oxford: Oxford University Press.

Riedel, M. (2009). The EU as a Promoter of Minority Rights? T. Agarın, & M. Brosig içinde, *Minority Integration in Central Eastern Europe: Between Ethnic Diversity and Equality* (s. 25-51). Amsterdam: Rodopi Publisher.

Risse, T., Cowles, M. G., & Caporaso, J. (2001). Europeanization and Domestic Change: Introduction. M. G. Cowles, J. Caporaso, & T. Risse içinde, *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change*. Ithaca-New York: Cornell University Press.

Rothschild, J. (1981). *Ethnopolitics: A Conceptual Framework*. New York: Columbia University Press.

Stoel, M. v. (2000). *Minority Rights, Participation and Bilateral Agreements*. Zagreb: High Commissioner on National Minorities, Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE).

Toggenburg, G. v. (2007). Introduction: Europe and the Integration of Integration / Contribution to Special Focus Equal Opportunities for National Minorities: Theory and Practice. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 6(1).

Tsoukalis, L. (1993). *The New European Economy: The Politics of Integration*. Oxford: Oxford University Press.

Vermeersch, P. (2003). EU Enlargement and Minority Rights Policies in Central Europe: Explaining Policy Shifts in the Czech Republic, Hungary and Poland. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*(1), 1-32.

Vizi, B. (2013). Protection Without Definition-Notes on the Concept of "Minority Rights" in Europe. *Minorities Research*, 15(1), 7-26.

Webster, M. (2022, July 16). What is Integration: Examples, Types and Driving Factors. Jakarta: Sampoerna University. 06 02, 2023 tarihinde <https://www.sampoernauniversity.ac.id/what-is-integration-examples-types-and-driving-factors/> adresinden alındı

Wiessner, S. (1996). Faces of Vulnerability: Protecting Individuals in Organic and Non-organic Groups. G. Alfredsson, & P. Macalister-Smith içinde, *The Living Law of Nation: Essays on Refugees, Minorities, Indigenous Peoples and the Human Rights of Other Vulnerable Groups* (s. 213-228). Kehl: N.P. Engel Publisher.

Witte, B. d. (2002). Politics Versus Law in the EU Approach to Ethnic Minorities. J. Zielonka içinde, *Europe Unbound: Enlarging and Reshaping the Boundaries in the European Union* (s. 464-550). London: Routledge Publisher.

Young, I. M. (1990). *Justice and the Politics of Difference*. New Jersey: Princeton University Press.

Yayına Geliş Tarihi:20/03/2023
Yayına Kabul Tarihi:15/05/2023
Online Yayın Tarihi:31/07/2023

Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik
Araştırmalar Dergisi
Cilt:7, Sayı:19, Yıl:2023, Sayfa:202-221
ISSN: 2587-2206

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

EVALUATION OF BIRD WATCHING TOURISM FROM DIFFERENT ASPECTS

Nurcan ÖZKAN¹

Abstract

In today's conditions, people are crushed under the stress of city life. For this reason, it strives to reintegrate with nature and to raise awareness at every opportunity, and also contributes to the development of rural development. For this purpose, the concept of eco-tourism comes to the fore in terms of introducing ecosystems to people. Ecotourism is an important tool in raising awareness about the protection of the ecosystems they live in by the people who live in touch with nature. There are many activities within the scope of eco-tourism in Turkey. Bird watching is a meaningful activity among them. Bird watching tourism, as a branch of eco-tourism, is constantly developing and constitutes the largest group of eco tourists. On average, birdwatchers are well-educated, well-income, and deeply committed to what they do. Bird watching tourism is developing day by day and gaining importance. For this reason, in this study, the importance of bird watching tourism, its development, the points to be considered during observation, bird watching areas in Turkey, ecological and economic effects of bird watching will be discussed. In addition, it is aimed to contribute to a small extent in raising the consciousness of nature to human beings. Moreover, with alternative tourism, it is aimed to support the possibility of tourism in all seasons, to gain sensitivity to living things, the existence of different working areas, and to increase bird watching tourism, which is very rare in Turkey.

Keywords: *Ecotourism, Bird, Bird Watching, Nature, Economic Impact*

KUŞ GÖZLEM TURİZMİNİN FARKLI YÖNLERDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Özet

Günümüz koşullarında insanlar kent yaşamının stresi altında ezilmektedir. Bu nedenle her fırsatta uzaklaşmış olduğu doğa ile yeniden bütünleşme ve bilinçlenme çabası içinde olmakta ve aynı zamanda kırsal kalkınmanın da gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

¹ University of Trakya, Faculty of Education, Department of Mathematics and Science Education, nurcanozkan@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5045-6186

Atıf/Citation: Özkan, N. (2023). Avrupa Birliğinde Azınlıkların Entegrasyonu ve Boyutları Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, 7(19), 202-221.

Bu amaçla insanlara ekosistemlerin tanıtılması yönünden eko-turizm kavramı ön plana çıkmaktadır. Eko-turizm, doğa ile iç içe yaşayan kişilerin, içinde yaşadıkları ekosistemlerin ilk olarak kendileri tarafından korunması konusunda farkındalık geliştirilmesinde önemli bir araçtır. Türkiye’de eko-turizm kapsamında birçok faaliyet mevcuttur. Kuş gözlemciliği bunlar arasında anlamlı bir faaliyettir. Kuş gözlem turizmi, eko-turizmin bir dalı olarak sürekli gelişme göstermekte ve en büyük eko-turist grubunu oluşturmaktadır. Ortalama olarak kuş gözlemciler iyi eğitilmiş, iyi gelirli ve yaptıkları faaliyete gönülden bağlı olan insanlardır. Kuş gözlem turizmi, yerel halk için ekonomi, çevresel durumun geliştirilmesi, biyoçeşitliliğin önemi konusunda yerel halkın eğitimi, başarılı koruma ve doğal alanların muhafazasında yerel ve ulusal teşvikin sağlanmasında yüksek potansiyel oluşturmaktadır. Kuş gözlem turizmi, gün geçtikçe artan bir gelişme göstermekte ve önem kazanmaktadır. Bu nedenle yapılan bu çalışmada kuş gözlem turizminin önemi, gelişimi, gözlem sırasında dikkat edilmesi gereken hususlar, Türkiye’deki kuş gözlem alanları, kuş gözlemciliğinin ekolojik ve ekonomik etkileri tartışılacaktır. Ayrıca insanoğluna doğa bilincinin kazandırılması konusunda bir nebze de olsa katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Dahası alternatif turizm ile turizmin her mevsim yapılabilme imkânı, canlılara karşı duyarlılık kazanma, farklı çalışma alanlarının varlığı, Türkiye’de çok az olan kuş gözlem turizminin artırılması konusunda destek olabilmek hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekoturizm, Kuş, Kuş Gözlemciliği, Doğa, Ekonomik Etki

INTRODUCTION

Tourism activities in the world are increasing very rapidly. When the data of the United Nations World Tourism Organization is examined, it is stated that over 1.3 billion people participated in tourism activities in 2017. In 2030, it is predicted that the existing number will increase to 1.8 billion people (Arslan and Kendir, 2019; UNWTO, 2018).

Tourism activities, which are of great importance for economically developing countries, constitute an important source of income for the economies of countries. Since Turkey has the status of developing countries, tourism activities constitute an important share in Turkey's general economy (Arslan and Kendir, 2019).

In addition to mass tourism activities carried out with resources such as sea, sand and sun in Turkey, it also has unique alternative tourism opportunities with history, culture, art, natural beauties and local people (Aknay et al., 2022; Eroğlu, 2018; Genç and Seven, 2020; Güngör, 2022; Nemutlu 2028). In this direction, ecotourism, also called eco-friendly tourism movement, which gives priority to nature and local people in recent years, has started to come to the fore in Turkey (Karataş and Altunel, 2017). Especially in recent years, efforts have been intensified to ensure the sustainability of the natural resources and cultural riches existing in the Eastern Black Sea and North-eastern Anatolia Regions and to evaluate them in the eco-tourism sector (Orhan and Karahan, 2010). Instead of an

unlimitedly growing, standardized, stereotyped tourism product and service, there is an increasing trend towards tourism types that are more sensitive to nature and the environment (Sert and Arslan, 2019; Özer, 2021).

There is social responsibility, economic efficiency and ecological sensitivity in every part of ecotourism (Üzümçü and Koç, 2017). Ecotourism tries to create a profile that protects, not consumes. In addition to all its existing positive features, it is necessary to continue under control and supervision in order not to have negative consequences on the environment and ecosystems in protected areas with significant resource value (Akban and Bulut, 2021). In this research, the importance and effects of ecotourism and bird watching, which is a branch of it, are revealed.

1. DEFINITION OF ECOTOURISM

According to the definition of the International Nature Conservation Society, ecotourism is environmentally responsible travel and visitation to unspoiled natural areas that support conservation by understanding nature and cultural resources, have low visitor impact, and provide socio-economic benefits to local people. The International Ecotourism Association TIES (The International Ecotourism Society) defines ecotourism as “responsible travel to natural areas that protects the environment and protects the welfare of local people” (Kurdoğlu, 2001). The International Ecotourism Organization defines ecotourism as “responsible travel to natural areas where the environment is protected and improving the economic level of local people” (Honey, 1999).

The concept of ecotourism is considered together with sustainable development. The understanding of ecotourism has started to become clear with the decision to provide a sustainable environment accepted in Habitat II. The concept of sustainable development is closely related to environmental and economic policies. Sustainable development aims to increase environmental values, meet human needs, increase the welfare of present and future generations and raise the living standards of all people. Ecotourism (sustainability in tourism) can be expressed as the preservation and development of regional and local characteristics that are the source of tourism (Demir, 2021).

Tourism development in sustainable development aims to protect the future and increase its value while meeting the present needs of the people of the region and tourists. In achieving this goal, it is important to plan the management of resources that provide cultural integrity, increase biological diversity, support the life of living things, and meet economic, social and aesthetic needs (Dinç and Ok, 2022; Özer, 2021; Pekçetinöz, 2006).

Some tourism activities based on ecotourism in Turkey: River sports (canoe-rafting), mountain, trekking, equestrian trekking, bicycle tours, cave tourism, sportive angling, bird watching (ornithology), botany (plant study), national parks, highland tourism, silk road , faith tourism (Çakıcı and Harman, 2006; Pekçetinöz, 2006; Trauer, 2006).

2. BIRD WATCHING, A BRANCH OF ECOTOURISM

Recreational activities based on watching birds in their natural environment and performed individually or collectively are called bird watching. People of different ages, belonging to any occupational group who are interested in watching birds, can become bird watchers. It is possible to see different birds in every season in Turkey. Local birds can always be seen, but summer guests can be seen in summer, winter guests in winter, and migratory birds in spring.

Bird watching can be done in lakes, forests, seas, parks, gardens, almost anywhere in the world. Observation is sometimes done with the naked eye, mostly with binoculars and land telescopes, and sometimes by listening to bird sounds, depending on the species being watched and the experience of the observers. The basis of the activity, which is defined as an observation sport because it includes physical activities in some sources, is mostly silent and still bird watching. Therefore, it would be more appropriate to include bird watching in the wildlife observation group within the sub-components of ecotourism (UNEP, 2006:14).

Bird watching has become the most common outdoor recreational activity in the western world that does not harm nature. The number of bird watchers has increased quite rapidly since the 1970s (Kerlinger and Brett, 1995: 271). Bird watching can be defined differently by each bird watcher, due to the motivations that drive birdwatchers to bird watching and their different expectations from this activity. Bird watching is defined as "observing and identifying birds in their habitats" (Sekercioglu, 2002: 282). Bird watchers, as a result of bird watching, have led to an increase in the number of travels and the effects of bird watching. Therefore, bird watching attracts the attention of environmental organizations, local administrators and the national press (Çakıcı and Harman, 2006; Özer, 2021; Scott and Thipgen, 2003).

In the observations made, it has been seen that it is possible to encounter bird species more intensely than other times in the early morning and just before sunset, in windless weather, and especially during the beginning of the vegetation season with spring. Forests are the areas with the highest concentration of birds, but it is not easy to see birds in such areas. The

leaves and branches on the trees prevent the birds from seeing, only the sounds of the birds are heard. Wetlands are the areas where bird watching is easiest. Birds can be easily observed during feeding times in wetlands. Many people who are new to bird watching often go to such areas. Steppes and open areas are extremely important areas for birds. Information about the habitats of birds and good observation is gained over time (Çağlayan, 2006).

Bird watching areas should be jointly controlled by local municipalities, village headmen, non-governmental organizations, representatives of central government units (Ministry of Environment and Forestry, General Directorate of State Hydraulic Works, Ministry of Agriculture and Rural Affairs, Ministry of Culture and Tourism) and university representatives, and necessary decisions should be taken.

2.1. Important Bird Areas (IBA)

The number of areas where birds have been throughout their lives is endless. Therefore, it is impossible to protect all these areas effectively. In the Important Bird Areas (IBA) approach, priority areas are determined that will make the most efficient contribution to the conservation of birds and biological diversity if they are protected and well managed. IBA is a project initiated by the “International Bird Protection Council” in 1989 and carried out in many countries of the world. The Wildlife Conservation Society has started the necessary studies for the Turkish part of the project since its inception, and published the book on important bird areas in 1997. The association, which is still carrying out new evaluation studies, continues its monitoring studies on the one hand.

Important bird areas are areas that allow birds to breed, spend the winter or are on their migration routes (BirdLife International, 2000). Important bird areas or other natural areas are preferred for bird watching (Picture 1). It becomes a center of attraction for thousands of visitors, bird watchers or avitourists (Asan et al., 2018; Çakıcı and Harman, 2006).

These regions are geographies that have special meaning for the survival of bird species. IBA is of international importance and aims to ensure the continuity of birds with other living things and ecosystems. These areas are selected according to scientific criteria developed by BirdLife International. The sensitivity criterion, which is one of the two main approaches under the concept of IBA, is used to determine the areas where important populations of bird species that are endangered worldwide are sheltered. The other criterion is the uniqueness criterion. This criterion is used to identify areas of importance for narrowly distributed species, species

dependent on a single biome, and concentrated species (Kılıç and Eken, 2004).

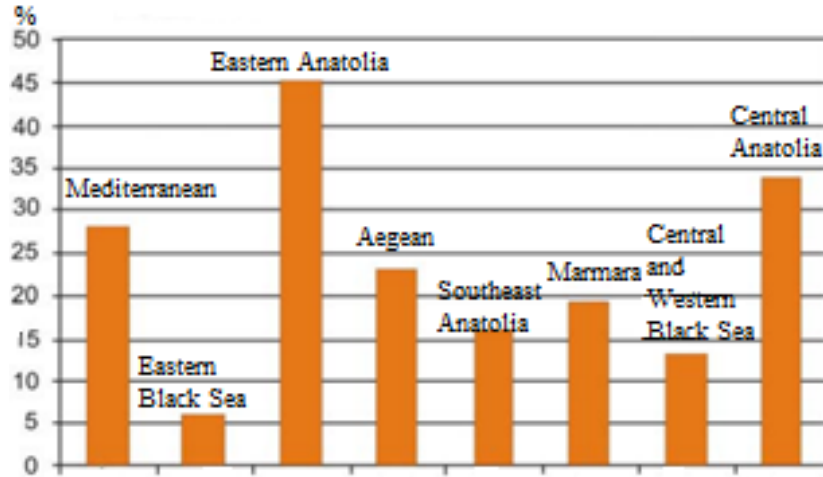
Picture 1: Lake Manyas, one of the Important Bird Areas²

The first Important Bird Area (IBA) inventory in Turkey was made towards the end of the 1980s and 78 IBAs were identified (Ertan et al., 1989). The second was made towards the end of the 1990s and was developed to cover 97 IBAs (Yarar and Magnin, 1997). Later, this information was published as a summary inventory named “Turkey's Important Bird Areas 2004 Update” (Kılıç and Eken, 2004). With this update, a total of 184 IBAs representing different biogeographic features of Turkey were defined. Undoubtedly, the biggest factors in the increase in this number are the increase in scientific research on birds and the number of bird watchers in Turkey. IBAs set a precedent for Anatolia's priority habitats for conservation, as they host not only birds but also other living communities.

The total surface area of IBAs in Turkey is 11,638.525 hectares and covers 14% of Turkey. There are 45 IBAs in the Eastern Anatolia Region, 34 in the Central Anatolian Region, 28 in the Mediterranean Region, 23 in the Aegean Region, 19 IBAs in the Marmara Region, 16 in the Southeast Anatolian Region, 13 in the Central and Western Black Sea Region, and 6 in the Eastern Black Sea Region (Shape 1) (Kılıç and Eken, 2004).

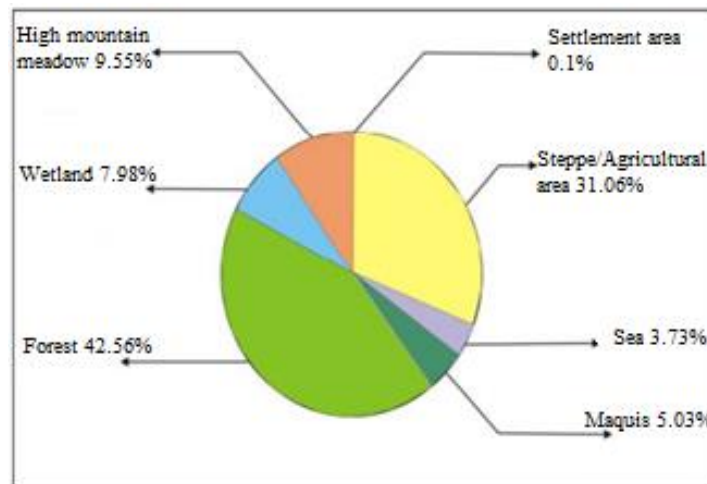
---

² Picture 1. Erişim (05.01.2013): <https://www.dogadernegi.org/onemlikusalanlari/> (Photograph: Alper Tüydeş)

Shape 1: Distribution of IBAs Numerically by Region (Kılıç and Eken, 2004; Pelçetinöz, 2006) (Edited by Author).

The distribution of natural habitats represented by IBAs by surface area is as follows: Forest 42.56%, Steppe/Agricultural area 31.06%, Wetland 7.98%, High mountain meadow 9.55%, Maquis 5.03%, Sea 3.73% and Settlement area 0.1% (Shape 2).

Shape 2: Percentages of Living Areas Represented in the Total of IBAs (Kılıç and Eken, 2004; Pelçetinöz, 2006) (Edited by Author).

3. BIRD WATCHING IN TURKEY AND ITS IMPORTANCE

Although bird watching in Turkey is not known and shown much interest, it is quite common in Europe and North America. For example, while 6 million people are active bird watchers in England, this number is around 1000 in Turkey and the number of active ones is quite low. Approximately 466 bird species can be observed in Turkey. One of the biggest reasons why Turkey is a bird paradise is that it is on the migration routes of birds. There are bird watching opportunities in every region of Turkey. Due to its rich nature resources and its structure suitable for nature tourism, Turkey is extremely suitable for bird tourism and eco-tourism in general, and has a worldwide potential in this field (Peker, 2018).

Bird watching is an observing sport that allows to get to know nature from the world of birds. The total number of bird species in Turkey is higher than the number of bird species found in the whole of Europe. The most important reasons why Turkey is rich in birds are that it has rich wetlands and is on bird migration routes. Bird watching in Turkey has been spreading rapidly in recent years in parallel with the developments in the world (Özkan, 2019).

For bird watching, which is a sport that does not force people physically and can be done easily, it will be sufficient to observe the immediate environment at first. The bird-watching process can be started and the flapping of their wings can be observed with the sparrows and pigeons in the vicinity and the seagulls that come to mind especially when Istanbul is mentioned. In a wooded area, you may encounter finches and tit birds among the branches. There are grouse and ducks by the lakes and streams, and seabirds such as seagulls and cormorants by the sea (Picture 2). In autumn, storks can be observed in the Marmara Sea, Büyükçekmece and Küçükçekmece (TR Dergisi, 2019). The most important thing to consider before starting to observe the birds is not to disturb the birds, not to disturb their habitat, to be at one point and to ensure that they are not nervous.

Picture 2: Birds and Bird Watching Tourism in Wetlands³

Most bird watchers are educated and high-income people. The average annual income of a birdwatcher in the United States is over \$50,000, with at least one-third of them college graduates (Cordell and Herbert, 2002). Their high awareness of nature and spending significant amounts of money on birds make bird watchers ideal eco-tourists (Sekercioglu, 2002). In addition, bird watchers prefer local guides in the regions where they watch birds (Sekercioglu, 2002: 287). As bird watchers prefer local guides, bird watchers and local people get to know each other and an interaction occurs. Social tolerance towards bird watchers (avitourists) visiting the area can arise if local people earn income from bird watching in the area. Therefore, it is possible that changes will begin in the socio-cultural structure of the local people (Kurt and Düzgün, 2021; Sert and Arslan, 2019).

Bird watching can have positive or negative environmental effects. As the number of visits by bird watchers and/or avi-tourists to the region increases, the awareness of the local people to protect bird species increases and the protection of areas with endangered bird species accelerates. In addition, the number of education programs on the use of natural resources may increase as important bird areas are protected and become a center of attraction for avi-tourists. Bird watching has less negative environmental effects compared to mass tourism (Sekercioglu, 2002).

³ Picture 2. Erişim (08.01.2023): <https://www.turizmebakis.com/kus-gozlemciligi/>

Bird watching can have various negative effects as well as positive effects on local people, natural environment and bird watchers. The main negative effects of bird watching can be listed as follows (Sekercioglu, 2002: 284; www.birdsaustralia.org):

- Uneven distribution of income from bird watching among local people,
- Disturbing endangered species,
- Disruption of the natural cycle due to environmental pollution caused by visitors,
- Unpleasant behaviour of local people towards bird watchers and/or avitourists visiting the area,
- To draw the attention of wildlife traders to endangered species,
- Disturbing rare bird species,
- It is disturbing the birds in their sensitive times (breeding, hatching) (Çakıcı and Harman, 2006).

3.1. How to Do Bird Watching?

Birds are less sensitive if they do not see their bird watchers (Knight and Temple, 1995). Therefore, bird watchers should wear discreet clothing (ochery, khaki tones, camouflage) to minimize being seen by birds (Gutzwiller and Marcum, 1993) and take care not to be inconspicuous (Picture 3) (Larson, 1995). Like many outdoor sports and hobbies, one of the conditions for enjoying bird watching is to wear the right clothes at the right time. Since being cold or overheating will cause discomfort, attention can be prevented from paying attention to the birds.

Bird watching does not require a lot of equipment. The most comfortable and healthy way to carry equipment on the back is a bag. The fact that the bags are made of water-resistant and durable fabrics will help protect the items.

Since it is not possible to get close enough to the birds, using binoculars while observing is the most important tool for close observation. Seeing birds with binoculars improves as observations are made. Experienced bird watchers can be asked for help in this regard. Specially produced telescopes also serve the purpose very well during bird watching in open areas and long distances. It should not be forgotten to carry a notebook and take notes in the notebook for the permanence of what is seen during the observation.

Picture 3: Bird Watching in Nature with Appropriate Clothes⁴

It is helpful for people who have just started to observe to have a guidebook with bird species (Peker, 2018). Guidebooks provide an opportunity to instantly verify the birds seen in the field. In addition, bird watchers who want to have more detailed information about certain bird groups can find more detailed guidebooks for bird groups on the internet. They can consult the Nature Association or a bird watching society in their vicinity about guidebooks.

There are also some rules to be followed while bird watching. These rules are;

- Not disturbing the birds,
- Not to enter the nesting areas of birds,
- Not buying eggs and nesting materials,
- Not to leave any items in the area at the end of the observation.

---

⁴ Picture 3. Erişim (08.01.2023): https://www.google.com/search?q=ku%C5%9F+g%C3%B6zlemcili%C4%9Fi+turizmi&xsrf=AJOqlzX9fmmnpm0AAPARPK2fldVRF2HKfsA:1677276222897&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=2ahUKEwjZwNlRlK_9AhUjX_EDHdJECrIQ_AUoAXoECAMQAw&biw=1522&bih=738&dpr=1.25#imgrc=kBRRnGSUqdANzM

3.2. Where Bird Watching should be done in Turkey?

Although bird watching can be done anywhere, the following areas are more preferred.

*In the Marmara Region: Meriç Basin, Igneada Forests, Manyas, Uluabat and Iznik Lakes.

*In the Black Sea Region: Kızılırmak Delta, Kelkit Valley, Sarıkum Desert; Eastern Black Sea and Ilgaz Mountains.

*In the Aegean Region: Gediz and Büyük Menderes Deltas; Marmara and Bafa Lakes.

*In the Mediterranean Region: Seyhan, Ceyhan and Göksu Deltas; Amanos, Bolkar and Beydaglari, Tuzla Lake, Yumurtalık Lagoon.

*In Central Anatolia Region: Tuz, Akşehir, Eber, Kula, Seyfe, Sultansazlığı and Palas Lakes.

*In the Eastern Anatolia Region: Munzur Mountains, Bulanık and Malazgirt Plain, and Arın, Erçek and Haçlı Lakes.

*In the Southeast Anatolia Region: Southern Euphrates Valley and Birecik Steppes (TR Dergisi, 2019).

3.3. Economic and Ecological Effects of Bird Watching

Like many other eco-tourists, bird watchers are generally highly educated, highly ecologically conscious and aware of nature conservation issues (Cordell and Herbert, 2002). For example, two-thirds of the 600,000 members of the National Audubon Society, a renowned environmental conservation organization, state that they are birders (Dickonson and Edmonson, 1996). Compared to the average eco tourist, bird watchers are more independent, more knowledgeable and more committed (Page and Dowling, 2002). The expectations of many birdwatchers, combined with their high incomes, can make huge economic contributions to the areas visited (Kerlinger and Brett, 1995).

In light of their good education and high expectations, bird watchers do more to reduce their environmental impact than other eco-tourists, respect the diversity and importance of various ecosystems, and pay the required protected area entrance fees during their trips (Hill et al., 1997).

A national survey of nature hobbies was conducted in the USA. This latest survey estimates (NSRE) that 69 million people over the age of 16, or one-third of America's 16+ population, had observed, described, or photographed birds in the 12 months preceding the survey. This number is as

large as those who have gone fishing or hiked in the 12 months preceding the survey. Since 1983, the number of bird watchers in the USA has increased by 332%, making it the fastest growing nature activity in the country (Cordell and Herbert, 2002).

Bird watchers' expectations to see birds and bird diversity provide a direct link between a place's bird diversity and local income. Bird watchers are sometimes criticized for creating an economic income for nature by doing "notching" or "listing" (seeing and listing as many species as possible). Despite this, these bird watchers constitute a more important source of income for the local people in regions where rare birds live than other tourists. Many rare birds are very sensitive to human presence. Because they are endangered (Birdlife International, 2000), bird watchers and guides should exercise particular care to minimize disturbance of rare species.

Because bird watchers know what they want to see and have expectations that they will see certain species, they are willing to pay more to see bird species in their natural habitat than the average eco-tourist who is not interested in birds. The impact of raising local awareness in areas with high bird diversity may be key to protecting natural areas close to human-populated areas. Local people, who earn money directly from biodiversity by showing various species to bird watchers, will be more willing to protect ecosystems that host extraordinary birds. Generally, eco-tourists who simply enjoy a muddy jungle trek, a waterfall, or an exotic adventure with a few extraordinary creatures don't leave as much income as birders who care about rare bird species.

Independent birders often contribute more to low-budget local organizations than tour groups, as they stay in more modest and smaller venues (Page and Dowling, 1992). Because they don't make use of a tour guide, independent birdwatchers often hire local guides and are less isolated from the communities they visit. But independent birders can be more of a nuisance to the birds as they are often not followed by well-trained guides.

Bird watching tours (especially those from developed countries) are more expensive than independent bird watching but contribute less to the local economy. These tour companies have their own guides, and the best accommodation and organization options they choose often belong to foreigners and urban elites (Weaver, 1998).

Companies engaged in bird watching tourism should encourage the promotion and support of nature conservation in the regions they visit, and if possible, they should contribute to nature conservation activities in direct proportion to the number of species seen in the tours they organize. This will

have significant financial and symbolic value to the local community and will benefit the publicity and public relations of the companies that do so.

Bird watching guides are key to the success of a birding tour. For aspiring birdwatchers, hiring a guide is very helpful because it increases the chances of seeing rarer and native species, contributes to the local economy, and encourages local people to protect birds (BirdLife International, 2000).

In many places, indigenous peoples lack education and significant economic resources that need to be invested in ecotourism; they often do menial and low-paying jobs (King and Stewart, 1996). Compared to these jobs, guiding for birdwatchers is a less strenuous job that pays well, makes natural history awareness valuable, and can be done with a little knowledge of the language. The English knowledge of many successful bird guides consists of the names of the bird species of that region.

Many bird watchers prefer guides who can speak their language. Guides from outside the region may sometimes be preferred to local guides as they are even more knowledgeable. Using local guides as much as possible will not only allow seeing more birds for the same money, but also contribute to the local community (Sekercioglu, 2002).

CONCLUSION AND SUGGESTIONS

There are approximately 9700 bird species in the world. At least 1000 species, about one in nine, are in danger of extinction. There are factors such as pollution, hunting, competition among species that threaten bird life. But the real danger for birds and other wild creatures is the destruction of their natural habitats. Like all animals, birds' survival, reproduction and offspring depend on finding suitable and safe places (Brooks and Gibbs, 2000).

Bird watching tourism also includes the risks of disturbing the birds. If birds must be approached, it is preferable to approach slowly from a certain angle (Knight and Cole, 1995). Also, birds are more tolerant of vehicles approaching them than humans approaching them (Holmes et al., 1993). Bird watching groups should be kept small, preferably less than 10 people, as birds are very sensitive to noise and crowding. Birds that frequently encounter humans are more accustomed and approachable to humans, as long as they are not hunting (Knight and Cole, 1995). Bird watching in areas with human traffic, such as dirt roads, minimizes disturbance to virgin areas and allows for closer viewing of birds.

Wetlands are areas where biodiversity is rich and serve as a reserve for the regions where they are located. In order for migratory birds to complete their migration, they need resting and feeding stations on the routes

they have determined. For example, the existence of important wetlands on the Gallipoli Peninsula, which are stations for many bird species, increases the importance of the area in terms of bird species diversity and migration mobility.

Compared to other forms of ecotourism, bird watching has the most potential to provide the most economic benefit to local people, educate local people about the value of biodiversity, and encourage local people to successfully conserve and protect natural areas. Especially the governments of developing countries, national and international non-governmental organizations and companies engaged in bird watching tourism should give priority to the promotion and education of bird watching. Since bird watching is an activity that can generate income from the promotion of nature protection and natural areas, these organizations should make an intense effort to contribute more to the rural people and local associations (Sekercioglu, 2002).

The whole world accepts that good environmental protection can only be achieved through education, and Turkey is a country rich in biodiversity. For this reason, it is necessary to instill a love of trees and animals, especially in primary school children, by walking around these protected areas, both in their schools and in the examples in developed countries. Thus, a person who gains this love from a young age will be much more sensitive in the future, both while making use of these areas for recreational purposes and while working in these areas.

An observation tower compatible with nature should be built in the region. Then, training should be given to the local people. Those who are willing to receive training should be provided to serve as bird watching guides. Thus, they should be helped to provide economic and social benefits to the region and to themselves.

It may be beneficial to offer binoculars and telescope rental services for people who do not do bird watching activities professionally and visit the observatory just to spend their free time to participate in this activity. In addition, it is recommended to install observation systems at certain points, such as viewing binocular systems on the viewing hills in cities.

Binoculars can also be given to visitors who visit these areas in bird observatories, if they wish. However, it is necessary to turn this into a service and to provide explanatory information in the form of renting binoculars on information signs. Otherwise, unfortunately, visitors will not be aware of such an application.

For the development of bird watching tourism, the strengths of the region should be used well, the weaknesses should be strengthened, opportunities should be evaluated well and the situations that could pose a threat should be kept at a minimum level.

Care should be taken to map the breeding and sheltering areas of all sensitive bird species, to inform the residents and visitors about this issue, to limit ecotourism activities, especially during breeding periods, and to take necessary precautions.

As a result, bird watching makes a high contribution to the science of ornithology. The creation of protection opportunities against unprotected areas, the training, encouragement and employment of local guides provide the spread of tourism mobility to other regions. Most importantly, it reduces the consumption of the environment and helps people integrate with nature.

REFERENCES

Akbana, A., & Bulut, Y. (2021). Uluabat Gölü Ramsar Alanının (Bursa/Türkiye) Ekoturizm Açısından Değerlendirilmesi. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi* 8(2), 286–294.

Akbay, C., Aytıp, Y., & Aygın, E. (2022). Turist/ziyaretçilerin Ekoturizmden Beklentileri: Balıca Mağarası Tabiat Parkı ve Kaz Gölü Yaban Hayatı Geliştirme Sahası Örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 203-211.

Arslan, E., & Kendir, H. (2019). Kış Turizmi Potansiyeli Açısından Muş İl'inin SWOT Analizi ile Değerlendirilmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(6), 167–173.

BirdLife International. (2000). *Threatened Birds of the World*. Barcelona, Spain and Cambridge, UK: Lynx Edicions and BirdLife.

Brooks, F., & Gibbs, B. (2000). *Kuşlar*. TÜBİTAK, Ankara, 48s.

Çağlayan, E. (2006). *Kuş Gözlemciliği*. 25 Mart 2013, <http://www.dogadernegi.org.tr/?sayfa=24>.

Cordell, H. K., & Herbert, N. G. (2002). The Popularity of Birding is Still Growing. *Birding*, 34, 54–59.

Çakıcı, A. C., & Harman, S. (2006). Kuş Gözlemciliğinin Önemi: Türkiye’de Kuş Gözlemcilerinin Profili. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 17(2), 161-168.

Demir, İ, H. (2021). Kış Turizminin Parlayan Yıldızı Erzurum Kuş Gözlemciliği Turizminden de Pay Almak İstiyor. <https://www.trthaber.com/haber/guncel/kis-turizminin-parlayan-yildizi-erzurum-kus-gozlemciligini-turizminden-de-pay-almak-istiyor-585223.html>

Dickinson, R., & Edmondson, B. (1996). Golden Wings. *American Demographics*, 18, 47–49.

Dinç, A., & Ok, M. (2022). Kuş Gözlemciliğinin Ekoturizme Etkisinin Araştırılması: Eskikaraağaç Örneği. *JTIS*, 5(2), 145-153.

Eroğlu, S. (2028). Turizmde Destinasyon Markalaşması: Niğde Üzerine Bir Uygulama. (Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Niğde.

Ertan, A., Kılıç, A., & Kasperek, M. (1989). Türkiye’nin Önemli Kuş Alanları. İstanbul: Doğal Hayatı Koruma Derneği.

Genç, V., & Seven, E. (2020). Kelebek Gözlemciliği ve Türkiye’nin Kelebek Turizm Potansiyeli. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 3064-3081.

Gutzwiller, K. J., & Marcum, H. A. (1993). Avian Responses to Observer Clothing Color: Caveats from Winter Point Counts. *Wilson Bulletin*, 105, 628–636.

Güngör, Ş. (2022). Kapadokya Kültür Yolu’nun Alternatif Turizm Rotası Bağlamında Değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(3), 1784-1802.

Hill, D., Hockin, D., Price, D., Tucker, G., Morris, R., & Treweek, J. (1997). Bird Disturbance: Improving the Quality and Utility of Disturbance Research. *Journal of Applied Ecology*, 34, 275–288.

Holmes, T. L., Knight, R. L., Stegall, L., & Craig, G. (1993). Responses of Wintering Grassland Raptors to Human Disturbance. *Wildlife Society Bulletin*, 21, 461–468.

Honey, M. (1999). *Ecotourism and Sustainable Development: Who Owns Paradise?* Washington DC, USA: Island Press.

Karataş, İ., & Altunel, T. (2017). Korunan Alanlarda Sürdürülebilir Ekoturizm Faaliyetleri. 1st International Sustainable Tourism Congress, November 23-25, Kastamonu-Turkey.

Kerlinger, P., & Brett, J. (1995). Hawk Mountain Sanctuary: A Case Study of Birder Visitation and Birding Economics. In: *Wildlife and Recreationists: Coexistence Through Management and Research*, ed. Birdwatching and Conservation, 289.

Kılıç, D. T., & Eken, G. (2004). Türkiye'nin Önemli Kuş Alanları 2004 güncellemesi. Ankara: Doğa Derneği.

King, D. A., & Stewart, W. P. (1996). Ecotourism and Commodification: Protecting People and Places. *Biodiversity and Conservation*, 5, 293–305.

Knight, R. L., & Cole, D. N. (1995). Factors that Influence Wildlife Responses to Recreationists. In: *Wildlife and Recreationists: Coexistence Through Management and Research*, 71-79.

Knight, R. L., & Temple, S. A. (1995). Wildlife and Recreationists: Coexistence through Management. In: *Wildlife and Recreationists: Coexistence Through Management and Research*, ed. R.L. Knight & K.J. Gutzwiller, pp. 327–333. Washington, DC, USA: Island Press.

Kurdoğlu, O. (2001). Koruma Alanları ve Ekoturizmin Karadeniz Bölgesi Açısından İrdelenmesi. *Türkiye Ormancılar Derneği Yayını*, Orman ve Av, 4, 4.

Kurt, A., & Düzgün, E. (2021). An Assessment of Bird Watching in Turkey as a Recreational Activity. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9(1), 67-83. doi: 10.21325/jotags.2021.777.

Larson, R. A. (1995). Balancing Wildlife Viewing with Wildlife Impacts: A Case Study. In: *Wildlife and Recreationists: Coexistence Through Management and Research*, ed. R.L. Knight & K.J. Gutzwiller, pp. 257– 270. Washington, DC, USA: Island Press.

Nemutlu, F. E. (2018). Turizm ve Rekreasyon Rotası Belirlenmesi: Çanakkale Örneği. *Uluslararası Turizm, İşletme, Ekonomi Dergisi*, 2(2), 291-298.

Orhan, T., & Karahan, F. (2010). Uzundere İlçesi ve Yakın Çevresinin Ekoturizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 11(1), 27-42.

Özer, O. (2021). Kayseri Hürmetçi Sazlığının Ornito Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *Journal of Hospitality and Tourism Issues*, 3(1), 37-54.

Özkan, F. G. (2019). Bir Tutku, Kuş Gözlemciliği. *Bezelye Dergi*. <https://www.bezelyedergi.net/post/bir-tutku-ku%C5%9F-g%C3%B6zlemcili%C4%9Fi>

Page, S. J., & Dowling, R. K. (2002). *Ecotourism*. Essex, UK: Pearson Education Limited.

Pekçetinöz, B. (2006). Denizel Koruma Alanlarında Ekoturizmin Bir Segmenti Olarak Kuş Gözlemciliği Aktiviteleri ve İzmir Kuş Cennetinin Potansiyeli. (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Enstitüsü Kıyı Bölgesi Yönetimi Programı, İzmir.

Peker, G. (2018). Eko-turizm: Kuş Gözlemciliği (Nedir, Nasıl Yapılır). <https://www.rekreasyonist.com/ekoturizm-kus-gozlemciligi/>

Scott, D., & Thipgen, J. (2003). Understanding the Birder as Tourist: Segmenting Visitors to the Texas Hummer/Bird celebration, *Human Dimensions of Wildlife*, 8, 199-218.

Sekercioglu, Ç. H. (2002). Impacts of Birdwatching on Human and Avian Communities, *Environmental Conversation*, 29(3), 282-289.

Sert, A. N., & Arslan, M. (2019). Türkiye'deki Kuş Gözlemcilerinin Motivasyon ve Destinasyon Tercihlerinin Belirlenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 2104–2214.

Trauer, B. (2006). Conceptualizing Special Interest Tourism Frameworks for Analysis. *Tourism Management*, 27, 183–200.

TR Dergisi. (2019). Türkiye'de Kuş Gözlemi. <https://trdergisi.com/turkiyede-kus-gozlemi/>

UNEP. (2006). Wildlife Watching and Tourism: A Study on the Benefits and Risks of a Fast Growing Tourism Activity and Its Impacts on Species. United Nations Environment Programme, Bonn.

UNWTO. (2018). 2017 International tourism results. (Erişim: 015.12.2020), <http://media.unwto.org/press-release/2018-01-15/2017-international-tourism-results-highest-sevenyears>

Üzümcü, O. O., & Koç, B. (2017). Ekolojik Turizm Kavramı: Fethiye Örneği. *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi*, E-ISSN: 1308-027X, 10(1), 14-19.

Yarar, M., & Magnin, G. (1997). Türkiye'nin Önemli Kuş Alanları. İstanbul: Doğal Hayatı Koruma Derneği.

Weaver, D. B. (1998). *Ecotourism in the Less Developed World*. Wallington, UK: Oxon International.

Yayına Geliş Tarihi:12/04/2023
Yayına Kabul Tarihi:08/06/2023
Online Yayın Tarihi: 31/07/2023

Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik
Araştırmalar Dergisi
Cilt:7, Sayı:19, Yıl: 2023, Sayfa:222-235
ISSN: 2587-2206

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

SAĞLIK SEKTÖRÜNDE TEDARİKÇİ İLİŞKİLERİ YÖNETİMİ ÜZERİNE BİR LİTERATÜR TARAMASI

Kadir Kaan GÖNCÜ¹

Özet

Tedarikçi İlişkileri Yönetimi (TİY), daha iyi iş sonuçları elde etmek için tedarikçilerle etkileşimleri yönetme ve optimize etme sürecini ifade eder. Tedarikçilerle; güvene, iletişime ve karşılıklı faydaya dayalı ilişkiler kurmayı ve sürdürmeyi içeren TİY 'nin birincil hedefi, tedarikçi performansını iyileştirmek, riski azaltmak ve tüm taraflar için değeri arttırmaktır. Firmalar, küresel pazarda rekabetçi kalabilmek ve pazardaki aksamalara pozitif tepki verebilmek için birinci sınıf bir tedarik zinciri kurmak ve paydaşlarıyla uzun vadeli ilişkiler geliştirmek zorundadır. TİY' nin önemli faydalarından başında, tedarikçilerle daha güçlü ve işbirlikçi ilişkiler kurma yeteneği gelmektedir. Bu; kalitenin iyileştirilmesine, maliyetlerin düşürülmesine ve sonuçta daha iyi iş çıktıları veren inovasyonun gelişmesine yardımcı olur. Ek olarak etkili bir TİY, potansiyel sorunları belirler ve bunları hafifletmek için beklenmedik durum planları geliştirerek tedarik zincirinde oluşabilecek riskleri azaltmaya yardımcı olma yeteneği geliştirir. Bu çalışmanın temel motivasyonu tedarikçi ilişkileri yönetimi kavramını tanımlamak ve ilgili konunun sağlık sektöründe gerçekleştirilen alanyazınına ait sistematik bir literatür taraması sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: TİY, Tedarikçi ilişkileri yönetimi, Sağlık, Hastane

¹ Öğretim Görevlisi Dr., Trakya Üniversitesi, Edirne Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu.
E mail: kkaangoncu@trakya.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-4810-6336

Atıf/Citation: Göncü, K.K., (2023). Sağlık Sektöründe Tedarikçi İlişkileri Yönetimi Üzerine Bir Literatür Taraması. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 7(19), 222-235.

A LITERATURE REVIEW ON SUPPLIER RELATIONSHIP MANAGEMENT IN THE HEALTH SECTOR

Abstract

Supplier Relationship Management (SRM) refers to the process of managing and optimizing interactions with suppliers to achieve better business outcomes. It involves establishing and maintaining relationships with suppliers based on trust, communication, and mutual benefits. In order to remain competitive in the global market and respond positively to market disruptions, companies must establish a chain of first-class suppliers and develop long-term relationships with them. The primary goal of SRM is to improve supplier performance, reduce risk, and increase value for both parties. One of the most important benefits of SRM is the ability to establish stronger and more collaborative relationships with suppliers. This helps to improve quality, reduce costs, and ultimately improve innovation that leads to better job results. In addition, effective SRM improves the ability to help reduce the risk of supply chain by identifying potential problems and developing unexpected situation plans to alleviate them. The main motivation of this study is to define the concept of supplier relationship management and to present a systematic literature review of the related subject in the health sector.

Keywords: SRM, Supplier relationship management, Health, Hospital

GİRİŞ

Tedarik zincirini düzgün bir şekilde yönetmenin yalnızca riskleri ve belirsizliği azaltmakla kalmayıp aynı zamanda envanter seviyesi ve süreç döngü süresini de optimize edeceği ve böylece işletmelerin müşteri memnuniyetini mümkün kılarak kazanç sağlayacağı kabul edilmektedir (Simschi-Levi, Kaminsky, & Simschi-Levi, 2003).

Üreticiler arasında, tedarikçilerden müşterilere endüstri değer zinciri ile koordine ve hızlı bir şekilde yanıt verme konusundaki yoğun küresel rekabet, müşteri-tedarikçi ilişkileri yönetimini yeni iş çağında önemli bir hale getirmiştir. Uygun tedarikçilerle iş yapmak, organizasyonun yeterli bir performans sağlaması için faydalıdır. Bu sebepten dolayı her işletme için karar verme süreci, maliyetin düşürülmesinde kilit bir rol oynar ve tedarikçi seçimi TİY'nin önemli işlevlerinden biridir.

Sürekli artan maliyetler karşısında hastaneler, yüksek kaliteli hizmetlere daha fazla erişim sağlamak için sert bir rekabetle karşı karşıyadır. Bu arka planda, ağ ilişkisi hayati hale getirmekte ve hastane-tedarikçi ilişkilerini keşfetmek için kapsamlı fırsatlar sunmaktadır (Chakraborty, 2018).

Otomotiv veya mühendislik gibi yoğun rekabetin olduğu sektörlerle karşılaştırıldığında, TİY'nin sağlık araştırma ve uygulamalarında fazla ilgi

görmediği söylenebilir. Bu nedenle, sağlık hizmetlerinin neden diğer sektörlerden farklı olduğu ve TİY 'nin bunlardan nasıl etkilendiği sorusu ortaya çıkmıştır (Mettler & Rohner, 2009).

Tedarik Zinciri Yönetimi (TZY) sürecinde yapılacak hatalar birçok sektörde müşteri kayıplarına neden olurken, sağlık sektöründe insan sağlığı ve can kaybına neden olmaktadır (Demirdogen & Polater, 2016). Araştırmanın amacı sağlık sektörünün bu özellikli yanı gözönünde bulundurularak TİY ile ilgili bir literatür taraması gerçekleştirmektir.

1.TEDARİKÇİ İLİŞKİLERİ YÖNETİMİ

Müşteri memnuniyetini artırmanın temel unsurları, sürekli olarak yüksek kaliteli ürünler üretmek ve yüksek kaliteli müşteri hizmeti sunmaktır. Ayrıca, tedarikçilerden müşterilere endüstri değer zincirini koordine etmek ve hızlı bir şekilde yanıt vermek için üreticiler arasındaki oluşan yoğun küresel rekabet, yeni iş çağında müşteri-tedarikçi ilişkileri yönetimini daha önemli bir hale getirmiştir. Her işletmede maliyetin düşürülmesinde önemli bir rol oynayan tedarikçi seçimi, TİY'nin önemli işlevlerinden birisi olma özelliğini kazanmıştır. Çünkü uygun tedarikçilerle iş yapmak, organizasyonun yeterli ve kaliteli üretim hacmi sağlamasına fayda sağlar. Bilgi teknolojisindeki hızlı ilerlemeler artık sadece işletmelerin mevcut operasyonel etkinliğini iyileştirmek için değil, aynı zamanda günümüz iş ortamının karmaşıklığına cevap verecek yeni yetenekler oluşturmak içinde kullanılmaktadır (Choy, Lee, & Lo, 2003).

Pazarların küreselleşmesi, müşteri ihtiyaçlarının çeşitlenmesi ve ürün bileşenlerinin karmaşıklığı nedeniyle TZY etkinliği, işletmelerin rekabet gücünde önemli bir faktör haline gelmiştir. Tedarik zincirini düzgün bir şekilde yönetmenin yalnızca riskleri ve belirsizliği azaltmakla kalmayıp aynı zamanda envanter seviyesini ve süreç döngü süresini optimize edebileceği, böylece işletmelerin müşterileri memnun edebilmesi ve iyi bir kazanç elde edebileceği sonucu kabul edilmektedir (Simschi-Levi, Kaminsky, & Simschi-Levi, 2003).

TZY'nin başarılı bir şekilde çalışması için, satın alma işlevinin uygun şekilde değerlendirilmesi gerekir. Bu önemli etkiden dolayı şirketler, TİY sistemine daha fazla ilgi göstermeye başlamıştır. (Park, Shin, Chang, & Park, 2010).

Son zamanlarda tedarik zinciri optimizasyonu, imalat şirketleri arasında önemli bir konu olmuştur. Küçük miktarlar ve ürünün kullanım ömrünün kısılması nedeniyle, şirketler önemli miktarda malzemeyi sınırlı depo alanlarında muhafaza etmek zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla tedarik

döngü süresinin kısaltılması ve üstün kalitenin sağlanması esastır. Bunu başarmak için, iç departmanlar arasında bilgi paylaşımının yanı sıra tedarikçilerle gerçek zamanlı bilgi paylaşımına ihtiyaç vardır (Park, Shin, Chang, & Park, 2010).

Firmaların ilgili kaynaklara erişmesini sağlayan ve iyi performans göstererek sürekli gelişen bir tedarik tabanı; operasyonel verimlilik, ürün/hizmet kalitesi, teslimat performansı vb. bir dizi mekanizma aracılığıyla bir firmanın genel performansını olumlu yönde etkiler (Johnston, McCutcheon, Stuart, & Kerwood, 2004).

Tedarikçi ilişkileri yönetimi, tedarikçilerle ilişkilerin nasıl geliştirildiği ve sürdürüldüğüne ilişkin yapıyı sağlayan bir iş sürecidir. Tedarikçi ilişkileri yönetimi, aşağıdakilerin bir sonucu olarak kritik bir iş süreci haline gelmiştir (Swink, Narasimhan, & Wang, 2007):

Rekabet baskıları sonucunda, sürdürülebilirlik ve riski dikkate alma ihtiyacı, maliyet açısından performans gösterebilmek için mali etkinliğine ulaşma ihtiyacı ve yenilikçi ürünler geliştirerek bunları başarıyla piyasaya sürmek için ise gerekli uzmanlığı sağlayabilen kilit tedarikçilerle daha yakın ilişkiler geliştirme ihtiyacı oluşur. Tüm bunları sağlayabilmek için kilit tedarikçilerle ilişkilerin daha iyi yönetilmesi son derece önemlidir.

TİY, tedarikçi seçimine katkıda bulunurken üç ana mekanizma aracılığıyla üreticinin rekabet avantajını artırır: Tedarik zinciri genelinde iyileştirilmiş iş süreçlerinin desteklemesi, Çok parçalı süreçleri idare edebilen yeni nesil bir mimari oluşturması ve Hızlı ürün döngüleri ile yeni ürün tanıtımını kolaylaştırması. Bu mekanizmalar birlikte parça ve malzemelerin gerçek maliyetinde önemli düşüşler, müşteri talebindeki değişikliklere yanıt vermek için artan esnekliği sağlayan, müşteri memnuniyetini ve pazar payını artırabilen daha hızlı çevrim süreleri yoluyla rekabet avantajı sağlanabilir (Choy, Lee, & Lo, 2003).

Üreticiler arasında tedarikçilerden müşterilere endüstri değer zinciri ile koordinasyon ve hızlı bir şekilde yanıt verme konusundaki yoğun küresel rekabet, müşteri-tedarikçi ilişkileri yönetimini yeni iş çağında çok daha önemli bir hale getirmiştir. Artık çok az sayıda üretici, zincir boyunca tüm faaliyetlere sahip yada hâkim olma özelliği taşımaktadır. Bilgi teknolojisindeki hızlı ilerleme artık yalnızca bir işletmenin mevcut operasyonel etkinliğini iyileştirmek için değil, aynı zamanda günümüzün iş ortamını ve karmaşıklığını karşılamak için yeni yetenekler oluşturmak içinde kullanılmaktadır. Sonuç olarak üst yönetimler, küresel olarak en uygun tedarikçileri seçmekte zorlanabilir (Choy, Lee, & Lo, 2002).

Firmalar, küresel pazarda rekabetçi kalabilmek ve pazardaki aksamalara olumlu yanıt verebilmek için birinci sınıf bir tedarikçiler zinciri kurmalı ve onlarla uzun vadeli ilişkiler geliştirmelidir. Bu nedenle, esnek bir tedarik zinciri oluşturmak için tedarikçi ilişkileri yönetimine giderek daha fazla ilgi artmaktadır (Shiralkar, Bongale, & Kumar, 2022).

Değişken ekonomik koşullar, küresel rekabet ve bilgili sahibi talepkâr müşteriler, üretim şirketlerini sürekli olarak zorlamaktadır. Bu zorluklara yanıt olarak şirketler, maksimum müşteri hizmeti sunmak için ürün döngülerini hızlandırma, maliyetleri düşürme ve temel yetkinliklerine odaklanma konusunda güçlü olmalıdır. Rekabet gücünü korumak isteyen işletmeler, yalnızca kendi iç operasyonlarına bakmaktan ziyade kurumsal ağdaki tüm oyuncularla iletişim kurarak eş zamanlı olarak çalışma eğilimindedirler. Geçmişten farklı olarak, bir işletmenin performansı artık büyük ölçüde değer zincirindeki ortaklarının performansına bağlıdır. Bilgilerin, harici olarak müşteriler, dahili olarak tedarikçilerle etkili ve verimli bir şekilde paylaşılması durumunda, yüksek işlem maliyetleri söz konusu olmaktadır (Choy, Lee, & Lo, 2004).

Otomotiv veya mühendislik gibi yoğun rekabetin olduğu sektörlerle karşılaştırıldığında, TİY'nin sağlık araştırma ve uygulamalarında fazla ilgi görmediği söylenebilir. Bu nedenle, sağlık hizmetlerinin neden diğer sektörlerden farklı olduğu ve TİY'nin bunlardan nasıl etkilendiği sorusu ortaya çıkmıştır (Mettler & Rohner, 2009).

2.SAĞLIK SEKTÖRÜ VE TEDARİKÇİ İLİŞKİLERİ YÖNETİMİ

Sağlık kuruluşları özelinde satın alma yetkilisinin gerçekleştireceği bütün işlemlerin önemli düzeyde insani boyuta sahip olması çoğu zaman maliyetlerin göz önüne alınmaması sonucu şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu sebeptendir ki söz konusu durum, alımı yapılacak olan malzeme ve cihazların ömür devri maliyetlerinin göz ardı edilmesi sonucunu da doğurabilmektedir. Aslında malzemenin ömür devrini dikkate almaksızın yalnızca satın alma maliyetleri odaklı klasik satın alma yaklaşımları sağlık işletmelerini zaman içerisinde önemli bir maliyet baskısı altına itmekte, bu durumda maliyetlerin sağlık hizmeti almak isteyen büyük kitlelere yansıtılması ise kaçınılmaz hale gelmektedir (Acar & Yurdakul, 2013).

Sağlık hizmeti sektörünün dünya çapında karşı karşıya olduğu en büyük zorluklardan biri, maliyetlerin sürekli artması ve hastanelerin yüksek kaliteli hizmetlere daha fazla erişim sağlamak için şiddetli rekabetle karşı karşıya kalması nedeniyle maliyetlerin sınırlandırılmasıdır (Zheng, Roerich,

& Lewis, 2008). Sürekli artan maliyetler karşısında hastaneler, yüksek kaliteli hizmetlere daha fazla erişim sağlamak için şiddetli bir rekabetle karşı karşıyadır. Bu arka planda, ağ ilişkisini hayati hale getirir ve hastane-tedarikçi ilişkilerini keşfetmek için kapsamlı fırsatlar sunar (Chakraborty, 2018).

Sağlık sektöründeki tedarik zinciri ağları karmaşık ve zorludur ve genellikle de diğer sektörlerle kıyasla benzersiz kabul edilir. Sağlık hizmetleri tedarik zinciri ile ilgili temel zorlukları; genellikle tanımlanmamış teşvik yapısı ile belirsiz roller ve tedarik odaklı kişisel çıkar ile işbirliği içinde çalışmaya çalışan çok sayıda ortaktan kaynaklanan yüksek düzeyde karmaşıklıklar olarak belirleyebiliriz (Chakraborty, 2018). Sağlık tedarik zincirindeki hizmet tedarikçileri, tüketici ile doğrudan temas halindedir. Bu sebeple başarı için sağlayıcılar arasında yüksek düzeyde güven ve iletişim ile birlikte hedeflerin uyumlu hale getirilmesi gereklidir (Karadayi Usta & SerdarAsan, 2020). Sosyal bilimlere ait araştırmalar, özellikle hastane TZY olmak üzere daha iyi sağlık yönetimi için uygun ve etkili tedarik zinciri çözümleri bulmaya yönelmiştir (Chakraborty, 2018). Etkili farmasötik tedarik zinciri uygulamaları, stok eksikliğini, son kullanma tarihinden kaynaklanan kayıpları ve yağmalamayı en aza indirmeye yardımcı olur. Ayrıca ilacın yeterli miktarda bulunabilirliğinin sağlanmasına ve sunulan hizmetlerin kalitesinin iyileştirilmesine yardımcı olur (Bahiru Tefera & Tilahun Anbessa, 2022). Dünyada yaşanan ve ani gelişen kriz ortamı yaratan salgın doğal felaket vb. olaylarla karşılaşıldığında TZY'nin önemi daha fazla artmaktadır. Bu olağan üstü durumlarda ülkelerin sektörlerine yönelik doğru planlamaları ve oluşturdukları doğru stratejiler söz konusu ülkelerin diğer ülkelerden daha güçlü olmalarını sağlamıştır. (Aladağ Bayrak, 2022)

Sağlık işletmelerinde TZY'ne ait felsefeyi daha net ve derinlemesine anlayabilmek için öncelikli olarak sektörün farklılaşan yönleri üzerinde durmak gerekmektedir. Sağlık alanında faaliyet gösteren işletmeler soyut olan hizmetleri somut olan ürünlerle eşzaman içerisinde sunmaktadır. Örnek olarak; bir hasta tedavisi için soyut bir hizmet türü olan sağlık bakımının, ilaçlar gibi somut olan ürünlerle desteklendiği görülürken; eczacılıkta alanında da somut ürünlerle soyut hizmetler sunulmaktadır. Tüm bunlarla beraber, sağlık sektörü özelindeki TZY kendine özgün bir dizi özelliğe sahiptir. Öncelikli olarak TZ'nde son (nihai) ürün "sunulan temel hizmet" iken, tedariki sağlanan malzemelerin son kullanıcıları ise ekosistemin "iç müşterisi" olan doktor, hemşire ve diğer sağlık çalışanlarıdır (Schneller & Smeltzer, 2006).

3.LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Literatür araştırmasında sağlık sektöründe tedarikçi ilişkileri yönetimi yazınına ilişkin yapılan çalışmaların incelenmesi ve sınıflandırılması için “*Sistemik Yazın İnceleme*” yöntemi (Tranfield, Denyer , & Palminder , 2003) kullanılmıştır. Söz konusu yöntemin çalışmada uygulanması sonucunda, sağlık sektöründe tedarikçi ilişkileri yönetimi alanında yer alan yazındaki ilgili tüm kaynaklara erişim sağlanmış ve araştırma konusuyla bağlantılı olanlar seçilerek sistematik bir inceleme yapılmıştır.

2003 ve 2023 yılları arası için gerçekleştirilen literatür analizi için geniş kapsamlı bir çalışma yürütülmüş ve: Scopus, Science Citation Index, ScienceDirect, Social Sciences Citation Index, IEEE Xplore Digital Library, Arts & Humanities Citation Index, British Library EThOS, Emerald Insight, Springer Nature eBooks veri tabanları seçilmiştir.

Geniş ölçekli ve tarafsız bir yazın seçimi yapabilmek amacıyla; "*supplier relationship management*", "*tedarikçi ilişkileri yönetimi*", "*health*", "*hospital*", "*patient*", "*medicine*", "*medical*", "*hastane*", "*sağlık*", "*hasta*", "*ilaç*", "*medikal*" anahtar kelimeleri kullanılmıştır. EBSCOhost sistem altyapısı kullanılarak belirlenen veri tabanları ve zaman aralıklarında anahtar kelimelerle belirlenmiş kısıtlara göre yapılan taramalar sonucu ortaya çıkan yazın listesi aşağıdaki gibidir. Anahtar kelimeler yazınların “Title/Başlık”, “Abstract/Özet” ve “Keywords/Anahtar Kelime” kısımlarında aranmıştır.

1	(Mettler & Rohner, 2009)	İsviçre’de bir hastanede TİY ilkelerinin uygulanması sonucu oluşacak etkiyi göstermek amacıyla incelenmiş bir vaka çalışmasıdır. Gerekli verileri elde etmek için birden fazla uzman görüşmesi yapılmış, sektörün geliştirilmesi için bazı sonuçlar çıkarmak amacıyla kişisel gözlem saha notları ve ikincil materyaller (örneğin, araştırma yapılan hastaneler tarafından sağlanan süreç açıklamaları, teknik şartnameler) kullanılmıştır.
2	(Chao, Yu, Cheng, & Chuang, 2013)	Tedarik zinciri ilişkilerinde güven ve bağlılığın gelişimine, işlem maliyeti ve sosyal mübadele teorilerinin uygulandığı bir çalışmadır. Varlık özgüllüğü, iletişim ve algılanan faydalar gibi yönetsel karar değişkenlerinin güven üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu, davranışsal belirsizliğin güven üzerinde anlamlı bir negatif etkisi ve güvenin bağlılık üzerinde anlamlı bir pozitif etkisi sonucuna ulaşıldığı çalışmaya ait veriler, Tayvan'daki 128 hastanede tıbbi cihaz tedarikçilerinin seçiminden sorumlu tedarik personelinden toplanmıştır.
3	(Phillips, Kashyap, & Cheung, 2015)	Ürün güvenilirliğine odaklanılan çalışmada; ilaç, tıbbi cihaz ve gıda üreticilerinin malzemelerin güvenini artırmak, hasta ve müşteri güvenini yükseltmek amacıyla tedarikçilerinin performansını kontrol etmek ve yönetmek için 2012 yılında Tedarik Bütünlüğü Girişimi'nin başlattığı araştırma, derinlemesine incelenmiştir.

4	(Mirghafoori, Sharifabadi, & Takalo, 2018)	İran'ın Kerman kentindeki hastanelerde 18 uzmanla derinlemesine görüşme yapılarak gerçekleştirilen çalışmada hizmet tedarik zincirinin sürdürülebilirliğini etkileyen kavramlar incelenmiştir. İlk olarak kavramları düzenlemek için Delphi yöntemi kullanılmış ve hastanenin sürdürülebilir tedarik zinciri için bir çerçeve önerilmiştir. İkinci olarak, çıkarılan kavramlar arasındaki ilişki için sezgisel bulanık bilişsel harita yöntemini kullanılmıştır.
5	(Chakraborty, 2018)	Birlikte yaratmanın ilişkisel öncüllerini ampirik olarak keşfetmeyi ve 2004 yılında Prahalad ve Ramaswamy tarafından önerilen DART (Diyalog-Erişim-Risk-Değerlendirme-Şeffaflık) çerçevesini, birlikte yaratmanın öncülleri olarak güven ve bağlılığı oluşturmanın amaçlandığı çalışmada, hastane-tedarikçi ilişkisi bağlamında (tıbbi-cerrahi tedarikçiler) birlikte yaratma yönüne yoğunlaşarak, İlişkisel-Görüş ve İlişkisel-Koordinasyon-Teorisinden destek alınan yanı sıra Hizmet-Baskın-Mantık odağı kullanılmıştır. Verilerin, Hindistan'ın dört büyük kentsel bölge ve çevresindeki 229 özel üçüncü basamak hastaneden toplandığı çalışmada, araştırma modelinde önerilen ilişkiler, yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak test edilmiştir.
6	(Vähätalo & Kallio, 2019)	Sağlık ve sosyal hizmetlerde TZY'nde gevşek bağlantı ve sıkı entegrasyonun nasıl, hangi durum ve amaçlarla uygulandığını analiz etmenin amaçlandığı nitel ve keşfedici bir çalışmadır. Analiz, satın almayla ilgili olan ve çoğunlukla hizmetin yasallığını sağlamak için resmi sözleşmelerde uygulanan dört tür gevşek bağlantı ve hizmet etkinliğini artırmak ve müşteri değeri katmak için daha az şekilde resmi projelerde uygulanan üç tür sıkı entegrasyon olduğu sonucunu göstermektedir.

7	(Karadayi Usta & SerdarAsan, 2020)	Medikal turizm hizmet tedarik zincirin (MTSSC) doğasının daha net anlaşılmasını sağlamak için kavramsal bir modelin önerildiği ve iş süreçlerini tanımlandığı bir çalışmadır. Önerilen modeli geliştirmek ve doğrulamak için literatür taraması, derinlemesine görüşmeler ve uzman değerlendirmelerinden faydalanılmıştır.
8	(Pearson, Narasimhan, & Schmidt, 2020)	Antibiyotik tedarik zincirinin (ASC) genel yapısı ve bir dış kaynak kullanımı bakış açısından genel ASC yönetimini detaylandırıldığı nitel bir çalışma.
9	(Bahiru Tefera & Tilahun Anbessa, 2022)	Halk sağlığı tesislerinde ilaç tedarik zinciri uygulamalarının durumunu ve ilişkili faktörleri sağlık profesyonellerinin bakış açısıyla değerlendirmenin amaçlandığı çalışmada 30 Nisan - 30 Haziran 2018 tarihleri arasında kamu sağlık kuruluşlarında nitel bir çalışma ile tamamlanan tanımlayıcı bir kesitsel çalışma tasarımı gerçekleştirildi. Nitel çalışma için yirmi yedi kilit bilgi kaynağı ile görüşülmüştür ve veriler tematik analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir.

SONUÇ

Etkili bir TİY, kilit tedarikçilerin belirlenmesi, performans ölçütlerinin tanımlanması, tedarikçi sözleşmelerinin yönetilmesi ve tedarikçi performansının izlenmesi gibi bir dizi faaliyeti içerir. Süreç, yeteneklerine, kalitelerine, teslimatlarına, maliyetlerine ve diğer faktörlere göre doğru tedarikçileri seçmekle başlar. Genel olarak TİY, mal veya hizmet teslimi için tedarikçilere güvenen herhangi bir kuruluş için önemli bir süreçtir. Kuruluşlar, güçlü ilişkiler kurmaya, performansı yönetmeye ve riski azaltmaya odaklanarak daha iyi iş sonuçları elde edebilir ve daha verimli ve etkili bir tedarik zinciri oluşturabilir.

Sağlık sektöründe tedarikçi ilişkileri yönetimi, tıbbi malzeme ve ekipmanların, ilaçların ve diğer tıbbi ürünlerin sağlık tesislerine zamanında,

doğru ve uygun maliyetli olarak ulaştırılmasına yönelik süreçlerin yönetimidir. Sağlık hizmeti tedarikçisi ilişkileri yönetimi, sağlık kuruluşlarının ilaç tedarikçileri, TZY ve lojistik fonksiyonları ile etkileşimlerini içerir.

Tedarikçi ilişkileri yönetimi, sağlık tesislerinin kalite, maliyet ve verimliliğinin yanı sıra malzeme ve ekipman satın alma süreçlerini yönetir. Sağlık kuruluşları tedarikçi seçerken ürün kalitesi, fiyat, teslim süresi, nakliye maliyetleri, tedarikçi ödeme koşulları gibi faktörlere dikkat etmektedir. Tedarik ilişkileri yönetimi, tedarik süreci sorunlarını çözmek, tedarik zinciri risklerini yönetmek, sipariş ve teslimat süreçlerini izlemek ve sürekli iyileştirmek için tedarikçilerle birlikte çalışır.

Sağlık hizmeti sağlayıcı ilişkileri yönetimi, sağlık kuruluşları ile sunucular arasındaki sözleşmelerin hazırlanması, uygulanması ve izlenmesi gibi yasal konuları da ele alır. Tedarikçi ilişkileri yönetimi, sağlık kuruluşlarının tedarikçilerle sağlıklı ve uzun vadeli ortaklıklar kurmasını sağlar. Bu sayede sağlık kuruluşları daha kaliteli, daha ucuz ve daha hızlı tıbbi malzeme, ekipman ve ilaçlara kavuşabilir.

TİY odaklı alanyazına ilişkin genel bir inceleme yapmak amacıyla gerçekleştirilen literatür taramasında; Çok kriterli karar verme yöntemleri ile tedarikçi seçiminin yapıldığı çalışmalara sıkça rastlandığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Acar, A. Z., & Yurdakul, H. (2013). Tedarik Lojistiğinde Sistem Satın Alma Ve Entegre Ürün Timi: Sağlık Sektörü İçin Öneriler. *Akademik Bakış Dergisi Sayı: 34, 2*.
- Aladağ Bayrak, Ö. (2022). Kriz, COVID 19 Salgını ve İleri Yaş Bireyler: Türkiye'de COVID 19 Salgın Sürecinde Aktif ve Sağlıklı Yaşlanma Programlarının Değerlendirilmesi. M. DİNÇSOY içinde, *Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Ülke Ve Sektör Çalışmaları*. İstanbul: Efe Akademi Yayınları.
- Bahiru Tefera, B., & Tilahun Anbessa, G. (2022). Pharmaceutical Supply Chain Practices and Its Associated Factors in Public Health Facilities,

- West Gojjam Zone, Ethiopia: Cross-Sectional Study. *Hospital Pharmacy*, 57(5), 622-632.
- Chakraborty, S. (2018). Enablers of Co-Creation in Hospital-Supplier Relationships: Empirical Study in Indian Healthcare Context. *In Supply Chain Forum: An International Journal (Vol. 19, No. 4, 331-352)*.
- Chao, C. M., Yu, C. T., Cheng, B. W., & Chuang, P. C. (2013). Trust and Commitment in Relationships Among Medical Equipment Suppliers: Transaction Cost and Social Exchange Theories. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 41(7), 1057-1069.
- Choy, K. L., Lee, W. B., & Lo, V. (2002). Development of A Case Based Intelligent Customer–Supplier Relationship Management System. *Expert systems with Applications*, 23(3), 281-297.
- Choy, K. L., Lee, W. B., & Lo, V. (2003). Design of A Case Based Intelligent Supplier Relationship Management System—The Integration of Supplier Rating System And Product Coding System. *Expert systems with applications*, 25(1), 87-100.
- Choy, K. L., Lee, W. B., & Lo, V. (2004). An Enterprise Collaborative Management System—A Case Study of Supplier Relationship Management. *Journal of Enterprise Information Management*, 17(3), 191-207.
- Johnston, D. A., McCutcheon, D. M., Stuart, F. I., & Kerwood, H. (2004). Effects of Supplier Trust on Performance of Cooperative Supplier Relationships. *Journal of operations Management*, 22(1), 23-38.
- Karadayi Usta, S., & SerdarAsan, S. (2020). A Conceptual Model of Medical Tourism Service Supply Chain. *Journal of Industrial Engineering and Management*, 13(2), 246-265.
- Mettler, T., & Rohner, P. (2009). Supplier Relationship Management: A Case Study in The Context of Health Care. *Journal of theoretical and applied electronic commerce research*, 4(3), 58-71.

- Mirghafoori, S. H., Sharifabadi, A. M., & Takalo, S. K. (2018). Development of Causal Model of Sustainable Hospital Supply Chain Management Using the Intuitionistic Fuzzy Cognitive Map (IFCM) Method. *Journal of Industrial Engineering and Management (JIEM)*, 11(3), 588-605.
- Park, J., Shin, K., Chang, T. W., & Park, J. (2010). An integrative framework for supplier relationship management. *Industrial Management & Data Systems*, 495-515.
- Pearson, J. S., Narasimhan, M., & Schmidt, R. N. (2020). Antibiotic Supply Chain Disruption: Risk Insights From An Outsourcing Perspective . *Journal of Business and Behavioral Sciences*, 32(1), 87-99.
- Phillips, M., Kashyap, V., & Cheung, M. S. (2015). Increasing Product Confidence—Shifting Paradigms. *PDA Journal of Pharmaceutical Science and Technology*, 69(6), 736-742.
- Schneller, E. S., & Smeltzer, L. R. (2006). *Strategic Management of the Health Care Supply Chain*. USA: Wiley and Sons.
- Shiralkar, K., Bongale, A., & Kumar, S. (2022). Issues With Decision Making Methods For Supplier Segmentation in Supplier Relationship Management: A Literature Review. *Materials Today: Proceedings*, 50, 1786-1792.
- Simschi-Levi, D., Kaminsky, P., & Simschi-Levi, E. (2003). *Designing and Managing the Supply Chain: Concepts, Strategies and Case Studies*. Boston: McGraw-Hill.
- Swink, M., Narasimhan, R., & Wang, C. (2007). Managing Beyond The Factory Walls: Effects of Four Types Of Strategic Integration on Manufacturing Plant Performance. *Journal of Operations Management*, Vol. 25 No. 1, 148-64.
- Vähätalo, M., & Kallio, T. J. (2019). Managing Health Services—Tight Integration or Loose Coupling. *Nordic Journal of Business*, 68(4), 5-24.

Sağlık Sektöründe... The Meric Journal Cilt:7, Sayı:19, Yıl:2023
Zheng, J., Roehrich, J. K., & Lewis, M. A. (2008). The Dynamics of Contractual and Relational Governance: Evidence from Long-Term Public–Private Procurement Arrangements. *Journal of Purchasing & Supply Management* 14, 43–54.

Yayına Geliş Tarihi: 26/06/2023
Yayına Kabul Tarihi: 07/07/2023
Online Yayın Tarihi: 31/07/2023

Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik
Araştırmalar Dergisi
Cilt:7, Sayı:19, Yıl:2023, Sayfa:236-272
ISSN: 2587-2206

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

TRAKYA BÖLGESİ BİZANS DÖNEMİ DİNİ YAPILARININ İNCELENMESİ

Arif MISIRLI¹

Esin BENİAN²

Özet

Asya ile Avrupa arasındaki geçiş yolları üzerinde konumlanan ve tarih boyunca çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapan Trakya, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) sınırları içerisinde kalmıştır. Doğu Roma İmparatorluğu'nun (Bizans) Doğu Trakya'da hüküm sürdüğü dönemde Edirne, Enez ve Marmara Ereğlisi gibi kentler birer piskoposluk merkezi olmuştur. Buna bağlı olarak bölgede birçok dini yapı inşa edilmiştir. Bu çalışmada, Trakya Bölgesi'nin Kırklareli, Tekirdağ ve Edirne sınırlarında yer alan Bizans Dönemi dini yapıları ele alınmıştır. Çalışma ile Bizans dini yapılarının -günümüze tamamı, bir bölümü ya da izleri ulaşmış- tespit edilmesi; tespit edilen yapıların mimari özelliklerinin incelenmesi, incelemeler sonucunda dönemlerine ve plan özelliklerine göre sınıflandırılarak tarihi, mimari ve sanatsal değerlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Çalışma sürecinde, literatür taraması yapılarak yapılara ilişkin yazılı kaynaklar ve çizimler incelenmiştir. Yapıların mevcut durumlarını tespit etmek amacı ile yerinde incelemelerde bulunulmuş ve günümüz durumları fotoğraflarla belgelenmiştir. Sonuç olarak incelenen yapılar Bizans'ın erken dönemlerinden geç dönemlerine kadar farklı tarihsel dönemlerin özelliklerini yansıtmaktadır. Planlama özellikleri analiz edildiğinde bazilikadan yonca plana, kapalı Yunan haçından serbest haç plana çeşitlilik göstermektedir. Ayrıca bölgenin hem kagir hem de kaya oyma yapı örneklerine sahip olması yanı sıra sayıca fazla örneğin bulunması Trakya'yı Bizans'ın önemli bir bölgesi konumuna taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Trakya, Bizans Dönemi, Dini Mimari, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, arifmisirli@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2183-0532

² Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, esinbenian@trakya.edu.tr, ORCID:0000-0001-5053-8325

Atf/Citation: Mısırlı, A. & Benian, E. (2023). Trakya Bölgesi Bizans Dönemi Dini Yapılarının İncelenmesi. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 7(19), 236-272.

EXAMINATION OF RELIGIOUS BUILDINGS IN THE BYZANTINE PERIOD OF THE THRACE

Abstract

Thrace, which is located on the transition roads between Asia and Europe and has hosted various civilizations throughout history, remained within the borders of the Eastern Roman (Byzantine) Empire after the Roman Empire split into two. During the reign of the Eastern Roman Empire in Eastern Thrace, cities such as Edirne, Enez, and Marmara Ereğlisi became episcopal centers. Accordingly, many religious buildings were built in the region. In this study, Byzantine Period religious buildings located on the borders of Kırklareli, Tekirdağ, and Edirne of the Thrace Region are discussed. This study aimed to identify Byzantine religious buildings whose whole, part or traces have survived to the present day; examine the architectural features of the identified buildings and reveal their historical, architectural, and artistic values by classifying them according to their periods and plan features as a result of the examinations.

In the study process, written sources and drawings related to the buildings were examined by making a literature review. To determine the current conditions of the buildings, on-site investigations were made and the current conditions were documented with photographs. As a result, the buildings examined reflect the characteristics of different historical periods from the early Byzantine to the late periods. When the planning features are analyzed, it varies from the basilica to the tricoch plan, from cross-in-square to free cross plan. In addition, the fact that the region has examples of both masonry and rock-cut buildings, as well as the presence of many examples, makes Thrace an important region of Byzantium.

Keywords: Thrace, Byzantine Period, Religious Architecture, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ

GİRİŞ

Trakya olarak adlandırılan coğrafi bölge, 19. yüzyıl sonları-20. yüzyıl başlarından itibaren Avrupa tarihinde yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmelerin etkisiyle bütünlük özelliğini kaybetmiştir. Günümüzde siyasi olarak Türkiye Trakyası, Bulgaristan Trakyası ve Yunanistan Trakyası olmak üzere üç üniteye ayrılmıştır. Bulgaristan'ın güney kesimini içeren (Filibe, Eski Zağra, Hasköy, Burgaz, Kırcaali) Bulgaristan Trakyası 'Kuzey Trakya'; Yunanistan'ın Thraki yönetim bölgesini içeren (İskeçe, Gümülcine, Dedeoğaç, Dimetoka) Yunanistan Trakyası, 'Batı Trakya'; Türkiye'nin Avrupa'daki topraklarını içeren (Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale-Gelibolu Yarımadası, İstanbul-Avrupa yakası) Türkiye Trakyası da 'Doğu Trakya' olarak adlandırılmaktadır (Özey, 2002) (Şekil 1). Aynı zamanda Doğu Trakya'ya, Türkiye coğrafi sınırları içerisinde 'Trakya Bölgesi' denilmektedir.

Şekil 1. Trakya sınırları (URL 1)

Coğrafi konumu nedeniyle Asya ile Avrupa arasındaki bağlantıyı sağlayan Trakya Bölgesi, tarih boyunca çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Bölgedeki arkeolojik buluntulara dayanarak, köy ve mezra niteliğindeki ilk yerleşimlerin Neolitik (M.Ö. 4500-3000) Dönem’de Traklar tarafından kurulduğu (Kızis, 1992); Traklarda şehirleşmenin M.Ö. 7 yüzyılda başladığı (Sayar, 2008) belirtilmektedir. Ancak bölgenin stratejik önemi Trakların birçok saldırıya maruz kalmasına; birçok medeniyetin bölgede hüküm sürmek istemesine sebep olmuştur. M.Ö. 6. yüzyılda Lidya’yı yenilgiye uğratan (Mansel, 1938) Persler, M.Ö. 465- 464 yıllarına kadar bazı Trak kabileleri üzerinde hakimiyet kurmuştur. M.Ö. 5. yüzyılda Meriç havzasında, Trak kabilelerinden biri olan Odrisler’in yönetimi altında bir Trak Krallığı kurulmuş; ancak M.Ö. 4. yüzyılda bölgeye Makedonyalılar egemen olmuştur (Erzen, 1994). M.Ö. 3. yüzyılda Galatların da istilasına uğrayan Trakya M.Ö. 2. yüzyılda, Makedonya Krallığı’nın Romalılar tarafından ortadan kaldırılması üzerine, Roma’nın kontrolü altına girmiştir. Romalılar bölgede birtakım prenslikler kurarak egemenliklerini uzun süre korumayı başarmışlardır (Mansel, 1965). Hatta M.S. 45 yılının sonunda Trakya eyaleti kurmuşlar; Marmara Denizi’nin kuzeyindeki Perinthos’u da (Marmara Ereğlisi) başkent yapmışlardır (Sayar, 2008). Roma’nın Trakya’yı eyalet haline getirmesiyle birlikte Doğu-Batı arasındaki ulaşımı sağlamanın yanı sıra ticari ve askerî açıdan da önem taşıyan yollar yapılmaya başlanmış (Tablo 1); başta Serdica (Sofya) ve Hadrianopolis (Edirne) olmak üzere birçok yeni kent kurulmuştur (Ostrogorsky, 1981). Hatta bu yollar, Romalılarının ardından Bizanslılar ve Osmanlılar tarafından da kullanılmıştır (İreçek, 1990). Nitekim 4. yüzyılda Trakya Bölgesi, Gotların saldırısına maruz kalmış; Roma İmparatorluğu’nun 395’te ikiye ayrılması sonucu da Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) sınırları içerisinde yer almıştır.

Tablo 1. Trakya Bölgesi'nin eski yol güzergahları (Mansel, 1938)

No	Yolun adı	Açıklama
1	İstanbul Belgrad-Via Militaria	Belgrad'tan Niş ve Sofya üzerinden Meriç vadisini takip ederek Filibe'ye (Filipopolis), buradan Edirne, Havsa (Hostizo), Babaeski (Burtizo), Lüleburgaz (Arkadiupolis), Büyükkarıştıran (Druzipara), Çorlu'dan (Çurulum) geçerek sahile Ereğli'ye inerdi. Buradan sahili takip ederek Silivri, Büyükçekmece (Atira), Küçükçekmece (Region) üzerinden Yedikule'ye ulaşırdı.
2	İstanbul-Burgaz-Tuna	Karadeniz sahilini takip ederek Burgaz'a, buradan Kırklareli'nin 16 km kuzeyinde Pudizo'dan (Koyva) geçerek Pınarhisar üzerinden Sinekli'ye iner ve burada 1. yol ile birleşirdi.
3	İstanbul-Burgaz sahil yolu	Yol Türkiye sınırlarına girdikten sonra sahili takip ederek İğneada ve Midye'yi geçerek Rumelikavağı'na (Timea) gelir ve sahili takip ederek Galata'ya ulaşırdı.
4	İstanbul-Selanik-Adriyatik Via Egnatia	İstanbul'dan 1 no'lu yolla aynı güzergahı takip ederek Edirne'ye gelir, Cesir Ergene (Plotinopolis) ve Vakıf üzerinden Ferecik'e iner ve buradan Selanik yolu ile Adriyatik sahillerinde bulunan Apollonia'ya ulaşırdı. Bu yol Romanlar döneminde Via Egnatia adını taşımaktaydı. Romalılardan önce de varolduğu anlaşılan önemli bir ticaret yoludur.
5	İstanbul-Sestos	İstanbul ile İncecik arasında 4 no'lu yolla aynı güzergahı takip ederek, buradan Kavak (Afrodizia)-Gelibolu (Kallipolis)- Kilya'dan (Çela) geçerek Sestos'a ulaşırdı.

Trakya Bölgesi, 4. yüzyıl sonlarından 14. yüzyıl ortalarına kadar devam eden süreçte de birçok tehditle karşılaşmış; hatta tahrip edilmiş ve belli sürelerde el değiştirmişse de bölgede en uzun hakimiyet süren Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) olmuştur. Bölge, 5. yüzyılda Hunlar, 7. yüzyılın ilk yıllarında da İslav kitleleri tarafından tahrip edilmiştir. 7. yüzyılda başlayan Bulgar savaşlarında Bizans'ın hakimiyetinden çıkmışsa da 8. yüzyıl sonlarında Trakya toprakları yeniden Bizans'ın idaresine geçmiştir. 11. yüzyılın ikinci yarısında Balkan Yarımadası'na giren Oğuzlar, bu dönemde Trakya'yı da tahrip etmiştir. 1122'de de Peçenekler, Makedonya ve Trakya'ya kadar gelmişlerdir. 13. yüzyılın başından 14. yüzyılın ortalarına kadar devam eden sürede birçok kez el değiştirip yağmalanan Trakya Bölgesi, bu süreçte Latin İmparatorluğu'nun, Bulgarların ve İznik İmparatorluğu'nun hakimiyetine girmiştir. 14. yüzyıl ortalarında da Osmanlıların Rumeli'ye geçişi Trakya tarihinde oldukça önemli bir dönüm noktası olmuştur (Ostrogorsky, 1981). Osmanlı Dönemi'nde de Trakya'ya tehditler devam etmiş, kısa sürelerde egemenlik el değiştirmiş olmasına karşın bölgede Osmanlı hakimiyeti 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir.

Sözü edildiği üzere farklı sürelerde farklı medeniyetleri barındıran Trakya'da, ev sahipliği yaptığı medeniyetlerin izleri bugün de varlığını sürdürmektedir. Günümüze ulaşan izlerin çoğunu da yerleşimler ve bu yerleşimlerde konumlanan dini yapılar oluşturmaktadır. Bu çalışmada da Trakya Bölgesi'nin Kırklareli, Tekirdağ ve Edirne sınırlarında yer alan Bizans dini yapıları ele alınmıştır. Çalışma ile söz konusu üç il sınırlarında konumlanan Bizans dini yapılarının günümüz durumlarının tespit edilmesi, tespit edilen yapıların dönem ve plan özellikleri açısından incelenmesi; incelemeler sonucunda da yapıların dönemlerine ve plan özelliklerine göre

sınıflandırılması yanı sıra tarihi, mimari ve sanatsal değerlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışma sürecinde, literatür taraması yapılarak yapılara ilişkin yazılı kaynaklar ve çizimler incelenmiştir. Yapıların mevcut durumlarını tespit etmek amacı ile yerinde incelemelerde bulunulmuş ve günümüz durumları fotoğraflarla belgelenmiştir.

Yapılan araştırmalar sonucu, Trakya Bölgesi'nde Bizans Dönemi'ne ait 52 dini yapının varlığı belirlenmiştir³. Bunlardan 3'ünün tamamının, 2'sinin büyük bölümünün ayakta olduğu; 20'sinin kalıntılarının mevcut olduğu; 27'sinin ise tamamen yok olduğu tespit edilmiştir (EK-1, EK-2, EK-3). Ayrıca 52 yapıdan 16'sının Edirne'de, 20'sinin Kırklareli'de, 16'sının da Tekirdağ'da bulunduğu görülmüştür. Tamamen yok olan yapılar arasından sadece Edirne Ayasofya Kilisesi'nin (Halebiye Camii), Edirne Ayios İoannis Theologos (Sinaitikon) Kilisesi'nin, Enez Theotokos tis Skalotis Manastırı'nın ve Marmara Ereğlisi Eski Metropolitlik Kilisesi'nin (Ereğli Katedrali) plan şemalarına ilişkin bilgilere ulaşılmıştır. Bu nedenle gerek çalışmanın sınırlandırılması gerekse yapıların günümüz durumları üzerinden tarihi ve mimari özelliklerinin incelenmesi amacıyla, Kırklareli, Tekirdağ ve Edirne sınırlarındaki Bizans dini yapılarından ayakta olanlar, büyük bölümü mevcut olanlar ve izleri/kalıntıları bulunanlar ele alınmıştır. Ele alınan yapılar Enez, Vize, Marmara Ereğlisi, Kaynarca ve Kıyıköy yerleşmelerinde bulunmakta olup bunlardan 2'si manastır, 7'si kilise, 6'sı şapeldir.

1. BİZANS DİNİ MİMARİSİ

Roma İmparatoru Tiberius (M.Ö. 42-M.S. 37) zamanında Filistin bölgesinde doğan ve yayılmaya başlayan (Tümer, 1999) Hristiyanlık, Konstantin (272-337) Dönemi'nde, 313 yılında yayınlanan Milano Fermanı ile serbestliğe kavuşmuş; İmparator Theodosius (347-395) Dönemi'nde, M.S. 380 yılında da Roma'nın resmi dini olarak kabul edilmiştir (Aydın, 1995). Böylece Hristiyanlığın yayılması büyük ölçüde kolaylaşmış; 4. yüzyılda Trakya'da da önemli bir yayılma göstermiştir (Güngör, 2002). Pagan bir sistemden tek tanrılı bir sisteme geçiş sonrasında mimarideki en belirgin değişim, genelde dini yapılarda gerçekleşmiştir. Konstantin Dönemi'nde bazilikalardan esinlenerek inşa edilen bazilikal planlı kiliseler dini mimarinin ilk örneklerini oluşturmuştur. Konstantin Dönemi'nden sonra dini mimari hızla gelişmiş; farklı teknikte ve planda yapılar inşa edilmeye başlanmıştır.

³Tespit edilen yapıların sayısı, "Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Klasör 8 Bizans/Marmara", "Trakya'da Roma ve Bizans Dönemi Yerleşmeleri, Anıtları, Erken Cumhuriyet Döneminde Koruma ve Restorasyon Modaliteleri Üzerine Bir Araştırma (1923-1950)" ve "The Byzantine Monuments of the Evros/Meriç River Valley" isimli çalışmalardan yararlanılarak belirlenmiştir.

Dini yapılar arasında, kiliseler başta olmak üzere manastırlar, martyriumlar (aziz/azize ziyaretgahı) ve baptisteriumlar (vaftiz binaları) sayılabilir.

Bizans kiliseleri plan tipleri açısından incelendiğinde; bazilika, kubbeli bazilika, merkezi planlı, kapalı Yunan haçı planlı, kiborion planlı, yonca planlı, tek nefli ve dehlizli plan tipinde yapılar şeklinde gruplandırılmaktadır. Bu plan tiplerinden bazilikalar, merkezi planlı yapılar ve kubbeli bazilikalar Bizans İmparatorluğu'nun İlk Devri'nde (4. yüzyıl-9. yüzyıl); kapalı Yunan haçı planlı yapılar Orta Devri'nde (9. yüzyıl-13. yüzyıl); dehlizli plan tipinde yapılar Son Devri'nde (13. yüzyıl-15. yüzyıl) görülürken yonca planlı, tek nefli ve kiborion planlı yapılar her dönemde karşılaşılan plan tipleridir (Eyice, 1988).

Bazilikalar, doğu-batı doğrultusunda uzanan, içi sütun/ayak dizileri ile neflere ayrılan kapalı dikdörtgen mekanlardır. Narteks, ana mekân ve apsis olmak üzere üç temel bölümden oluşur. Ana mekân sütun ya da ayak dizileriyle ayrılan, nef olarak adlandırılan, dar uzun bölümlerden oluşur. Orta nef, yan neflere oranlara daha geniş ve daha yüksektir. Ana mekânın doğu ucunda, ayının yönetildiği -yarım daire niş şeklindeki- apsis bölümü yer alır. Apsisin önünde yer alan ve bema adı verilen geçiş bölümü, dinsel törenin yapıldığı yer olup çoğunlukla Anadolu bazilikalarında görülür. Bazı bazilikaların yan nefleri de apsise benzer şekilde prothesis ve diakonikon adı verilen kapalı papaz hücreleri ile sonlanır. Bazı kilise planlarında apsise paralel, ana mekânı dik doğrultuda keserek plana haç görünümü veren ve transept olarak adlandırılan bir bölüm bulunur. Kilisenin batı yönünde bulunan ve ana mekâna açılan giriş bölümü, narteks olarak adlandırılır. Bazı örneklerde, yan nefler üzerinde yer alan ve narteksin iki ucundaki merdivenlerle ulaşılan galeriler yer alır. Ayrıca Erken Hristiyan kiliselerinde yaygın görülen bir bölüm de atrium olarak adlandırılan ve girişin önünde uzanan avlulu mekandır. Bazilikaların üstü örtüsü çift yöne eğimli ahşap çatıdır. Orta nef ile yan neflerin çatı seviyeleri arasında kalan duvarlarda aydınlatma pencereleri bulunur. Bazilikalara örnek olarak Roma'daki Eski St. Peter Kilisesi (333), Selanik'teki Demetrios Bazilikası (412-413), İstanbul-Yedikule'deki Studios Manastırı Kilisesi/İmrahor Camii (454) gösterilebilir.

Bazilikalara nazaran mimarlara daha fazla opsiyon sağlayan merkezi planlı yapılar, basit ve gelişmiş tip olmak üzere ikiye ayrılır (Eyice, 1988): Basit tipte, kubbe taşıyıcısı duvarlardır ve üst örtü tek kubbeden ibarettir. Gelişmiş tipte ise dairesel, sekizgen ya da kare planlı yapıların üzeri merkezde, birbirine kemerlerle bağlanmış sütun halkası tarafından taşınan kubbe ile örtülüdür. Kubbeli bölümü de üzeri tonoz örtülü bölümler kuşatır. Gelişmiş tipe örnek olarak Ravenna S. Vitale Kilisesi (530-547) ile İstanbul Sergios-Bakkhos Kilisesi/Küçük Ayasofya Camii (527-536) gösterilebilir.

Kubbeli bazilikalar, plan düzeni açısından bazilikadan farklı değildir. Bu bazilikalarda orta nefin üzerinde bir bölüm kubbe ile örtülüdür (Sözen ve Tanyeli, 2011). İlk örnekleri Anadolu'da görülen kubbeli bazilikaların en görkemlisi Ayasofya'dır.

Kapalı Yunan haçı planında ise kubbe örtülü merkezi bölüm dört yönde tonoz örtülü dört kol ile uzanır ve merkezi kubbe ile tonoz örtülü kollar arasında kalan köşe bölümler de kubbe ya da tonozla örtülüdür (Sözen ve Tanyeli, 2011). Yapı zeminde 4 paye, sütun veya köşe duvarı ile haç plan oluşturur. İstanbul Christos Pantepoptes Kilisesi/Eski İmaret Camii (1081-1087), İstanbul-Vezneciler Theotokos Kyriotissa Kilisesi/ Kalenderhane Camii (12. yüzyıl) ve İstanbul-Aksaray Myrelaion Manastırı Kilisesi/Bodrum Camii örnek olarak gösterilebilir. Bu plan şemasının bir varyasyonu da 8 destek üzerinde yer alan merkezi kubbenin tromplu bir kasnak üzerine oturtulması ve 4 yönde beşik tonozlu bölümlerle açılarak haç planı oluşturulmasıdır (Eyice, 1988). Yunanistan-Atina yakınında S. Lucas Manastırı (11. yüzyıl başları) ile Daphni Kilisesi (11. yüzyıl sonu) örnek olarak gösterilebilir.

Kiborion planlı yapılar, çok büyük olmayan ve örtü sistemi tek kubbeye bağlı olan yapı tipleridir. Merkezi planlı yapıların basit tipinden farkı, kubbe taşıyıcısının 4 ayak olmasıdır. İstanbul Chora Kilisesi/Kariye Camii kiborion planlı kiliselerdendir.

Yonca planlı yapılar, Bizans mimarisinde her dönem görülmekle birlikte özellikle Son Dönem'de yaygın kullanılmıştır. Yonca plan, merkezi bir kubbenin üç veya dört yarım kubbe ile açılarak bir ana mekânın oluşturulduğu plan tipidir. İstanbul-Fener Panagiotissa Manastırı Kilisesi ve İstanbul-Heybeliada Panaghia Kilisesi bu tipte yapılarıdır.

Tek neften oluşan yapılar ise uzun bir hol görünümüne sahip, apsis yönü kavisli sonlanan, üzeri tonoz örtülü yapılarıdır. Bu tipteki yapıların Hristiyanlığın başlangıcından Bizans'ın Son Dönemi'ne kadar kullanıldığı görülür. Bu tipte tek yenilik, uzun mekânın bir bölümünde kare bir alan oluşturularak üzerinin kubbe ile örtülmüş olmasıdır. İstanbul-Topkapı Kyra Martha Manastırı/Manastır Mescidi/Mustafa Çavuş Mescidi ve İstanbul-Fatih Ayios Nikolaos Kilisesi/Kefeli Camii (9.-10. yüzyıl) bu tipte yapılarıdır.

Dehlizli plan, Bizans'ın Son Devri'ne ait bir plan tipidir. Bu plan tipinde, pandantif geçişli yüksek kasnaklı bir kubbe ile örtülü mekân binanın bütününe hâkim olmakta, bu mekânı da üç taraftan dehlizler çevirmektedir. Genellikle tonoz örtülü dehlizler kubbe örtülü merkezi bölümden daha düşük kotta sonlanır (Eyice, 1963a). İstanbul Theotokos Panachrantos

Kilisesi/Fenari İsa Camii (907-908/1280) ve İstanbul Theotokos Pammakaristos Kilisesi/Fethiye Camii örnek olarak gösterilebilir.

2. TRAKYA BÖLGESİ BİZANS DİNİ YAPILARI

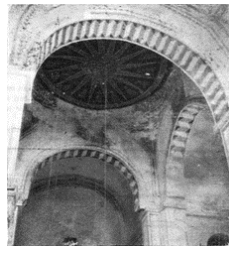
Bu çalışmada, Trakya Bölgesi'ndeki Bizans dini yapıları şapel, kiliseler ve manastırlar olarak üç bölümde ele alınmıştır. Enez, Vize, Marmara Ereğlisi ve Kıyıköy'de (Midye) yer alan Bizans yapılarından 2 manastır, 7 kilise ve 6 şapel incelenmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Çalışmada incelenen Trakya Bölgesi Bizans dini yapıları

	Manastır	Kilise	Şapel
Enez		Ayasofya Kilisesi Kral Kızı Bazilikası Ayios İoannes Prodromos Kilisesi Gazi Ömer Bey Mahallesi Kilisesi	Ayios Evplos Mezar Şapeli Ayios Gregorios Neokesarias Şapeli Theotokos Chrisopege Şapeli Panayia Phaneromeni Şapeli Triada Şapeli
Vize	Mağara Manastırı	Ayasofya Kilisesi	
Marmara Ereğlisi		Perinthos Bazilikası	
Kaynarca		Kimisis tis Theotoku Kilisesi	
Kıyıköy	Ayios Nikolaos Manastırı		Midye Şapeli

2.1. Enez Ayasofya Kilisesi (Fatih Camii)

Konumu ve Tarihi: Yapı, Edirne'nin Enez ilçesinde, Enez Kalesi'nin içinde yer almaktadır (Şekil 2). R. Ousterhout'a (1985) göre, 12. yüzyılda inşa edilmiştir. Eyice (1969) ve Başaran (1988) tarafından da Orta Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen yapıya, 14. yüzyılda dış narteksin (exonarthex) eklendiği; kubbeyi desteklemek üzere köşe duvarına bitişik iki sütunun ilave edildiği öne sürülmektedir. Mango (2006) ise yapıyı 12. yüzyıla tarihlendirmesine karşın dış narteksinin Palaiologoslar Dönemi'nde eklenmiş olabileceğini belirtmektedir. Daha sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından, 1456 yılında camiye çevrilen kilisenin (Başaran, 1988) kuzey kolunun içine kapı açılmış, güney kolunun içine de mihrap ile minber eklenmiştir. Yıkılan kubbesi 18. yüzyıl başlarında onarılmışsa da 19. yüzyılda yapı, ahşap bir tavanla örtülmüştür (Eyice, 1969) (Şekil 3). Osmanlı Dönemi'nde birkaç kez onarılan yapı, 1965 depreminden sonra kullanılamaz hale gelmiştir (Başaran, 1988) (Şekil 4). Bugün, 2021 yılında tamamlanan restorasyon sonrası, cami olarak ibadete açık durumdadır.

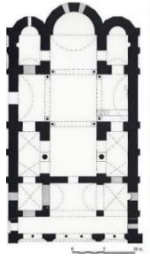

Şekil 2. Kale içindeki konumu (Başaran, 1988)

Şekil 3. Üst örtüsü (Batur, 1961)

Şekil 4. Güney cephesi (Eyice, 1969)

Mimari Özellikleri: Kapalı Yunan haçı planına sahip kilise çift nartekslidir (Şekil 5). Merkezi kubbe köşe duvarları üzerine oturmaktadır. Haçın batı kolu diğerlerine nazaran daha uzundur. Bu nedenle batı kolunun iki yanında konumlanan köşe odaları da doğu yönündeki köşe odalarına (papaz hücreleri) kıyasla daha uzundur. Haçın dört kolu beşik tonozla; batı kolunun iki yanındaki köşe odaları çift çapraz tonoz ile örtülüdür. Batı yönündeki köşe odaları tek sütuna oturan iki kemerle (Şekil 6) batı koluna açılmaktadır. Yapının doğu yönündeki prothesis ve diakonikon hücreleri (Şekil 7) beşik tonoz örtülü olup doğu yönünde içten yarım daire, dıştan 5 yüzlü küçük apsislerle sonlanmaktadır. İç narteks ortada enine bir beşik tonoz; yanlarda çapraz tonoz ile örtülmüştür. Narteksin önüne, payeler arasında sütunların yer aldığı bir dış narteks (Şekil 8) eklenmiştir (Eyice, 1969). Orijinalinde iç narteksten naosa üç kemerli açıklıkla girildiği; ancak bu girişin yıkıldığı ve kemerlerin kapatıldığı; yalnızca kapının kullanılabilir halde olduğu ve dış narteksin ahşap bir çatıyla örtülü olduğu belirtilmektedir (Ousterhout, 1985). Kesin tarih belirtilmemekle birlikte geç bir dönemde, büyük ihtimalle fetihten önce, kubbeyi destekleme gereği ortaya çıkmış; bu sorunu çözmek için köşe duvarlarına bitişik, birbirine kemerler ile bağlı sekiz sütun (Şekil 9) yerleştirilerek kubbe taşıyıcıları güçlendirilmiştir (Eyice, 1969).

Şekil 5. Planı (Eyice, 1969)

Şekil 6. Naos ile köşe odaları ayıran kemerler (2014)

Şekil 7. Prothesis Diakonikonu (2014)

Şekil 8. Dış narteksi (2014)

Şekil 9. Kubbeyi destekleyen sütunlar (2014)

Şekil 10. Mermer söveli kapısı (2014)

Şekil 11. Kuzey cephesi (2021)

Kilise, camiye dönüştürüldükten sonra, kuzey yan nefin içine mermer söveli bir kapı (Şekil 10) açılmış; döşemesi de orijinal kottan 50 cm yükseltilerek dikdörtgen ve altıgen tuğlalarla kaplanmıştır (Başaran, 2010). Ayrıca batı duvarı yıkıldıktan sonra, bu duvardaki açıklıklar örülerek dış nartekle bağlantılı bir oda oluşturulmuştur. Nitekim duvarın yıkılmasından önce çekilmiş bir fotoğraftan, kuzey cephenin üst galerisinde, ortadaki iki sütuna oturan üç kemerli bir pencere düzeninin yer aldığı anlaşılmaktadır (Şekil 11). Kilisenin duvarları taş ve tuğla sıralarından oluşan almaşık örgü tekniğinde inşa edilmiştir. 11. ve 12. yüzyıl İstanbul yapılarında da izlenen bu duvar örgü tekniğinde, birkaç sıra kesme taş arasında, kesme taşa göre daha geride örülmüş birkaç sıra tuğla dizisi görülür. Kilisenin tasarımı, duvar örgü tekniği ve elemanlarının detayları bu yapının özenle ve yüksek kalitede bir işçilikle inşa edildiğinin göstergeleridir (Başaran ve Başaran, 2012).

2.2. Kral Kızı Bazilikası

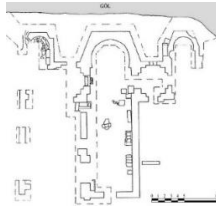
Konumu ve Tarihi: Enez'in güneydoğusunda, Eskiçağ'da doğu iç limanı olarak bilinen günümüz Taşaltı Gölü'nün batı yamacında, Kral Kızı olarak bilinen mevkide yer almaktadır (Başaran, 1998). Bazilikanın en az 2-3 yapı evresi geçirdiği belirtilmektedir (Başaran ve diğerleri, 2010). Bugüne kadar yapılan Kral Kızı'ndaki kazılarda, 1985 yılında temelde ortaya çıkan ve 12. yüzyıla tarihlenen altın sikkeler⁴ (Erzen ve Kaygusuz, 1988) dışında bazilikanın tarihlenmesine kesin kanıt olabilecek hiçbir buluntu ele geçmemiştir. Yapıda ortaya çıkan tabanların ve onlara ait duvarların tarihlendirilmesi mümkün olmamıştır. Ancak, kuzey pastoforya ile orta nef arasındaki iri blok taşlarla yapılmış olan temelden, adı geçen sikkelerden ve apsisin formundan dolayı 12. yüzyıla tarihlendirilebileceği belirtilmektedir (Başaran ve diğerleri, 2010). Bunun yanı sıra kilisenin yapım tekniği ve alışılmamış plan düzeni ile daha erken bir tarihte (geç 6. yüzyıl ile 9. yüzyıl arasında) inşa edilmiş olabileceği de öne sürülmektedir (Ousterhout ve Bakirtzis, 2007).

Mimari Özellikler: 3 nefli bazilikal plana sahip yapıda (Şekil 12) orta nef ile yan nefler arasında ikincil koridorlar; bu koridorların doğusunda da pastoforyalar bulunmaktadır. Günümüze ulaşmamış olmakla birlikte bu koridorların batısında ise şapellerin yer aldığı ileri sürülmektedir (Ousterhout ve Bakirtzis, 2007). Yapı bu durumda 5 nefli bir kilise görünümü kazanmaktadır (Şekil 13).

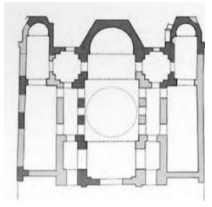
⁴ Sikkelerden biri Isaakios II. Angelos (1185-1195); dokuz adedi Ioannes Komnenos dönemine (1118-1143); biri ise Alexios I. Komnenos dönemine aittir (Erzen ve Kaygusuz, 1988)

2011 yılında Kral Kızı Bazilikası'nın narteks bölümünde yapılan kazılar, batıda bir dış narteksin (exonarthex) bulunduğunu; temelin doğu yönünde ise baptisterion olabileceği tahmin edilen bir mekânın varlığını göstermiştir (Başaran, 2011).

Apsisler içten at nalı, dıştan üç yüzlüdür (Şekil 14). Her iki yan nefin doğusunda, naos ile bağlantılı, içten çokgen, dıştan kare planlı birer pastoforya yer alır. Bunlardan güneydekinin planı tam olarak anlaşılabilir. Nefer birbirinden duvarla ayrılmıştır. Orta nefte 3 metre derinliğinde, içinde kutsal su bulunduran tonozlu bir kuyu vardır. Orta nefin batı kısmında, döşemenin altında birçok mezar bulunmuştur. Yapının üst yapısı hakkında yeterli bilgiye ulaşılamamıştır (Başaran, 1998) (Şekil 15).

Şekil 12. Planı
(Başaran, 1998)

Şekil 13.
Restitüsyon planı
(Ousterhout ve
Bakirtzis, 2007)

Şekil 14. Doğu
görünümü
(Başaran, 2011)

Şekil 15. Kuzeydoğu
görünümü
(Başaran, 2011)

2.3. Ayios İoannes Prodomos Kilisesi (Yeni Mahalle Kilisesi)

Konumu ve Tarihçesi: Enez Kalesi'nin kuzeyinde, Yeni Mahalle'de bulunmaktadır. Lambakis tarafından, 13.-14. yüzyıllara tarihlendirilen (Lampakes, 1908; Ousterhout ve Bakirtzis, 2007) yapı Papazotos tarafından, kale içinde bulunan Fatih Camii ile gösterdiği benzerliğe dayanarak 12. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Papazotos, 1992-1994; Ousterhout ve Bakirtzis, 2007).

Mimari Özellikleri: Eyice (1969) tarafından yapının kapalı Yunan haçı planlı olduğu (Şekil 16); kubbenin dört sütun tarafından taşındığı öne sürülmektedir. Yapının rölövesinde üst örtüsü belirtilmediğinden üç nefli bazilikal plan şemasına sahip olduğu görünse de 1902 yılında Lampakes tarafından çekilen fotoğraf yapının kapalı Yunan haçı plana sahip olduğunu göstermektedir (Şekil 17). Naos ve yan nefer içten ve dıştan yarım daire apsislerle sonlanmaktadır. Yapının içinde sütun başlığı, sütun kaidesi ve bazı işlenmiş mermer parçalarına rastlanmıştır (Eyice, 1969). Yapının duvar örgüsünün kabayonu taş ve tuğla kullanılarak oluşturulduğu dikkat çekmektedir (Şekil 18-19).

Şekil 16.
Planı
(Eyice,
1969)

Şekil 17. 1902 tarihli
fotoğrafı (Ousterhout
ve Bakirtzis, 2007)

Şekil 18. Kiliseden bir
görünüm (Eyice, 1969)

Şekil 19.
Kiliseden bir
görünüm
(Ousterhout ve
Bakirtzis, 2007)

2.4. Gazi Ömer Bey Mahallesi Kilisesi

Konumu ve Tarihçesi: Enez Gazi Ömer Bey Mahallesi'nde yer almaktadır. Yapının tarihine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Mimari Özellikleri: Yapıdan günümüze yalnızca doğu duvarı ve apsileri ulaşabilmiştir. Apsis içten yarım daire, dıştan 5 yüzlüdür (Şekil 20). Sağ yan nefin doğu duvarında, ortada yarım daire, iki yanda dikdörtgen planlı olmak üzere üç niş; sol yan nefin doğu duvarında da bir dikdörtgen, bir yarım daire planlı olmak üzere iki niş (Şekil 21) bulunmaktadır (Eyice, 1969). Eyice'nin 1961 yılında gerçekleştirdiği incelemelerde, korkuluk levhası ve sütun başlığı parçaları görülmüştür (Eyice, 1969).

Şekil 20. Planı (Eyice, 1969)

Şekil 21. Kiliseden bir görünüm
(2021)

2.5. Ayios Evplos Mezar Şapeli (Has Yunus Bey Türbesi)

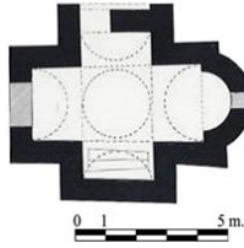
Konumu ve Tarihçesi: Enez ilçesinin güneyinde, Osmanlı Dönemi'ne tarihlenen mezarlık içinde (Şekil 22) yer almaktadır (Başaran, 1998). İnşa tarihi kesin olmamakla birlikte geç bir dönemde (14.-15. yüzyıllarda) yapılmış olabileceği aktarılmaktadır (Ousterhout ve Bakirtzis, 2007).

Mimari Özellikleri: Serbest haç planlı (Şekil 23) yapının doğu kolu içten ve dıştan yarım daire bir apsisle sonlanmaktadır. Haç kolları yaklaşık olarak eş boyutlarda (apsis dışında içten içe ölçüleri, doğu-batı 5.8 metre; kuzey-güney 5.1 metre) inşa edilmiş ve beşik tonozla örtülmüştür. Kolların kesiştiği merkezde ise yüksek kasnaklı bir kubbesi (Şekil 24) bulunmaktadır

(Eyice, 1963b; Eyice, 1969). 1.65 metre yüksekliğe sahip pandantifli kubbe kasnağında (Şekil 25), dört yönde, 15×60 cm. boyutlarında, birer pencere yer almaktadır. Yapının orijinal girişi batıda olmasına karşın türbeye dönüştürülürken -sanduka güney kola yerleştirildiğinden- orijinal giriş kapatılıp kuzey kola yeni bir giriş (Şekil 26) açılmıştır. Yapının planının Bizans mimarisindeki mezar şapelleriyle benzerlik gösterdiği söylenebilir. Örneğin, Karaman Madenşehir'deki Mikhael Kilisesi'nin yanında konumlanan mezar şapeli benzerlik gösteren yapılar arasındadır. Ayrıca Amasya ile Çorum arasında, Elvan Çelebi Zaviyesi yanındaki yapı da Bizans Dönemi'nde inşa edilmiş olmakla birlikte, bu kilise gibi, daha sonra Müslüman türbesine dönüştürülmüş olup benzer örneklerdendir (Eyice, 1963b; Eyice, 1969). Yapı, dıştan kabayonu taş örgüye sahip olup sıvasızdır. Ancak bir dönem yapının dışının tamamen sıvalı olduğu görülmektedir (Şekil 27). Üst örtüsü kiremit kaplı yapının iç kısmı ise tamamen sıvalıdır.

Şekil 22. Şapel ve mezarlık alanı (2014)

Şekil 23. Planı (Eyice, 1969)

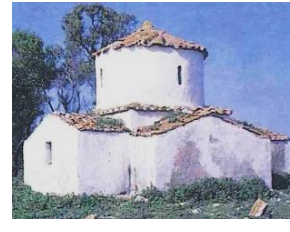
Şekil 24. Doğu cephesi (2014)

Şekil 25. Kubbesi (2014)

Şekil 26. Kuzey cephesi (2014)

Şekil 27. Sıvalı cephesi (Eyice, 1995)

2.6. Ayios Gregorios Neokesarias Şapeli (Kaleiçi 1'Nolu Şapel)

Konumu ve Tarihçesi: Enez Kalesi'nin içinde, orta bölgede konumlanmaktadır (Şekil 28). 10.-11. yüzyıllarda inşa edilmiştir (Erzen, 1987). Duvar örgü sistemi ve plastırlarda kullanılan detaylar da yapının Orta Bizans Dönemi'nde inşa edildiğini göstermektedir (Ousterhout ve Bakirtzis, 2007). 14. yüzyılda, ihtiyaç gereği, yapının güneybatısına bir hol eklenerek genişletilmiştir (Başaran, 1998). Kubbesinin de Palaiologoslar Dönemi'nde

(Son Bizans Dönemi) yeniden inşa edildiği belirtilmektedir (Ousterhout ve Bakirtzis, 2007).

Şekil 28. Şapelin kale içindeki konumu (Başaran, 1998)

Mimari Özellikleri: Şapel kapalı Yunan haçı planlıdır (Şekil 29). Kubbe içerden dört sütun, kutsal yerde de iki sütunla desteklenmektedir. 1908 yılında Hasluck tarafından çekilmiş fotoğrafa dayanarak, kuzey cephe boyunca tuğla ve taş sıralarıyla oluşturulmuş duvar ile birlikte haç kollarına uygun olarak girinti içinde tuğla kemer görülmektedir. Ayrıca mekânsal bölümlenmeler cepheler boyunca basit plastırlar ile belirtilmiştir. Bununla birlikte kubbe eteğinin dalgalı olması içerde kubbenin dilimli olabileceği izlenimini yaratmaktadır. Sekizgen kasnak, nişler ile detaylandırılmıştır (Şekil 30) (Ousterhout ve Bakirtzis, 2007). Ana yapı ile güneybatıya Geç Dönem’de eklenen hol üç paye ile birbirinden ayrılmaktadır. Şapele giriş, apsis eksenindeki dar bir kapı aracılığıyla (Şekil 31) sağlanmaktadır. Ayrıca yapıya girişi kolaylaştırmak için güneybatı duvarına da bir kapı ilave edilmiştir. Apsisli odanın tabanı mermer levhalarla, ilave edilen odanın tabanı ise pişmiş toprak levhalarla kaplanmıştır. Şapelin kuzeyinde büyük bir avlu; avlunun kuzeyinde de doğu-batı yönde uzanan bir sokak (Şekil 32) yer almaktadır. Naos tabanında ve doğu duvarındaki nişlerde Geç Dönem’e tarihlenen mezarlar bulunmakta olup apsis yanında, güney duvarda da bir lahit dikkat çekmektedir (Şekil 33). Naosun zemininde kakma tekniğinde küçük boyutlu taşlarla yapılmış yer mozaïği (opus sectile) görülmektedir (Şekil 34) (Başaran, 1998).

Şekil 29. Planı
(Ousterhout ve Bakirtzis, 2007)

Şekil 30. 1908 tarihli fotoğrafı
(Ousterhout ve Bakirtzis, 2007)

Şekil 31. Apsis eksenindeki kapısı ve batı eki (2014)

Şekil 32. Şapelden bir görünüm (2014)

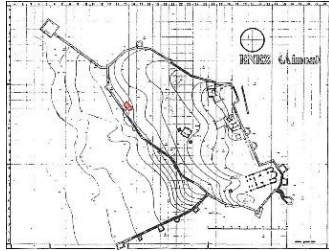
Şekil 33. Güney duvardaki mezar (2014)

Şekil 34. Naos zemininde yer alan opus sectile (2014)

2.7. Theotokos Chrisopege Şapeli

Konumu ve Tarihçesi: Enez akropolünün kuzeybatısında, kalenin iç kısmında, batı surlarının yakınında yer almaktadır (Şekil 35). Enez’de incelemeler yapan Hasluck, yapıya ait bir kitabe tespit etmiştir. Kitabeye dayanarak yapının 1422/23 yılında, Demetrios Ksenes tarafından bölgenin efendisi Palamides Francesco Gattelusio Palaiologos’un zamanında usta Kosta tarafından Chrisopege ismiyle inşa edildiği belirtilmektedir Hasluck, 1908-1909; Tuncay, 2003). 1902 yılında Lampakes tarafından çekilen fotoğrafta yapının ayakta olduğu görülmektedir (Şekil 36).

Şekil 35. Kale içindeki konumu (Başaran, 1998)

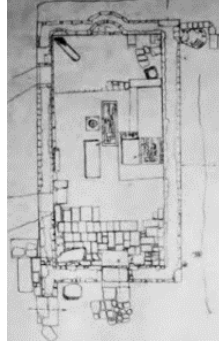

Şekil 36. 1902 yılında Lampakes tarafından çekilen fotoğrafı (Ousterhout ve Bakirtzis, 2007)

Mimari Özellikleri: Yapı, tek nefli ve dikdörtgen planlıdır (Şekil 37). Apsis çıkıntısı hariç içten içe 16.80 metre uzunlukta, 7.60 metre genişliktedir. Yapının kuzey duvarının (Şekil 38) yaklaşık olarak 5 metrelik bölümü ayakta. Duvarın doğuya yakın kısmında yarım daire kemerli bir niş görülmektedir (Şekil 39). Zemin tamamen dikdörtgen biçimli kalker taşlarla kaplıdır; ancak bunların büyük bir kısmı yerlerinden sökülmiş durumdadır (Başaran, 1998). Yapının içinde bir mezar da bulunmaktadır (Şekil 40).

Yapı tek apsidlidir. Apsisin iki yanında, yan apsis niteliğinde küçük nişlerin duvara açılmış oldukları anlaşılmaktadır. Bunlardan güneydeki yıkılmış; kuzeydeki ise seçilebilir durumdadır (Akyürek, Tiryaki, Çömezoğlu ve Ermiş 2007). Duvarlarda yer yer beyaz zemin üzerine kırmızı ve sarı renklerde yapılmış, genellikle eşkenar dörtgen ve üçgen motiflerden oluşan fresk izleri bulunmaktadır. Yapının dış cephesinde, günümüze gelebilmiş kısımda, taşlar arasına tuğlaların yerleştirilerek bir bezeme yapıldığı

görülmektedir (Eyice, 1969; Başaran, 1998). Duvar kalıntısına bakıldığında, örgü tekniğinin (Şekil 38) ilgi çekici olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 37. Planı (Erzen, 1972)

Şekil 38. Kuzey duvarı ve apsisi (2014)

Şekil 39. Kuzey duvarındaki kemerli niş (2014)

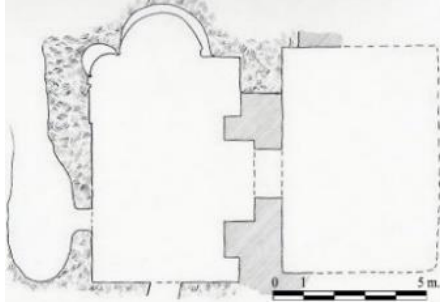

Şekil 40. Mezar ve apsis (2014)

2.8. Panayia Phaneromeni Şapeli

Konumu ve Tarihçesi: Enez'de eski yel değirmenlerinden birinin alt tarafında yer alan yapı kayaya oyulmuştur. Yapının tarihine ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır.

Mimari Özellikleri: Tek nefli ve tek apsisli olan yapı, güney duvarı hariç doğal kayaya oyularak yapılmıştır (Şekil 41). Nefin kuzey tarafında da kayaya oyulmuş bir koridor bulunmaktadır. Naosun güney tarafında 4.65×7.40 metre ölçülerinde dikdörtgen planlı bir mekan daha mevcuttur ve şapel ile bu mekân arasındaki geçiş sonradan örülerek kapatılmıştır (Eyice, 1969). Tek apsisin (Şekil 42) kuzeyinde, apsise bitişik yarım daire planlı bir niş vardır.

Şekil 41. Planı (Eyice, 1969)

Şekil 42. Apsisi (Tuncay, 2003)

2.9. Triada Şapeli

Konumu ve Tarihçesi: Enez Kalesi'nin dışında, güney mendirek üzerinde, iç limana girişi sağlayan kemerli bir yapının 15 metre güneydoğusunda yer almaktadır (Başaran, 1998). Mağara girişinin batı duvarındaki bir niş içinde, Pan ile dans eden iki Nymphe'nin betimlendiği ve Helenistik Dönem'e (3.-4. yüzyıllara) tarihlendirilen bir mermer kabartmadan dolayı Pan Mağarası olarak adlandırılmıştır. Başlangıçta Pan kültürüyle ilişkilendirilen ve doğal bir oluşum gösteren bu mağaranın 14. yüzyılda, yer altı mezar şapeline dönüştürülmüş olabileceğinden ve Aghia Triada adını aldığından söz edilmektedir (Casson, 1926; Başaran, 1998).

Mimari Özellikleri: Yapıya bulunduğu evin bahçesindeki tuğla ile örülmüş tek kapılı bir barakadan girilmektedir (Şekil 43). Kayaya oyma şapel tek neflidir (Şekil 44). Naosun kuzeydoğusunda yarım daire (Şekil 45), güneydoğusunda ise dikdörtgen birer apsis bulunmaktadır. Başlangıçta şapelin ekseninde olan giriş, daha sonra kapatılmış ve güneye başka bir giriş (Şekil 46) açılmıştır (Başaran, 1998). Basamaklı olan bu girişin batı duvarında ise Helenistik yapılardaki adak nişlerine benzer bir niş bulunur (Casson, 1926; Başaran, 1998). Beşi, naosta doğu-batı doğrultusunda; ikisi ise batıda olmak üzere yapının düzgün olmayan planına uygun olarak yerleştirilmiş ve ana kayaya oyulmuş toplam yedi adet mezar bulunmaktadır (Başaran, 1998). Mezarlarla birlikte yapı haç plan özelliğini kazanmıştır. Kuzey duvarlarındaki mezarın doğusunda nişler ve küçük oyuklar bulunmaktadır. Şapelin batı kısmı, kuzey ve güney yönde genişlemektedir. Bu bölüm izinsiz kazılar ile tahrip edilmiştir (Akyürek ve diğerleri, 2007).

Şekil 43. Tuğla örülü girişi (2014)

Şekil 44. Planı (Tuncay, 2003)

Şekil 45. Apsisi ve dikdörtgen nişi (Akyürek vd., 2007)

Şekil 46. Girişi (2014)

2.10. Vize Ayasofya Kilisesi (Süleyman Paşa Camii)

Konumu ve Tarihçesi: Vize Kalesi'nin konumlandığı tepe üzerinde, iç sur ile dış sur arasındaki alanda yer almaktadır. Yapı ile doğu yönündeki Hisar Caddesi arasında yaklaşık 10 metre kot farkı bulunmaktadır (Şekil 47-48). Batı yönünde, Büyük Camii Sokak'tan giriş aynı kottan sağlanmaktadır.

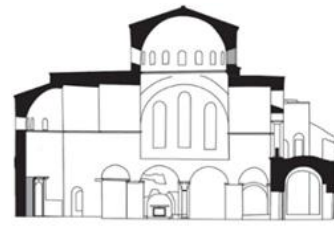
Yapı 8. yüzyıl sonu-9. yüzyıl başına tarihlendirilmektedir. Yapının büyük boyutlu olması buranın Bizans Vizesi'nin piskoposluk kilisesi olduğunun belirtisi olarak ifade edilmektedir (Ötüken ve Ousterhout, 1989; Mango, 2006). Eyice (1969) ise yapıyı Mora-Mistra'daki benzer örnekler ile karşılaştırarak 13.-14. yüzyıllara tarihlendirmektedir. Kilise, tarihi kesin bilinmemekle birlikte, Osmanlı Dönemi'nde camiye çevrilmiştir (Mango, 1968). Osmanlı Dönemi'nde büyük onarımlar geçiren yapının kuzey cephesinin tamamı ile kubbesinin yarısı yeniden inşa edilmiştir (Şekil 49-50). Kuzey cephesindeki (Şekil 51) duvar tekniği, erken Osmanlı Dönemi özellikleri taşımaktadır (Eyice, 1969). Bununla birlikte üst örtü sistemini taşıyan 4 sütun -yükü karşılayamadığı için- payelere dönüştürülmüştür. 19. yüzyılda gerçekleştirilen bir onarımda, kilisenin içine ahşap mahfil eklenmiş; giriş cephesinin üst kısmı (alınlık ve ortada, giriş kapısının üst kısmı) ampir üslupta ahşap bir kaplama (Şekil 52) ile kapatılmıştır. Bu kaplamanın da büyük olasılıkla, cephede ikiz veya üçüz pencerelerin bulunduğu, bunlar yıkıldığı için yapılmış olabileceği öne sürülmektedir (Eyice, 1969). Ayrıca 1983-84 yıllarındaki restorasyon çalışmalarında da yarım daire planlı büyük bir apside ait tuğladan alt yapı ortaya çıkarılmıştır. Erken Dönem kilisesine ait olduğu tahmin edilen bu apsisin, bugünkü binanın üç apsisli doğu cephesinden daha dar olduğu tespit edilmiştir (Ötüken ve Ousterhout, 1989).

Şekil 47. Hisar Caddesi'nden görünümü 1960 (Bauer ve Klein, 2006)

Şekil 48. Hisar Caddesi'nden görünümü (2023)

Şekil 49. Boyuna kesiti (Bauer ve Klein, 2006)

Şekil 50. Enine kesiti
(Bauer ve Klein, 2006)

Şekil 51. Kuzey cephesi
(2014)

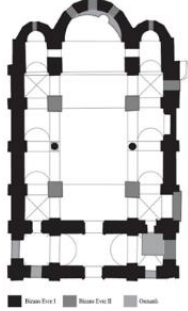

Şekil 52. Batı cephesi (2023)

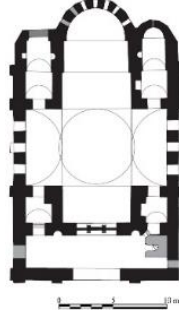
Mimari Özellikleri: Kilisenin zemin kat planı bazilikal, üst örtü sistemi ise kapalı Yunan haçı planlıdır (Şekil 53-54). 25 metre uzunluğunda, 12 metre genişliğindedir (Bauer ve Klein, 2004). Zemin katta mekân, birbirine kemerlerle bağlanan üçer adet sütundan oluşan iki sütun dizisiyle üç nef ayrılmıştır (Şekil 55). Ancak her bir dizide, ortadaki sütunlar hariç diğer sütunlar daha geç bir dönemde kalınlaştırılarak payeye dönüştürülmüştür (Şekil 56). Yan nefler, sütunları duvarlara bağlayan kemerler aracılığıyla dörder bölüme ayrılmıştır. Bu bölümlerden ortadaki ikişer birimin üzerleri beşik tonoz, uçlardaki birimlerin (köşelerde) üzerleri çapraz tonoz örtülüdür. Beşik tonoz ile örtülü bölümlerin üzerinde galeriler; çapraz tonoz örtülü bölümlerin üzerinde de köşe odalar yer almaktadır. Güney yan nefin duvarında iki niş bulunmaktadır: Batı ucundaki birinci niş, sonraki bir dönemde eklenmiştir. Duvarın ortasında konumlanan ikinci niş ise yapı ile aynı tarihte yapılmış olup bir mezar nişidir (arcosoliumdur⁵) (Ötüken ve Ousterhout, 1989). Kilisenin apsisi içeriden yarım daire (Şekil 55), dışarıdan ise yedi yüzlüdür. Apsisin iki yanında prothesis ve diakonikon bulunmaktadır (Şekil 57). Güney yöndeki (apsisin sağındaki) yan hücrenin apsisi içten yarım daire, dıştan beş yüzlüdür. Kuzey yöndeki (apsisin solundaki) hücrenin apsisinin ise üst bölümü dıştan orijinalliğini kaybetmiştir (Eyice, 1969; Mango, 2006). Kilisenin narteks kısmı üç bölümlüdür. Orta bölümün üzeri beşik tonozla örtülmüştür. Bu tonozun üstünde bir galeri (gynekaion) bulunmaktadır (Şekil 58). Bina camiye dönüştürüldüğünde güneydeki bölüme minarenin kaidesi inşa edilmiştir. Kuzeydeki bölümde ise galeriye ulaştıran bir ahşap merdiven bulunmaktadır (Eyice, 1969) (Şekil 59). Kilisede yan neflerin üzerine yerleştirilen köşe odalarla üst katta, köşe duvarlı haç plan oluşturulmuştur. Dolayısıyla üst örtüde; ortada, pandantif geçişli, on altı kenarlı bir kasnak üzerine oturan, elips şeklinde büyük bir kubbe görülür

⁵Mezar yeri olarak kullanılan kemerli girinti/niş.

(Şekil 60). Dört yönde, kubbe ile köşe odalar arasında kalan ve haçın kollarını oluşturan bölümler de beşik tonoz örtülüdür (Şekil 61).

Şekil 53. Zemin kat planı
(Bauer ve Klein, 2006)

Şekil 54. Üst kat planı
(Bauer ve Klein, 2006)

Şekil 55. Naos ve apsis (2023)

Şekil 56. Sütun ve ayaklar
(2023)

Şekil 57. Diakonikon /
Prothesis (2023)

Şekil 58. Narteks üzerinde yer
alan galeri (2023)

Şekil 59. Narteksten galeriye
çıkışı sağlayan merdiven
(2023)

Şekil 60. Kubbe (2023)

Şekil 61. Haçın kolları
(2023)

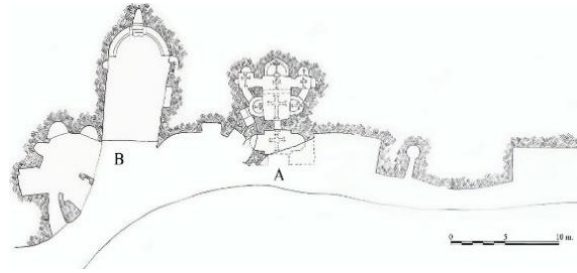
2.11. Vize Mağara Manastırı

Konumu ve Tarihçesi: Vize'nin kuzeydoğusundaki dereye dik meyille inen Karaköçek (Damata) Tepesi'nin kuzey yamacında, Ayazma Deresi'ne hâkim bir mevkide yer almaktadır (Dirimtekin, 1962). Derin bir vadinin yamacındaki kayaların içine oyulmuştur (Eyice, 1969). Dekoratif amaçlı yapılan haçlara dayanarak İkonoklazma Devri'nde (726-842) veya aynı devirden kısa süre önce yapılmış olabileceği düşünülmekle birlikte 7. yüzyıl ile 9. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir (Yavuzoğlu, 1974).

Mimari Özellikleri: Bu manastır kompleksi kayaya oyulmuş üç bölümden oluşur: Birincisi, yonca planlı şapel (A); ikincisi, tek nefli büyük bir kilise ile bu kiliseye bitişik düzensiz plana sahip bir mekân (B) (Şekil 62-63); daha kuzeyde yer alan üçüncüsü de yan yana sıralanan yerleşim mekanları ve bunların ortasında kayaya oyulmuş bir şapeldir (C).

Eyice (1969), yonca planlı şapele gelmeden, güneyden itibaren kayaların muntazam olarak yontulmuş olduğunu ve bu doğrultuda buralara bitişik bazı ek kısımların daha olduğunu belirtmektedir. Ayrıca kayanın yüzünde görülen muntazam aralıklı kare deliklerin ve bu mağara manastırının önünde kayaya bitişik ahşap sundurmaların var olabileceğini öne sürmektedir.

A. Bu kaya manastırının en ilgi çekici bölümünü meydana getiren şapel, oldukça küçük ölçülere sahiptir. Giriş kısmı (batı bölümü) harap olmasına rağmen planını tamamlamak mümkün olmaktadır. Narteksi meydana getiren kare mekân iki yanda yarım daire apsisler ile genişletilmiştir (Şekil 62). Kare bölümün tavanına, kabartma olarak büyük bir haç işlenmiştir. Narteksten naosa dar bir kapı ile geçilmektedir. Tek nefli naos, iki bölümlü olup iki yana yarım daire apsisler (konkhos) halinde açılarak apsisle birlikte üçlü yonca (trikonkhos) planı meydana getirmektedir. Hem birinci bölümün tavanında hem de bema olarak düşünülen ikinci bölümün tavanında nartekste olduğu gibi uçları çatallı Latin haçı bulunmaktadır. İkinci bölüm bir seki ile apsisden ayrılmıştır. Synthronon⁶ kademesine sahip olan yarım daire apsis yüzeyinde de içlerine haç kazınmış olan üç niş bulunmaktadır (Şekil 64). Bema ve yan konkhoslarla bağlantılı prothesis ve diakonikon hücreleri ise küçük apsisleriyle birer şapelcik görünümündedir. Bu hücrelerde nişler, tavanlarında da haçlar mevcuttur. Konkhoslardan soldakine bağlı dikdörtgen mekân dar bir geçitle dışarı açılmaktadır (Eyice, 1969; Yavuzoğlu, 1974).

Şekil 62. Vize Mağara Manastırı'nda A ve B bölümlerinin planı (Eyice, 1969)

⁶ Bizans ve Doğu Hristiyan kiliselerinde din görevlilerinin oturması için yapılmış sıralardır. Apsiste yarım daire planlı olabildiği gibi, bemanın iki yanında düz sıralar halinde de yer alabilir.

Şekil 63. Manastırın genel görünümü
(2018)

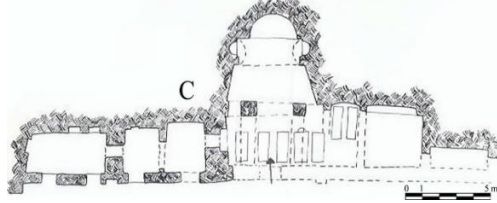

Şekil 64. Şapelin apsisi ve apsisteki üç niş
(2018)

B. Yonca planlı şapelin kuzeyinde bulunan tek nefli büyük kilise (Şekil 62), dikkate değer mimari özellik taşımamaktadır. Nef, bütün genişliğince devam ederek bir apsisle sona ermektedir. Apsisin ortasında, derin bir niş ve üç basamaklı kathedra ile yanlarda synthronon kademeleri bulunmaktadır. Eyice bu elemanlara bakarak, buranın büyük törenlerin yapıldığı bir kilise olduğunu belirtmektedir (Eyice, 1969). Büyük kilisenin solundaki mekân ise basit bir salon şeklinde olup herhangi bir plan özelliği göstermemektedir. Duvarlarında dikdörtgen veya yarım daire nişler açılmıştır. Bu mekânı dışarı bağlayan dehliz şeklindeki açıklığın duvarlarında da ikona ve kandil nişleri bulunmaktadır (Eyice, 1969; Yavuzoğlu, 1974).

C. Tek nefli büyük kilisenin 35-40 metre kadar ilerisinde düzgün oyulmuş bir şapel ve iki yanındaki odalar üçüncü bölümü meydana getirmektedir (Şekil 65). Ana mekâna bitişik odada 2, şapelin narteks tabanında ise 5 mezar bulunmaktadır. Eyice'nin hazırladığı planda narteksi naostan ayıran, kayadan yontulmuş iki kare paye görülür (Eyice, 1969). Yavuzoğlu, bu payelerin daha sonra ortadan kalktığını, sadece kemer ayakları arasında kalan paye başlangıcının görülebildiğini belirtmektedir (Yavuzoğlu, 1974). Naos enine gelişen trapez biçiminde bir mekân halindedir. Narteks ve naos tavanlarının düz yüzey olmasına karşılık, bema bölümü beşik tonoz şeklinde bir tavana sahiptir ve iki yan duvarı da yarım daire apsiler ile genişletilmiştir. Yarım daire apsis ile bu şapel tamamlanmaktadır. Sol tarafta, birbirine bağlı olan üç odanın ise bu kaya manastırında yaşayan keşişlerin iskân hücreleri olduğu belirtilmektedir (Eyice, 1969; Yavuzoğlu, 1974). Odalarda dolap nişleri; kapı açıklıklarında da kapı kanatlarının yuvaları görülmektedir. Bu iskân hücreleri ve şapelin dış yüzü, düzgün yontulmuş nişlerle hareketlendirilmiştir. Ayrıca cephedeki giriş delikleri de burada bir sundurmanın varlığını göstermektedir. Oldukça geniş sahaya yayılan bu kaya manastırında, yonca planlı şapeldeki süsleme unsuru olarak yapılan haçlar dışında, herhangi bir plastik veya boya ile yapılmış süslemeye rastlanmamaktadır. Ayrıca iç yüzeylerde rastlanan boyalı bir bölümün varlığı göz önüne alınarak, burada fresk olabileceği belirtilmektedir (Eyice, 1969).

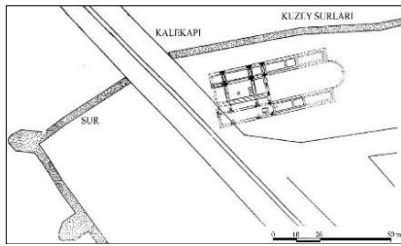

Şekil 65. Vize Mağara Manastırı'nda C bölümünün planı (Eyice, 1969)

2.12. Marmara Ereğlisi Perinthos Bazilikası

Konumu ve Tarihçesi: Antik Perinthos/Herakleia kentinin doğu girişinin bulunduğu ve Kalekapı olarak adlandırılan mevkide, kent surlarının güneyinde yer almaktadır (Şekil 66) (Ercan, 2008). 1992-93 yılları kazı raporlarında, bir kısmı ortaya çıkarılan bazilikanın 5. yüzyılda yapılmış olduğu; ancak birden çok yapım evresinin bulunduğu ve bazilikanın atriumunun güney arkadı ile narteksinin güney bölümünün üzerine 11. ya da 12. yüzyılda küçük bir kilise inşa edilerek etrafının da mezarlık olarak kullanıldığı belirtilmektedir (Işın, 1994; Işın, 1995). 2007 yılı kazı raporunda ise yapılan arkeolojik kazılar, ele geçirilen buluntular ve Bizans sikkelerinin incelenmesi sonucunda, bazilikanın 6. yüzyıl başlarında yapıldığı; yıkıldıktan sonra, 1300 m²lik bazilika alanının büyük bir kısmının mezarlık, küçük bir bölümünün ise şapel olarak kullanıldığı ifade edilmektedir (Öztürk, 2009). Perinthos Bazilikası'nın 7. yüzyıl başlarında, Avarlar tarafından yıkılmış olabileceği öne sürülmektedir (Ercan, 2008; Öztürk, 2009). Günümüzde bir bölümü kazılarla ortaya çıkarılmış durumdadır (Şekil 67).

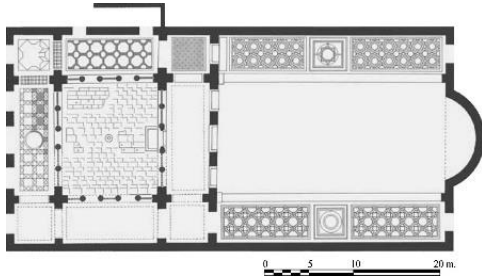
Şekil 66. Perinthos Bazilikası'nın konumu (Işın, 1994)

Şekil 67. Bazilikanın günümüz durumu (2023)

Mimari Özellikleri: Erken Bizans Dönemi bazilikaları ile aynı forma sahip yapı, doğu-batı doğrultusunda uzanmakta olup üç nefli ve atriumludur (Şekil 68). Yapı malzemesi olarak yeşil kumtaşı kullanılmış, aralarda hatıl olarak beşer sıra tuğla işlenmiştir. 23.8 metre genişliğinde, 51.4 metre uzunluğundadır (atriumun küçük bir bölümü yolun altındadır) (Öztürk, 2009). Narteksten naosa, mermer eşiği bulunan çift kanatlı 5 adet kapıyla ulaşılmaktadır. Kapılarda mil delikleri ve kapı açılım izleri bulunmuştur. Atrium ve naosun tabanları mermer, narteks ve yan neflerin tabanları mozaik

ile kaplanmıştır (Şekil 69). Narteks dışındaki mozaikler iyi durumda olup narteksin döşemeleri devrilen sütunlar nedeniyle bozulmuştur. 12. yüzyıla tarihlenen küçük kilise, büyük bazilikal kilisenin güneybatı cephesinde bulunan mozaik tabanlı nefinin üzerine yapılmıştır. Tabanı, büyük kilisenin mermerleri sökülerek kaplanmıştır. Küçük kilisenin apsisi narteksten güney nefe geçişi sağlayan eşik taşının hemen doğusunda yer almaktadır. Küçük kilisedeki sütunlar devşirmedir (Işın, 1994).

Şekil 68. Mimar Marc Weinkauff tarafından çizilen planı (Ercan, 2008; Öztürk, 2009)

Şekil 69. Mozaik kaplı güney nefi, naosu ve apsisi (Öztürk, 2009)

2.13. Kaynarca Kimisis tis Theotoku Kilisesi (Panayia -Meryem Ana-Kilisesi)

Konumu ve Tarihçesi: Kaynarca belde merkezinde, yerleşim alanı içerisinde yer almakta olup konutlarla bitişik durumdadır. Kırklareli eski eserler listesinde, yapının badanalarının altından çıkan mozaiklerin 12. yüzyıla, Komnenoslar Dönemi'ne ait olduğu belirtilmekle birlikte kilisenin inşa tarihinin daha eski olduğu; 12. yüzyılda yeniden inşa edildiği aktarılmaktadır (Kırklareli İl Yıllığı, 1967). Ancak Mamalukos, kilisenin Orta Bizans Geçiş Dönemi'nde inşa edildiğini savunarak yapıyı 10. yüzyıl ile 11. yüzyıl başına tarihlendirmektedir (Mamalukos, 2004; Sarıoğlu, 2021).

1950 yılında kubbesi sağlam olan kilise (Şekil 70), 1960'larda harap olmuş (Kırklareli İl Yıllığı, 1967); günümüze yapının duvar kalıntıları ulaşmıştır (Şekil 71).

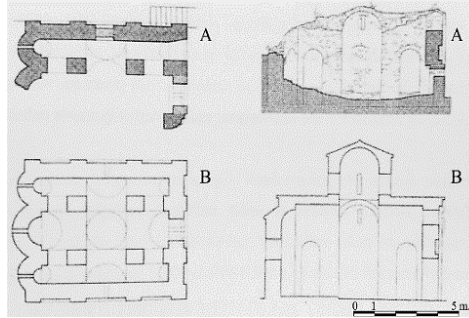

Şekil 70. 1912-13 yıllarında güneybatıdan görünümü (Mamalukos, 2004; Sarıoğlu, 2021)

Şekil 71. Duvar kalıntısı (2023)

Mimari Özellikleri: 7×7.60 metre boyutlarındaki yapı kapalı Yunan haçı planlı olup nartekssizdir (Şekil 72). Kilisenin, 2 metre çapında bir kubbeye sahip olduğu ve kubbesinde de dört penceresinin yer aldığı belirtilmektedir. Yapının güneydoğuya bakan duvarı kısmen ayakta. Duvar, moloz taş ve kireç harcı kullanılarak örülmüştür. Duvarın üst kısmında, kesme taştan örülü kemer yer almaktadır. Duvarda ayrıca mazgal penceresi şeklinde bir pencere boşluğu da bulunmaktadır. Güneybatı tarafında tonozlu bir geçiş vardır. Duvar yüksekliği 4 metre civarında olup kuzeybatı yönüne doğru dairesel şekilde devam etmektedir.

Bazı yerli yazar ve gezginler 19. yüzyılda kilisenin batı duvarında bulunan bir tamir kitabesine dayanarak, 714 yılında inşa edildiğini belirtirler de bu kitabe muhtemelen 1714 yılına ait tamir kitabesidir. Bu tarihte kilise tamir edilmiş, kiliseye ahşap bir bölüm de eklenmiştir (Mamalukos, 2004; Sarıoğlu, 2021).

Şekil 72. Planı ve kesiti (A: Rölöve, B: Restitüsyon) (Mamalukos, 2004; Sarıoğlu, 2021)

2.14. Midye (Kıyıköy) Şapeli

Konumu ve Tarihçesi: Vize'nin Kıyıköy (Midye) beldesinde, Acısu yakınında yer almaktadır. Yapının tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Mimari Özellikleri: Yarım daire apsisli, tek nefli küçük bir şapeldir (Şekil 73-74). Bema bölümünü ayıran bir bölmenin izi ile kuzey duvarında bir mezar nişi (arcosolium) görülmektedir. (Şekil 75) (Eyice, 1969).

Şekil 73. Planı
(Eyice, 1969)

Şekil 74. Şapelden bir görünüm
(2018)

Şekil 75. Şapeldeki yazılar
(2018)

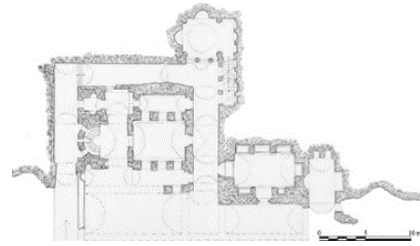
2.15. Ayios Nikolaos Manastırı

Konumu ve Tarihiçesi: Kıyıköy (Midye) beldesinin Saray Kapısı'ndan çıkılarak Pabuçderesi'ne inilen yol takip edildiğinde 600-700 metre batıda ve vadinin güney yamaçlarının dik meyillerle aşağı indiği kısmın üzerinde yer almaktadır (Dirimtekin, 1963). Eyice (1969), kilise apsisinde sadece bir haç sembolünün görülmesine ve ayazmada çok sayıda Erken Hristiyanlık Dönemi sembollerinin kullanılmasına dayanarak, bu kompleksi 7.-9. yüzyıllara tarihlendirmiştir. Dirimtekin (1963) ise ayazma ve kilisedeki süslemelerden hareketle kompleksi 6.-8. yüzyıllara tarihlendirmektedir.

Mimari Özellikleri: Tamamı kaya kitlesinin içi oyularak şekillendirilen manastır, üç bölümden meydana gelmiştir (Şekil 76). Birincisi, büyük bir kilise; ikincisi, kilisenin güneybatı köşesindeki ayazma; üçüncüsü de kilisenin batısında, biri nartekse bitişik olmak üzere yan yana konumlanan iki mekândan oluşmaktadır (Şekil 77). Ayrıca bu üç bölümden ayrı olarak manastır kompleksinin ön tarafına günümüze ulaşamayan taş ve tuğladan yapılmış mekanlar da eklenmiştir.

Şekil 76. Manastırın genel görünümü (2023)

Şekil 77. Planı (Eyice, 1969)

Narteks, ortada çapraz; yanlarda beşik tonozla örtülü üç bölümden meydana gelmektedir (Şekil 78). Ortadaki çapraz tonozlu bölümden naosa geçiş üstünde kare penceresi olan lentolu bir kapı aracılığıyla sağlanmaktadır (Şekil 79). Naos, kare kesitli ikişer paye ile üç nef ayrılmıştır. Oldukça geniş tutulmuş orta nef, beşik tonoz örtülü olup bu tonoz üç kademeli bir silme ile başlamakta; silmenin altında da karşılıklı yerleştirilmiş üçer adet konsol dikkat çekmektedir. Birinci konsol tespit edilememesine karşın ikinci konsol,

bir aslan başını; üçüncüsü de bir kartalı tasvir etmektedir (Şekil 80-81). Güneydeki yan nef, kareye yakın dikdörtgen planlı olup bu bölüme bir kapı ile geçiş sağlanmaktadır (Şekil 82). Kuzeydeki yan nef tahrip olduğundan düzeni tam olarak anlayılamamaktadır. Ancak günümüze ulaşan izlere dayanarak, güney yan nef ile benzerlik gösterdiği düşünülmektedir (Şekil 83). Bema bölümüne naostan bir basamakla çıkılmaktadır. İki mekânı ayıran ikonostasis de kayadan yontularak yapılmıştır. Bemanın iki yanındaki dar nefler de beşik tonozla örtülüdür. Üzeri beşik tonozla örtülü bema, oldukça geniş tutulduğundan, kiliseye adeta transeptli bazilika görünümü vermektedir. Yarım daire apsis içinde üç kademe halinde synthronon bulunmakta; bunun tam ortasında da bir kathedra yer almaktadır. Apsiste, ortadaki daire olmak üzere üç pencere görülmektedir (Şekil 84). Apsisinin iki yanında prothesis ve diakonikon denilen kapalı papaz hücrelerinden güney yönündeki günümüzde mevcut olmasına karşın kuzey yönündekinin izleri görülmektedir (Şekil 85-86). Apsisin arkasında ise üzeri beşik tonozlu, dar ve yüksek bir dehliz bulunmaktadır (Şekil 87). Aynı dehliz kilisenin güneyinde de devam etmekte; iki basamakla inildikten sonra düzgün olmayan bir şekilde ayazmanın önüne kadar uzanarak burada narteks ile birleşmektedir (Şekil 88-89). Böylece kilise, narteks ve iki dehliz tarafından üç yönden çevrilmiş durumdadır. Kilisenin -narteks de dahil- iç mekân bezemesi oldukça dikkat çekicidir.

Şekil 78. Kilisenin narteksini (2023)

Şekil 79. Narteksten naosa girişini (2023)

Şekil 80. Naos-narteksten giriş yönünü (2023)

Şekil 81. Naos-apsis yönünü (2023)

Şekil 82. Kilisenin güney yan nefini (2023)

Şekil 83. Kilisenin kuzey yan nefini (2023)

Şekil 84. Kilisenin bema ve apsisi (2023)

Şekil 85. Apsisin yanındaki papaz hücre (güneydeki) (2023)

Şekil 86. Apsisin yanındaki papaz hücresinin (güneydeki) izleri (2023)

Şekil 87. Apsis arkasındaki dehliz (2023)

Şekil 88. Ayazmaya uzanan dehliz (2023)

Şekil 89. Dehliz, narteks ve ayazmaya birleşimi (2023)

Kilisenin güneybatı köşesinde konumlanan ayazmaya, kilise narteksinin devamında yer alan ve iki paye arasından geçilerek ulaşılan bir merdivenle inilmektedir (Şekil 90). Kare planlı ayazmada, ana mekân üç yönde, apsis şeklinde yarım daire nişlerle genişletilmiştir. Bu nişlerden ikisi kaya kitlesine; üçüncüsü ise dehlizin altına oyularak oluşturulmuştur. Ortadaki kubbe yine kayadan oyulmuştur. Kare mekânın köşelerinde ileri taşkın sütun biçiminde dört mimari öge bulunmakta olup başlıkları kesik piramit biçimindedir. Aynı kayadan işlenmiş olup her yüzünde ayrı bir kompozisyon yer almaktadır (Şekil 91-92).

Narteksin önünde, nartekse ve birbirine bitişik, biri büyük diğeri küçük olmak üzere iki mekân, kompleksin üçüncü bölümünü teşkil etmektedir. Nartekse bitişik ve büyük olan mekân, dikdörtgen planlı olup üstü beşik tonozla örtülüdür. Duvarlarda açılmış olan mezar nişlerinden (arcosolium) buranın bir mezar odası olduğu anlaşılmaktadır. Yedi adet mezar nişi bulunan bu bölüme kuzeydeki bir kapıdan girilmektedir (Şekil 93-94). İkinci ve küçük olan mekânın ise zemini daha yüksek kottadır. Bir iskân yeri olduğu anlaşılan bu mekânın batı duvarına açılmış bir mezar nişi (arcosolium) bulunur. Burası büyük olasılıkla yatma yeri olarak kullanılmıştır. Karşı duvarda ise küçük bir apsis bulunur (Şekil 95).

Şekil 90. Kilise narteksi ve ayazmaya iniş (2023)

Şekil 91. Ayazma-doğu duvarı (2023)

Şekil 92. Ayazma-güneybatı köşesi (2023)

Şekil 93. Mezar odası-batı yönü (2023)

Şekil 94. Mezar odası-doğu yönü (2023)

Şekil 95. Manastırdaki küçük mekân (2023)

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bizans İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu'nun devamı olup Roma'nın antik mirası Bizans kültürünün temelini oluşturmuştur. Bu antik miras doğulu etkilerle pekişerek Bizans kültürünü oluşturmuş ve bu kültürün ana kaynağı da Hristiyan dini olmuştur.

Trakya Bölgesi, Doğu Roma ile Batı Roma arasındaki bağlantı yolları üzerinde konumlanması, başkente olan yakınlığı ve batıya açılan kapı niteliği taşıması nedeniyle Bizans Dönemi'nde askeri olduğu kadar sanat açısından da önemli bir bölge olmuştur. Bizans sanatının en önemli örnekleri -başkent oluşu nedeniyle- Konstantinopolis'de bulunmakla birlikte önemli yerleşmelerinin Trakya'da yer alması nedeniyle dini yapı örneklerine bu bölgede de sık rastlanmaktadır.

Trakya Bölgesi'ndeki Bizans yerleşmeleri arasında Hadrianapolis (Edirne), Bisantia (Tekirdağ), Kırk Kilise (Kırklareli), Selymbria (Silivri), Perinthos (Marmara Ereğlisi), Ainos (Enez), Bizye (Vize), Genna (Kaynarca) ve Midye (Kıyıköy) sayılabilir. Literatürde, sözü edilen yerleşmelerde Bizans dini yapı örneklerine rastlanmakla birlikte günümüzde birçoğunun mevcut olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle çalışma kapsamında mevcut olan ve izleri tespit edilen yapı örnekleri ele alınmış; Perinthos (Marmara Ereğlisi),

Ainos (Enez), Bizye (Vize), Genna (Kaynarca) ve Midye (Kıyıköy) yerleşmelerindeki yapı örnekleri incelenmiştir.

İncelenen yapıların inşa tarihleri hakkında kesin verilere ulaşılamamış; kaynaklarda öne sürülen tarihlerde de oldukça geniş bir zaman aralığının verildiği görülmüştür. Elde edilen bilgilere göre, Marmara Ereğlisi'ndeki Perinthos Bazilikası'nın, Enez'deki Kral Kızı Bazilikası'nın, Midye'deki (Kıyıköy) Ayios Nikolaos Mağara Manastırı ile Vize'deki Mağara Manastırı'nın Erken Bizans Dönemi (4.-9. yüzyıl); Bizye (Vize) Ayasofyası'nın, Enez Ayasofyası'nın, Enez Gregorios Neokesarias Şapeli ile Ayios Ioannes Prodromos Kilisesi'nin ve Kaynarca'daki Kimisis tis Theotoku Kilisesi'nin Orta Bizans Dönemi (9.-13. yüzyıl); Enez'deki Ayios Evplos Şapeli'nin, Theotokos Chrisopege Şapeli ile Triada Şapeli'nin de Son Bizans Dönemi (13.-15. yüzyıl) örnekleri olduğu söylenebilir (Tablo 3).

Tablo 3. İncelenen yapıların dönemleri

Erken Dönem (4.-9. Yüzyıl)	Orta Dönem (9.-13. Yüzyıl)	Son Dönem (13.-15. Yüzyıl)
Marmara Ereğlisi Perinthos Bazilikası	Vize Ayasofyası	Ayios Evplos Şapeli
Enez Kral Kızı Bazilikası	Enez Ayasofyası	Theotokos Chrisopege Şapeli
Midye Ayios Nikolaos Manastırı	Enez Ayios Gregorios Neokesarias Şapeli	Triada Şapeli
Vize Mağara Manastırı	Ayios Ioannis Prodromos Kilisesi	
	Kaynarca Kimisis tis Theotoku Kilisesi	

Plan şemaları açısından incelendiklerinde (Tablo 4), Erken Dönem örneklerinden Marmara Ereğlisi Perinthos Bazilikası'nın, Enez Kral Kızı Bazilikası'nın ve Midye Ayios Nikolaos Manastırı Kilisesi'nin üç nefli bazilikal plan şemasına sahip olduğu görülmektedir. Vize Mağara Manastırı'nda ise kilisenin (B bölümü) tek nefli; şapellerden birinin (A bölümü) yonca planlı, diğerinin de (C bölümü) tek nefli plan şemasına sahip olduğu tespit edilmiştir. Orta Bizans Dönemi yapılarından sadece Bizye (Vize) Ayasofyası'nda alt katta üç nefli bazilikal plan şemasının, üst katta ise kapalı Yunan haçı plan şemasının kullanıldığı; diğer örneklerin (Enez Ayasofyası, Enez Ayios Gregorios Neokesarias Şapeli ile Ayios Ioannes Prodromos Kilisesi, Kaynarca Kimisis tis Theotoku Kilisesi) kapalı Yunan haçı planlı oldukları belirlenmiştir. Son Dönem yapılarından Enez'deki Ayios Evplos Şapeli, serbest haç planlı; Theotokos Chrisopege Şapeli ile Triada Şapeli ise tek neflidir. Diğer yandan tarihi belirlenemeyen Enez Panayia Phaneromeni Şapeli ile Midye Şapeli'nin de tek nefli oldukları görülmüştür.

Tablo 4. İncelenen yapıların plan şemaları

Üç Nefli Bazilikal	Tek Nefli	Yonca Planlı	Kapalı Yunan Haçı Planlı	Serbest Haç Planlı
Marmara Ereğlisi Perinthos Bazilikası	Vize Mağara Manastırı Kilisesi (B bölümü)	Vize Mağara Manastırı Şapeli (A Bölümü)	Vize Ayasofyası (Üst Kat)	Enez Ayios Evplos Şapeli
Enez Kral Kızı Bazilikası	Triada Şapeli		Ayios Ioannes Prodromos Kilisesi	
Vize Ayasofyası (Alt Kat)	Theotokos Chrisopege Şapeli		Kaynarca Kimisis tis Theotoku Kilisesi	
Midye Ayios Nikolaos Manastırı Kilisesi	Vize Mağara Manastırı Şapeli (C Bölümü)		Enez Ayios Gregorios Neokesarias Şapeli	
	Enez Panayia Phaneromeni Şapeli			
	Midye Şapeli			

İncelenen yapılar Bizans dini mimarisindeki yeri ve önemi açısından ele alındıklarında, Bizye (Vize) Ayasofyası, iki ayrı planın kaynaştırılması bakımından ilginç örneklerden biri olarak kabul edilebilir. Ayrıca Bizans İmparatorluğu'nun başkentine en yakın tek örnek olarak sanat tarihinde özel bir öneminin olduğu belirtilebilir. Elde edilen bilgilere göre, Bizans Dönemi'nde Ainos, önemli bir liman kenti ve askeri üs yeri olmasının yanı sıra önemli bir dini merkez olarak karşımıza çıkmaktadır. İncelenen yapılar arasında boyutları ile dikkat çeken Enez Ayasofyası da bu durumun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Osmanlı Dönemi'nde camiye dönüştürülen Vize Ayasofyası ile Enez Ayasofyası orijinalliğini kısmen kaybetmişse de hala inşa tekniği ve plan özellikleri açısından döneminin özelliklerini yansıtan örnekler arasında sayılabilir. Enez'de dikkat çeken bir diğer yapı, 1982-83 yılları kazı çalışmalarında ortaya çıkarılmış olan Kral Kızı Bazilikası'dır. Yapı, alışılmışın dışındaki planı ile dikkat çekmektedir. Planda, naosun iki yanında ikincil koridorlar; bu koridorların doğu ucunda da hücreler görülmektedir. Enez Ayios Evplos Şapeli ise günümüzde ayakta kalan; mezar şapeli iken türbeye dönüştürülerek benzer işlevini sürdüren ender örneklerden biri olarak varlığını devam ettirmektedir.

Kayaya oyulmuş yapı örneklerinden ikisinin (Vize Mağara Manastırı, Midye Ayios Nikolaos Manastırı) kompleks olarak; diğerlerinin (Midye Şapeli, Triada Şapeli, Enez Panayia Phaneromeni Şapeli) tek nefli şapel olarak düzenlendikleri görülmektedir. Özellikle Ayios Nikolaos Mağara Manastırı, kayaya oyulmuş olmakla birlikte plan düzeninin zengin oluşu, bir tepenin oldukça derinliklerine kadar uzanışı, içinde ayazmanın bulunuşu ve zengin bir süsleme ile bezenmiş olması bakımından diğer örneklerden ayrılmaktadır.

Yapıların günümüzdeki durumları değerlendirildiğinde, Vize Ayasofyası ile Enez Ayasofyası restore edilmiştir. Enez Ayios Evplos Şapeli (Has Yunus Bey Türbesi) dışındaki kısmen ayakta kalan diğer yapılar ise atıl durumda olup korunmayı beklemektedir.

Sonuç olarak, günümüze ulaşan her tarihi yapı geçmişin izlerini ve döneminin özelliklerini sergilemesi açısından önem taşımaktadır. Trakya'daki Bizans Dönemi dini yapıları da sahip oldukları mimari ve sanatsal özellikler açısından değerlendirildiklerinde, dönemlerinin özelliklerini kısmen de olsa sürdürmektedirler.

KAYNAKÇA

(1967). *Kırklareli İl Yıllığı*. Kırklareli Valiliği Yayını.

Akyürek, E., Tiryaki, A., Çömezoğlu, Ö. & Ermiş, M. (2007). *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri (TAY) Klasör 8 Bizans/Marmara*, İstanbul: Ege Yayınları.

Aydın, M. (1995). *Hristiyan Kaynaklarına göre Hristiyanlık*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Başaran, S. (1998). Orta Çağ'da Enez, *Sanat Tarihi Dergisi*, IX (1-12).

Başaran, B. (2010). Enez Ayasofya Kilisesi (Fatih Camisi)'nde Kullanılan Yapı Malzemesinin Analizi ve Konservasyon Yöntemleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kadir Has Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Başaran, S., Çakan, B.U., Emre, G., Kurap, G., Karwiese, S. & Yılmaz, R. (2010). Enez (Ainos) 2008 Yılı Kazısı, Onarım-Koruma Çalışmaları. 31. Kazı Sonuçları Toplantısı 2, Ankara. s. 117-144.

Başaran, S. (2011). Enez (Ainos) 2011 Yılı Arkeoloji Kazısı.

Başaran, S. & Başaran, B. (2012). Enez-Fatih Camii. *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, 4 (90-98).

Batur, M. (1961). Enez. *Arkitekt*, Sayı:1961-04 (305), s.173-176,186.

Bauer, F. A. & Klein, H. A. (2004). Vize'de Ayasofya (Süleyman Paşa Camii) 2004 Yılı Çalışmaları Raporu.

Bauer, F. A. & Klein, H. A. (2006). The Church of Hagia Sophia in Bizye (Vize): Results of the Fieldwork Seasons 2003 and 2004. *Dumbarton Oaks Papers*, 60 (249-270).

Casson, S. (1926). The City of Ainos. Humphrey Sumner *Milford* (Ed.), *Makedonia, Thrace and Illyria* (pp.255-259). Oxford: Oxford University Press.

Dirimtekin, F. (1962). Vize'deki Kaya Kilisesi. *Ayasofya Müzesi Yıllığı* 4, s. 16-17.

Dirimtekin, F. (1963). Vize (Bizye, Bizye). *Ayasofya Müzesi Yıllığı* 5, s. 15-25.

Ercan, P. (2008). Marmara Ereğlisi'nde Bir İmparatorluk Yapısı: Herakleia Bazilikası, *Toplumsal Tarih*, 173 (74-77).

Erzen, A. (1972). Enez Araştırmaları. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 1 (235-248).

Erzen, A. (1987). 1986 Yılı Enez Kazı Çalışmaları. IX. Kazı Sonuçları Toplantısı II, Ankara. s. 279-297.

Erzen, A. & Kaygusuz, Y. (1988). Trakya'da Enez (Antik Ainos) Kazılarında Bulunan Bizans Sikkeleri. *Belleten* (Cilt: 52), 203 (429-435).

Erzen, A. (1994). *İlkçağ Tarihinde Trakya- Başlangıçtan Roma Çağına Kadar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Eyice, S. (1963a). *Son Devir Bizans Mimarisi: İstanbulda Palaiologoslar Devri Anıtları*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.

Eyice, S. (1963b). Enez'de Yunus Kaptan Türbesi ve Has Yunus Bey'in Mezarı Hakkında Bir Araştırma. *Tarih Dergisi*, XIII (141-158).

Eyice, S. (1969). Trakya'da Bizans Devri Eserleri. *Belleten* (Cilt 33), 131 (325-407).

Eyice, S. (1988). *Bizans Mimarisi*. S. Bayram (Ed.), *Mimarbaşı Kocasinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri* (Cilt.1, s. 45-51). İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü-Türkiye Vakıflar Bankası.

Eyice, S. (1997). Has Yunus Bey Türbesi, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:16, s. 273-275.

Güngör, H. (2002). *Türklerle Hristiyanlar Arasındaki İlişkilere Genel Bir Bakış. Dinler Tarihi Araştırmaları III* (Sempozyum: 09-10 Haziran 2001, Ankara) / 2000. *Yılında Hristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, s. 457-476. Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları.

Hasluck, F. W. (1908-1909). Monuments of the Gattelusii, *The Annual of the British School at Athens*, 15 (248-269).

Işın, M. A. (1994). Marmara Ereğlisi (Perinthos) Bazilika Kazısı Raporu. 4. Müze Kurtarma Kazıları Semineri-1993, Ankara. s. 39-60.

Işın, M. A. (1995). Marmara Ereğlisi (Perinthos) Bazilika Kazısı 1993. 5. Müze Kurtarma Kazıları Semineri-1994, Ankara. s. 27-38.

İrecek, K. Y. (1990). *Belgrad İstanbul Roma Askeri Yolu*. (Ali Kemal Balkanlı, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kizis, Y. (1992). *Thrace*. Atina: Melisa Publishing House.

Lampakes, G. (1908). Periegeseis (Geziler). *Deltion tes Christianikes Archaiologikes Etaireias*, 8 (3-41).

Mamalukos, S. O. (2004). Naos tis Panayias sti Yenna tis Anatolikis Thrakis (Doğu Trakya'daki Kaynarca'da Bulunan Meryem Ana Kilisesi). *Peri Thrakis*, 4 (69-92).

Mango, C. (1968). The Byzantine Church at Vize (Bizye) in Thrace and St. Mary the Younger, *Zbornik radova Vizantoloskog Instituta (ZRVI)*, 11 (9-13).

Mango, C. (2006). *Bizans Mimarisi*. (Mine Kadiroğlu, Çev.). Ankara: Özel Basım.

Mansel, A. M. (1938). *Trakya'nın Kültür ve Tarihi, En Eski Zamanlardan Milattan Sonra Altıncı Asrın Sonlarına Kadar*. İstanbul: Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları.

Mansel, A. M. (1965). İlkçağ'da Edirne. *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı* (s. 21-37). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ostrogorsky, G. (1981). *Bizans Devleti Tarihi*. (Fikret Işıltan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ousterhout, R. (1985). The Byzantine Church at Enez: Problems in Twelfth-Century Architecture. Herberg Hunger (Ed.), *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 35. Band, (pp. 261-280). Wien.

Ousterhout, R. & Bakirtzis, C. (2007). *The Byzantine Monuments of the Evros / Meriç River Valley*. Tessaloniki: European Center for Byzantine and Post-Byzantine Monuments.

Ötüken, Y. & Ousterhout, R (1989). Notes on the Monuments of Turkish Thrace, *Anatolian Studies*, 39 (121-149).

Özey, R. (2002). Türk Yurdu Balkanların Coğrafyası. *Yeni Türkiye* (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı I), 43 (226-243).

Öztürk, N. Ö. (2009). Perintos Bazilikası 2007 Yılı Kazısı, 17. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, Ankara. s. 29-40.

Papazotos, T. (1992-1994). Schediasma peri ton mnemeion tes Ainou eos tis arches tou parontos aionos (Yüzyılın Başına Kadar Enez'deki Anıtlar Hakkında Taslak). *Thrakike Epeteris*, 9 (89-125).

Sarioğlu, Ö. Ö. (2012). Trakya'da Roma ve Bizans Dönemi Yerleşmeleri, Anıtları, Erken Cumhuriyet Döneminde Koruma ve Restorasyon Modaliteleri Üzerine Bir Araştırma (1923-1950). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Edirne.

Sayar, M. H. (2008). Eskiçağda Trakya ve Traklar. *Toplumsal Tarih*, 173 (58-62).

Sözen, M. & Tanyeli, U. (2011). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Tuncay, G. B. (2003). Enez'de Bizans Devri Dini Mimarisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Tümer, G. (1999). *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları.

Yavuzoğlu, N. (1974). Vize'de Mağara Manastır Kompleksi, *Arkitekt*, sayı:1974-03 (355), s. 121-124.

URL 1: <https://www.trakyanet.com/trakya.html> (Erişim tarihi: 17.06.2023, saat: 18.50)

EK-1: Edirne’de Bulunan Bizans Dini Yapıların Durumları

EDİRNE			
Yapı Adı	Yeri	Tarihi	Mevcut Durumu
Ayasofya Kilisesi (Halebiye Camii)	Edirne-Kaleiçi	5. yüzyıl	Tamamen yok olmuştur.
Ayios İoannis Theologos (Sinaitikon) Kilisesi	Edirne-Kaleiçi	12. yüzyıl	Tamamen yok olmuştur.
Ayios Basileios Kilisesi (Kilise Camii)	Edirne-Kaleiçi	-	Tamamen yok olmuştur.
Ayii Theodora Kilisesi	Edirne-Kaleiçi	-	Tamamen yok olmuştur.
Küçük Ayasofya Kilisesi Camii	Edirne-Kaleiçi	-	Tamamen yok olmuştur.
Theotokos tis Skalotis Manastırı	Enez-Çavuşköy	12. yüzyıl	Tamamen yok olmuştur.
Ayasofya Kilisesi (Fatih Camii)	Enez-Kaleiçi	12. yüzyıl	Ayaktadır.
Kral Kızı Bazilikası	Enez-Gazi Ömer Bey Mah.	6-9. yüzyıl	Kalıntıları bulunmaktadır.
Theotoku Pandovasilissa Kilisesi	Enez-Kaleiçi	8. yüzyıl	Tamamen yok olmuştur.
Ayios İoannis Prodromos Kilisesi	Enez-Yeni Mahalle	12. yüzyıl	Kalıntıları bulunmaktadır.
Gazi Ömer Bey Mahallesi Kilisesi	Enez-Gazi Ömer Bey Mah.	-	Kalıntıları bulunmaktadır.
Ayios Evplos Şapeli (Has Yunus Bey Türbesi)	Enez-Gazi Ömer Bey Mah.	14-15. yüzyıl	Ayaktadır.
Ayios Gregorios Neokesarias Şapeli	Enez-Kaleiçi	10-11. yüzyıl	Kalıntıları bulunmaktadır.
Theotokos Chrisopege Şapeli	Enez-Kaleiçi	1422-1423	Kalıntıları bulunmaktadır.
Panayia Phaneromeni Şapeli	Enez-Gazi Ömer Bey Mah.	-	Kalıntıları bulunmaktadır.
Triada Şapeli	Enez-Gazi Ömer Bey Mah.	14. yüzyıl	Kalıntıları bulunmaktadır.

EK-2: Kırklareli’de Bulunan Bizans Dini Yapıların Durumları

KIRKLARELİ			
Yapı Adı	Yeri	Tarihi	Mevcut Durumu
Ayasofya Kilisesi (Süleyman Paşa Camii)	Vize	8-9. yüzyıl	Ayaktadır.
Mağara Manastırı	Vize	7-9. yüzyıl	Büyük ölçüde ayaktadır.
Direkli Mağara Manastırı	Vize	-	Kalıntıları bulunmaktadır.
Vize Tetrakonkhosu	Vize	-	Kalıntıları bulunmaktadır.
Ayia Paraskevi Kilisesi	Vize-Sergen	-	Yok olmuştur.
Panayia Manastırı	Vize-Düzova	-	Yok olmuştur.
Ayios Athanasios Kilisesi	Vize-Düzova	-	Yok olmuştur.
Ayios Nikolaos Manastırı	Vize-Kıyıköy	7-9. yüzyıl	Büyük ölçüde ayaktadır.
Midye Şapeli	Vize-Kıyıköy	-	Kalıntıları bulunmaktadır.
Balkaya 1 No’lu Kilise	Vize-Kıyıköy Balkaya	-	Kalıntıları bulunmaktadır.
Balkaya 2 No’lu Kilise	Vize-Kıyıköy Balkaya	-	Kalıntıları bulunmaktadır.
Balkaya 3 No’lu Kilise	Vize-Kıyıköy Balkaya	-	Kalıntıları bulunmaktadır.
Balkaya 4 No’lu Kilise	Vize-Kıyıköy Balkaya	-	Kalıntıları bulunmaktadır.
Vezirtepe Mevkii Kilisesi	Vize-Kıyıköy Vezirtepe	-	Kalıntıları bulunmaktadır.
Kimisis tis Theotoku Kilisesi	Pınarhisar-Kaynarca	10-11. yüzyıl	Kalıntıları bulunmaktadır.
Ayios İoannis Manastırı	Pınarhisar-Kaynarca	-	Yok olmuştur.
Ayia Paraskevi Manastırı	Pınarhisar-Yenice	-	Yok olmuştur.
Koruköy Kilisesi	Kırklareli-Dereköy Koruköy	-	Kalıntıları bulunmaktadır.
Koyva Manastırı	Kırklareli- Dereköy Koyva	-	Kalıntıları bulunmaktadır.
Kuzulu Köyü Manastırı	Kırklareli Kuzulu	-	Kalıntıları bulunmaktadır.

EK-3: Tekirdağ’da Bulunan Bizans Dini Yapıların Durumları

TEKİRDAĞ			
Yapı Adı	Yeri	Tarihi	Mevcut Durumu
Timiu Prodromu Kilisesi	Merkez	-	Yok olmuştur.
Theotoku tis Eleusis Kilisesi	Merkez	-	Yok olmuştur.
Arhistratigu Kilisesi	Merkez	-	Yok olmuştur.
Ayios Nikolaos Falkonos Manastırı	Merkez	-	Yok olmuştur.
Ayios Georgios Manastırı	Merkez	-	Yok olmuştur.
Ayios Prokopios Manastırı	Merkez	-	Yok olmuştur.
Panayia Revmakratorissa Kilisesi	Merkez	11. yüzyıl	Yok olmuştur.
Ayios Nikolaos Manastırı	Kumbağ	-	Yok olmuştur.
Yeniseos tis Theotoku Nikeotisis Manastırı	Yenice	-	Yok olmuştur.
Makkaveon Manastırı	Yenice	-	Yok olmuştur.
Ayios Georgios Ksilinis Manastırı	Şarköy-Uçmakedere	13. yüzyıl	Yok olmuştur.
Ayia Kiryaki Şapeki	Şarköy-Yeniköy	-	Yok olmuştur.
Ayii İoakim ve Anna Manastırı	Şarköy-Yeniköy	11. yüzyıl	Yok olmuştur.
Ayios Georgios Manastırı	Şarköy-Eriklice	10-14. yüzyıl	Yok olmuştur.
Eski Metropolitlik Kilisesi (Ereğli Katedrali)	Marmara Ereğlisi	6-7. yüzyıl	Yok olmuştur.
Perinthos Bazilikası	Marmara Ereğlisi	6. yüzyıl	Kalıntıları bulunmaktadır.

Yayına Geliş Tarihi:21/07/2023
Yayına Kabul Tarihi:26/07/2023
Online Yayın Tarihi:31/07/2023

Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik
Araştırmalar Dergisi
Cilt:7, Sayı:19, Yıl:2023, Sayfa:273-290
ISSN: 2587-2206

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

POST TRUTH ÇAĞINDA GÖRSEL KÜLTÜRÜN DÖNÜŞÜMÜ VE ALGI YÖNETİMİ

Mehmet Salih ALTIN¹

Hakan ALP²

Özet

Görsel kültür, görsel imajların yaygın olarak kullanıldığı bir kültürel ortamı ifade ederken, post-truth ise hakikatin ikincil planda kaldığı bir döneme işaret etmektedir. Bu makalede, görsel kültür ve post-truth kavramı arasındaki ilişkiler ve etkileşimler ele alınacak ve bu iki kavramın birbirini nasıl etkilediği incelenecektir. Post-truth kavramsal olarak, duygusal etkilerin ve kişisel inançların objektif gerçeklerin önüne geçtiği bir durumu tanımlamaktadır. Bu kavram, görsel kültürle yakından ilişkilidir çünkü görsel imgeler, duygusal tepkileri tetikleyebilir ve gerçeklik algısını manipüle etmeye neden olabilmektedir. Görsel kültür, medya aracılığıyla yayılan görsel imgelerle post-truth fenomeninin güçlenmesini bereberinde getirmektedir. Görsellerin kolaylıkla paylaşılması ve viral hale gelmesi, yanlış bilgilerin ve manipülatif görsellerin hızla yayılmasına ve toplumun gerçeklik algısını sarsmasına neden olabilir.

Anahtar Kelimeler: Görsel Kültür, Post truth, Gerçeklik, Manipülasyon

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Görsel Kültür Anabilim Dalı, E mail: Mehmet.altin@iuc.edu.tr ORCID No: 0000-0003-4840-9385

² Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, E mail: hakan.alp@istanbul.edu.tr ORCID No: 0000-0001-9696-8902

Atıf/Citation: Altın, M.S. & Alp, H. (2023). Post Truth Çağında Görsel Kültürün Dönüşümü ve Algı Yönetimi. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 7(19), 273-290.

TRANSFORMATION OF VISUAL CULTURE AND PERCEPTION MANAGEMENT IN THE POST-TRUTH ERA

Abstract

Visual culture refers to a cultural environment where visual images are widely used, while post-truth signifies a period in which truth takes a secondary role. This article aims to explore the relationships and interactions between visual culture and the post-truth phenomenon, and examine how these two concepts influence each other. Conceptually, post-truth defines a situation where emotional effects and personal beliefs supersede objective realities. It is closely intertwined with visual culture as visual images can trigger emotional responses and manipulate the perception of reality. Visual culture, through the dissemination of visual images via the media, contributes to the strengthening of the post-truth phenomenon. The ease of sharing and virality of images can lead to the rapid spread of misinformation and manipulative visuals, thereby undermining society's perception of reality.

Key Words: *Visual Culture, Post-truth, Reality, Manipulation*

GİRİŞ

Görsel kültürün incelenmesine yönelik çalışmalar, özellikle modern dönemde görsel algının ve kültürün önemini vurgulamasıyla birlikte artış göstermektedir. Bu çalışmalar, sanat alanının yanı sıra, 19. ve 20. yüzyılın önemli iletişim devrimleri olan kitle iletişim araçlarının etkilerini farklı bir boyutta ele almaya başlamıştır.

Görsel kültür, görsel imgelere dayalı olduğu için net bir tanım sunmak zorluğuyla karşı karşıyadır. Farklı bakış açılarına göre görsel kültür, bazıları için gözlem ve görme sürecini, bazıları için görüntüleri, bazıları için görselliği, bazıları için materyalist bir sanat analizini, bazıları için görsel deneyimlerin yorumunu ve bazıları için ise tarihsel süreçler içinde insan faaliyetleri sonucu ortaya çıkan baskılar ve resimler gibi görsel eserleri içermektedir (Henderson, 1999: 26). Bu farklı tanımlar, görsel kültürün karmaşıklığını ve çok yönlülüğünü yansıtmaktadır.

İnsan, sosyal bir varlık olduğundan, sürekli iletişim içerisinde bulunmaktadır. İletişim, bireyler arasında toplumsal bir zorunluluktur ve toplumun temel bir ögesidir. Yazının ortaya çıkışı, tarihî açıdan en fazla 5500

yıl öncesine kadar takip edilebilmektedir. Yazının icadı öncesi dönemde insanlar, iletişim kurmak için sözlü iletişim, resimler ve çeşitli semboller gibi araçlara başvurmuşlardır. Bu durumu somutlaştırmak adına Eller Mağarası, insanların iletişim amacıyla başvurdukları bir örnek olarak gösterilebilir.

Görsel kültür alanında, Tavin ve Housman tarafından ortaya atılan bir düşünce ise görselliğin sadece tasarım ve estetik bağlarla sınırlı olmadığıdır. Onlara göre, görsellik kavramına baktığımızda, bu kavramın sürekli olarak görüntü üreten sistemler ve teknolojiler aracılığıyla değiştiğini gözlemlemekteyiz. Bu değişimi mümkün kılan en önemli faktörler ise medya ve medya teknolojileridir (Tavin ve Housman, 2004: 211).

İnsanın varoluşundan itibaren, kendisi ve çevresiyle iletişim kurma zorunluluğu, farklı yöntemler denemesine ve iletişimin farklı formlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Şiir veya destan gibi zaman zaman sözlü, yazı ile taşınan kitaplar gibi zaman zaman yazılı, ikonik resimler veya freskler gibi zaman zaman görsel olarak ifade edilen iletişim, fotoğraf, film, video gibi mekanik araçlar vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu iletişim biçimleri tarihleri boyunca sözlü, yazılı, basılı ve elektronik olarak adlandırılmıştır. (Bilginer, 2021: 110)

Görsel kültür, bireylerin karşılaştığı görsel uyarıcıları çözümlene ve anlamlandırma amacı taşıyan bir kavramdır ve post-modernizmle birlikte önem kazanmıştır. Bu dönemde kültür ve kitle iletişim araçları, yaşamsal deneyimlerin merkezinde yer almaktadır. Post-modern düşünce, görsel deneyimlerin kültürel bağlamını ve gerçeklik ile temsil arasındaki ilişkiyi vurgulayarak görsel kültürün bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır (Türkkan, 2008:16).

Resim 1. Arjantin'in Santa Cruz Eyaletinde Bulunan Eller Mağarasından Bir Kesit

Resim 1'de gösterilen Cueva de las Manos (Eller Mağarası), M.Ö. 7500 tarihine kadar uzanan ve işaretlerin bulunduğu bir mağaradır. Bu dönemde insanlar henüz tarıma dayalı yerleşik hayata geçmemiş ve yazıyı kullanmamaktaydılar. Ancak, resimli iletişimin var olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla, insanlar toplumsal bir varlık olduklarından iletişim hiçbir zaman tamamen kesintiye uğramamıştır. Sadece zamanla iletişimin araçları değişmiştir. İletişim, bilgi veya haber alma ihtiyacıyla var olan ve insanlar tarafından önemsenen bir kavramdır. Bilginin depolanması, iletilmesi ve iletimi için kullanılan araçların varlığı ise bizi medya kavramına yönlendirmektedir. Günümüzde medya, iletişimin vazgeçilmez bir parçasıdır ve bilginin depolanması ve iletimini sağlayan araçları ifade etmektedir. Bu nedenle medya, iletişim ortamı ve iletişim araçlarıdır.³

Yüzyıllar boyunca, okuryazarlık sadece okuyup yazabilme yeteneği olarak kabul ediliyordu ve ötesindeki değerlendirmeler göz ardı ediliyordu. Ancak günümüzde, okuryazarlık yalnızca okuma ve yazma becerilerini içeren bir kavram olmaktan çıkmıştır. Sözlü ve yazılı kültürlerin egemenliği, görsel kültürün hâkimiyetine dönüştüğü için, okuryazarlık eksik kalmaktadır. Görsel kültürün ortamı ve iletişim araçları, medya tarafından sunulmaktadır. Bu

³Türk Dil Kurumları Sözcükleri, Güncel Türkçe Sözcük 2021

nedenle, okuryazarlık kavramının yanında medya kavramı da önem kazanmıştır. Medya okuryazarlığı ise, görsel dilin anlaşılmasına yardımcı olan bir yetkinlik olarak ortaya çıkmaktadır.

Görsel kültür, bir bakıma kültürel süzgeçten geçirerek görmeyi, gördüklerimizi bilgiyle anlamlandırmayı ve dışarıda kalanı veya gizleneni anlama disiplini ifade etmektedir. Bu tanıma göre, medya okuryazarlığı, bu eylemi gerçekleştiren kişinin kullandığı yöntemdir. Bugünün medyasının büyük bir kısmı görsel kültür temelinde şekillenmektedir ve bu da görsel kültürü anlamak için medya okuryazarlığına olan gerekliliği göstermektedir.

Günlük olarak haberler, bilgiler ve veri bombardımanına maruz kalırız. Televizyon, gazete, sosyal medya, radyo gibi medya araçlarından sürekli olarak bilgiler akar. Ancak, bu bilgilerin gerçek, nesnel ve yalan olmadığına garanti verilemez. Bir ileti, medyada dolaşıma girmeden önce mutlaka düzenlenir. Birileri veya biri, iletiyi yayınlamadan önce mutlaka düzenlemektedir. Bu ileti, gerçek gibi görünebilir, ancak düzenlenmiş bir veri olduğu gerçeği asla unutulmamalıdır. Sadece Rene Magritte'in piposu kadar gerçektir, Platon'un mağara alegorisindeki örnekle piponun gölgesidir, gerçeğin bir kopyadır.

John Berger, "Görme Biçimleri" kitabında resim sanatının, fotoğrafın icadıyla birlikte kopyalanabilme özelliğinin ortaya çıkmasıyla anlamının çoğaldığını vurgulamaktadır. Bu durumda, sanat eserinin özgünlüğü, kopyaların kaynağı olan bir tür "idea" olarak devam etmektedir. Özgün yapıtın yeni durumu, canlandırma araçlarının yarattığı bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak tam bu noktada, karışıklık süreci devreye girmektedir. Özgün yapıtın değeri artık söylediklerinin biricikliğinde değil, biricik oluşunda yatmaktadır (Berger, 2007). Özgün yapıtın biricikliğinin hükmünü yitirmesi ve imgenin değişkenliği, asıl sorunu bize işaret etmekte ve medya okuryazarlığı kavramının önemini göstermektedir.

Sanatın, özü itibarıyla görselin, kimin kontrolünde olduğu büyük önem arz etmektedir. Berger'ın da vurguladığı gibi, geçmişin sanatı artık eskisi gibi değildir, otoritesini kaybetmiştir ve yerine bir imgeler dili meydana gelmiştir. Bu nedenle denilebilir ki, önemli olan şimdi, bu dilin kimin tarafından ve hangi amaçla kullanıldığıdır (Berger, 2007). Bu değerlendirme,

sanat tarihini, görsel kültür'ün bir alt dalı haline getirecek kadar güçlüdür. Görüntünün kullanım şeklinin kültür savaşının bir parçası olduğu günümüz dünyasında, medya okuryazarlığının önemi açıkça görülmektedir.

1. POSTTRUTH: GÖRSEL KÜLTÜRÜN TEMEL DİNAMİKLERİ VE HAKİKATİN SİLİKLEŞMESİ

Posttruth kavramı, Sırp Amerikan oyun yazarı Steve Tesich'in 1992 yılında yayımlanan "Yalanlar Hükümeti" makalesinde ortaya atılmıştır. Bu makalede, Amerikan halkının siyasi propagandalara sorgulamadan inandığı ve gerçekmiş gibi kabul ettiği eleştirisi yapılmıştır. Tesich, insanların hakikati aramak yerine önelerine sunulan ham bilgi yığınlarını sorgulamadan kabul etme eğilimine dikkat çekmiştir.

Posttruth kavramının görsel kültür üzerindeki etkisini anlamak, hakikatin yitimi ve görsel manipülasyonun yaygınlaşması açısından önemlidir. Görsel kültür, görüntülerin ve görsel imgelerin toplumda etkili bir şekilde iletişim aracı olarak kullanıldığı bir alanı ifade etmektedir. Bu çalışma, posttruth fenomeninin görsel kültürün temel dinamiklerini nasıl etkilediğini incelemekte ve hakikatin silikleşmesinin görsel imgeler aracılığıyla nasıl gerçekleştiğini analiz etmektedir.

Post-truth terimi, Oxford Sözlüğü tarafından "kamuoyunu şekillendirmede duyguların ve kişisel düşüncelerin nesnel gerçekliklerin önüne geçtiği durumu" ifade eden bir sıfat olarak tanımlanmaktadır (Oxford Languages, 2020). Bu tanımlama, post-truth kavramının temel özelliklerini ve toplumsal etkilerini yansıtmaktadır. Türkçe dilinde, post-truth kavramı çeşitli şekillerde ifade edilmektedir. Bunlar arasında "gerçeklik sonrası", "hakikat sonrası", "gerçek ötesi", "hakikat ötesi", "post-gerçek", "post-hakikat", "inanılan gerçek" ve "post-olgusal" gibi terimler yer almaktadır. Ancak, henüz tam bir konsensüs sağlanmamıştır ve bu terimler arasında kesin bir anlaşma bulunmamaktadır (Terzi, 2020).

Özellikle siyasi bağlamda yaygın olarak kullanılması ve toplumda büyük tartışmalara yol açması nedeniyle, "post-truth" kavramı 2016 yılında Oxford Languages tarafından "yılın kelimesi" seçilmiştir. Bu seçimin temelinde, 2016 yılında gerçekleşen iki önemli olay yatmaktadır. Birincisi, Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden ayrılma kararını oylamak için

düzenlenen Brexit referandumudur. İkincisi ise, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki başkanlık seçimleri sırasında sosyal medyada yayılan birçok yanıltıcı haber ve gerçek dışı iddiaların dikkat çekmesidir. Bu seçim sürecinde, sonuçların şaibeli olduğu iddiaları da ortaya atılmıştır. Bu iddiaları destekleyen önemli bir haber, seçim sonuçlarının gerçekliği yansıtmadığı iddiasıyla yayılmış ve büyük bir ilgi uyandırmıştır. BBC Türkçe'nin haberine göre, Facebook, Cambridge Analytica adlı şirketin Donald Trump'ın kampanyası için çalışanlara seçim kampanyası sürecinde 50 milyon kullanıcının bilgilerini kullanmakla suçlandığı iddialarını incelemiştir. Bu gizlilik ihlali nedeniyle Facebook, Cambridge Analytica ile ilişkisini sona erdirmeye kararı almıştır. Her iki şirket de iddiaları reddetmiştir. Cambridge Analytica'nın Trump kampanyası için ABD seçmenleriyle ilgili veriler sunduğu iddiası o kadar büyük bir yankı uyandırmıştır ki, Netflix gibi bir dizi ve film izleme platformunda "The Great Hack" adlı bir belgesel yayınlanmıştır (Arkan, 2022:8).

Sahte haberler, önceki dönemlere kıyasla benzeri görülmemiş bir hızla yayılmaktadır. Bilgisayarların yaygınlaşmasının ardından cep telefonlarının da internete ve sosyal medyaya kolaylıkla erişilebilir hale gelmesi, sosyal medya kullanıcılarının birbirlerinin paylaşımlarını yeniden paylaşabilmesi gibi faktörler, sahte haberlerin hızlı bir şekilde yayılmasını mümkün kılmaktadır (Gooch, 2017).

Özellikle sosyal medya ve diğer dijital platformlar, post-truth fenomeninin yayılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bilgi kirliliği, yanlış bilgilerin hızla yayılması ve manipülatif söylemler, post-truth kültürünün güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Bu durum, toplumun gerçeklik algısını bulandırarak, sosyo-kültürel bağlamda önemli ölçüde olumsuz etkiler yaratabilmektedir.

2. ÖRNEKLER

2.1.Nayirah al-Tabah Örneği

1980-1988 yılları arasında yaşanan Irak-İran savaşı sonrası toparlanmaya çalışan Irak, 1990 yılında zengin petrol yataklarına sahip Kuveyt'i, kotalara uymadığı ve kendi yataklarından petrol çıkardığı gerekçesi ile işgal etmiştir (Yaycı, 2019). Kuveyt'in işgal edilmesi sonucu, ABD savaşa

dahil olmak için, kendi ve dünya kamuoyunu ikna etmek amacıyla girişimlere başlamış ve tarihe *Nayirah testimony* olarak geçecek sahte tanık vakası gerçekleşmiştir. 15 yaşında Nayirah isimli Kuveytli bir genç kız 1990 da ABD Kongresi İnsan Hakları Grup Toplantısında Saddam Hüseyin'in askerlerinin Kuveyt'te bir hastanenin yeni doğan ünitesinde gerçekleştirdikleri bir vahşetten söz etmektedir (Mamalipurath, 2020).

"El-Addan hastanesinde gönüllüydüm. Oradayken Iraklı askerlerin silahlarla hastaneye, 15 bebeğin kuvözde olduğu odaya girdiklerini gördüm. Bebekleri kuvözden çıkardılar, kuvözleri aldılar. Bebekleri soğuk zeminde ölüme terk ettiler. Korkunçtu."

Nayirah'ın sunmuş olduğu ifadeler, büyük yankı uyandırmış ve iddia ettiği olaylar, o akşam ABC kanalının "Nightline" ve NBC kanalının "Nightly News" haber programlarında geniş bir şekilde yayınlanmıştır. Bu sözde tanıklıkların etkisiyle yedi senatör, konuşmalarında Nayirah'ın anlattıklarına atıfta bulunarak kamuoyuna savaşa destek vermeleri çağrısında bulunmuş, aynı zamanda Bush da on farklı konuşmasında bu hikâyeyi tekrarlamıştır (Holland, 2014).

Resim 2. Nayirah al-Tabah ifadesi sırasında.

Daha sonra Kuveyt'in ABD büyükelçisinin kızı olduğu ve ifadesinin doğrulanamadığı ortaya çıkmıştır.

Nayirah'ın ifadesi sonrası, Amerikan medyası olayı manşetlerine taşımıştır. NBC TV haber programında 35 milyon kişi ifadeyi izlemiş,

sonrasında videolarla 700 TV istasyonuna taşınarak söz konusu ifade günlerce yayına girmiştir. Dönemin ABD Başkanı George H. W. Bush (Baba Bush) Irak'a operasyon için söz konusu ifadeyi defalarca kullanmıştır. Aynı zamanda söz konusu hikaye Uluslararası Af Örgütü tarafından da yayımlanan bir raporla desteklenmiştir. ABD Senatosu 12 Ocak 1991'de 47 ye karşı 52 oyla, Körfez Savaşı'nı başlatan, Irak'a karşı savaşı onaylamıştır. Kuveyt işgali sona erdikten sonra gazeteciler ülkeye giriş yapabilmış ve olay açıklığa kavuşabilmiştir.

ABD, sadece 12 yıl sonra, yine Irak'a saldırarak ve bu sefer bütün dünyaya Irak'ta Kitle İmha Silahı olduğu yalanını söyleyecektir. 2003'te dönemin ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell Birleşmiş Milletlerdeki toplantıda Irak'ın kitle imha silahlarını sakladığını iddia etmiştir. Daha sonra bu iddiaların yalan olduğu ortaya çıkmıştır. Bütün dünyadan medya organları söz konusu iddiaları haber olarak vermiştir.

Resim 3. ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell Birleşmiş Milletlerdeki Konuşması

Resim 2'de dönemin ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell Birleşmiş Milletlerdeki toplantıda, bütün dünyada canlı olarak yayınlanan, milyonlarca insan tarafından izlenen ‘’iddiaları/yalanları’’ anlatırken görülmektedir.

3. GÖRSEL KÜLTÜR VE DÜNYANIN GELİŞİMİ

Tarım, insanlık tarihinin en önemli dönüm noktalarından biridir ve toplumun bugünkü yapısını ve kültürünü şekillendiren yerleşik hayata geçişin başlangıcını temsil etmektedir. Sanayi devrimi ise bu süreci daha da ileri taşımış ve dönüştürmüştür. Sanayi devriminin ardından yaşanan teknolojik gelişmeler, günümüz kültüründe egemen olan görselliğin hegemonyasının yayılmasını sağlamıştır. Bu teknolojik imkanlar, görsel iletişimin ve görsel kültürün etkisini artırmıştır.

John Berger'ın "Görme Biçimleri" adlı belgeseli ve kitabı 1972 yılında çıktı ve görsel kültür'ü "görünür" kıldı. Elbette bir icat değildi yaptığı, o sadece görselin zamanının geldiğinin ilanını yapmıştır. Çünkü nasıl bir dünya? sorusunun yanıtı, "imgenin hakimiyeti altında" bir dünyadır. Görsel kültür ürününü anlamak, imgenin anlamını kavrayabilme olanaklarında gizlidir. Berger, Görme Biçimleri kitabına "görme konuşmadan önce gelmiştir. Çocuk konuşmaya başlamadan önce bakıp tanımayı öğrenir" (Berger, 2007). Ancak, dikkatli bir şekilde incelendiğinde, çocuğun ilk eylemi sadece görmek değil, başlangıçta sadece bakmaktır. Görme, imgenin anlaşılmasını içerir. İmgenin anlaşılabilmesi için ise imgenin toplumsal bağlamda konumunu, zamanını ve kültürdeki yerini anlamak gerekmektedir. Görsel kültür'ün temel dinamiklerini anlamak için bu dinamikleri besleyen unsurlara odaklanmamız gerekmektedir. Bu unsurlar arasında mekan, zaman, inanç, toplum, insan, teknoloji, kültür, sermaye, modernizm ve postmodernizm gibi kavramlar bulunmaktadır. Bu kavramların etkisiyle günümüzde gelişen görsel kültür, diğer kültür unsurlarını ve yaşamın kendisini egemenliği altına almaktadır. Bütün bir kültürü, hayatı domine eden şey çok değerli bir şey değildir. Bu şey aynı zamanda da kullanışlıdır. Çünkü günümüz dünyasında kültürel olarak etkili olma durumu, toplumu kontrol edebilme imkanı vermektedir. "*Toplumun kimliği kültürdür*" (Dinçeli, Sevindik, & Karatepe, 2016). Doğduğumuz kültür, bakış açımızı belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda 21. yüzyıl kültürünün önde gelen bir unsuru görselliktir. Kültürün kodları, görsel ifadelerle şekillendirilir ve bu kodları anlamak ve çözmek için görsel unsurları gözlemlemek gerekmektedir.

Ressam Rene Magritte tarafından hazırlanan bir tablo, sorumuza yanıt arayışımız için bir örnek olabilir. "İmgelerin İhaneti" (La trahison des

Images) adlı çalışmasında (Resim 4), resmin içindeki pipo altında "bu bir pipo değildir" ifadesini kullanmıştır (Thompson, 2010).

Resim 4. Rene Magritte'in İmgelerin İhaneti Adlı Çaişması

Gözlemlenebilir olanlar yalnızca imgelerdir. Gerçeklik, objektif bir şekilde tam olarak yansıtılamaz. İmgelere şüpheli bir yaklaşım benimseyerek eleştirel bir gözle bakarsak, gerçeklik ile imge arasındaki ilişkiyi daha iyi anlama fırsatı bulabiliriz. İmge, görsel kültür dinamikleri tarafından sürekli olarak değişmekte, artmakta, azalmakta veya dönüşmektedir. Bu nedenle günümüzdeki imge, Platon'un felsefesindeki idea kavramının bir gölgesi olarak nitelendirilebilir. "İdea birliktir, bölünemez, değişmez ve öncesiz-sonrasız olarak kendisiyle aynıdır. Ancak algılanan tek tek nesnelere, Herakleitos'un 'akış' felsefesinde olduğu gibi sürekli olarak ortaya çıkar, değişir ve yok olurlar" (Gökberk, 2005).

İmge, sürekli olarak yeniden üretilen bir fenomendir. Bu yeniden üretim, zamanın, mekanın ve kültürün doğal seyri içinde ortaya çıkabileceği gibi, Nayirah tanıklığı gibi durumlarda olduğu gibi belli çıkarlar doğrultusunda yalanlarla da oluşturulabilir. Oluşturulan yalanlar, günümüz medyası üzerinden kitleleri etkileyerek algı yönetimi ve manipülasyona maruz kalmalarına yol açar. Günümüz toplumu, medya aracılığıyla üretilen yalanlarla karşı karşıya kalırken, medya okuryazarlığı kavramı önem kazanmaktadır. Medya okuryazarlığı, insanların medyaya eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşarak yalanlardan korunmalarını ve imgenin gerçeklikten uzaklaşmasını anlamalarını sağlar. Irak savaşıyla ilgili yaşanan "déjà vu"

deneyimi, yani ikisinin de yalanlar üzerinden başlatılması, savaşı başlatan güç odaklarının ülkelerindeki vatandaşların ve dünyanın geri kalanının iyi bir medya okuryazarlığı geleneğine sahip olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, medyaya şüpheli ve eleştirel bir şekilde yaklaşmamaktır. Bu nedenle görsel kültür ile Medya Okuryazarlığı arasında sıkı bir ilişki vardır ve birbirinden ayrılamazlar.

Görselin kullanılış şeklinin adeta bir kültür savaşı gibi olduğu dünyamızda, medya okuryazarlığının önemi apaçık görülmektedir. Yine bununla ilgili çarpıcı ve kısa zaman önce gerçekleşen bir örnek üzerinden konu açılabilir. 22 Haziran 2021 tarihinde, Twitter üzerinden İngiliz Haber Ajansı Reuters'ın dünyaya duyurduğu haberindeki görsel dikkat çekti. Haber, Fransa ve Türkiye'de COVID-19 kısıtlamaları kalkıyor şeklindeydi ve birer görsel kullanılmıştı. Söz konusu görselde, Fransa'nın olumlu bir şekilde görüldüğü bir görsel gösterilmiş, Türkiye ise olumsuz olarak görselleştirilmiştir. Bu haber sosyal medya üzerinden yayıldıktan sonra, aynı ajansın, diğer ülkelerdeki kısıtlamaların kaldırılması konusundaki görselleri de incelendikten sonra, ortaya konumuza uygun olacak örnekler çıkmıştır. Bu şekilde yapılan bir medya okuryazarlığı sonucunda, ilgili haberdeki art niyet hemen ortaya çıkıvermiştir. Gösterilen tepki sonrası birçok insan, söz konusu haber ajansının yapmak istediği algı yönetimi ve manipülasyonu görmüştür. Söz konusu gönderilere ait ekran görüntülerini incelendiğinde, konunun ne kadar çarpıcı olduğu görsellik üzerinden anlaşılacaktır.

Resim 5. Türkiye’de COVID-19 Kısıtlamaları Kalkıyor Haberine Ait Görsel

Bağlantı Linki:

<https://twitter.com/Reuters/status/1407099777406414850>

Erişim Tarihi:19.07.2023

Resim 6. Reuters Haber Ajansı Tweeti

Resim 6, Fransa’dan haber için kullanılan bir görseldir. Daha sonra yapılan incelemede, söz konusu ajansın, benzer haberleri Finlandiya, İrlanda ve İngiltere için de yaptığı görülmüştür. Haberlerde incelenen görseller, yine olumlu olarak değerlendirilmekte, ülke imajını kötüleyecek bir detay görülmemektedir.

Resim 7: Reuters Haber Ajansı Tweeti

Resim 8. Reuters Haber Ajansı Tweeti

Resim 9: Reuters Haber Ajansı Tweeti

Görsellerin etkisiyle Türkiye'nin uluslararası algısını bozarak imajına zarar verme amacı taşıyan bir algı yönetimi yapıldığı değerlendirilmektedir. Bu nedenle, medya okuryazarlığı eğitimine sahip olmak büyük önem taşımaktadır. Günümüz dünyasında görsel kültür'e dayanan bir ortamda, medya araçları tarafından üretilen ürünlere şüpheli bir sorgulama yöntemiyle ve medya okuryazarlığı bilinciyle yaklaşmak, geçmişte sadece "bakan" bir toplumun yerine "gören" bir topluma dönüşmemizi mümkün kılar. Yaşadığımız dünya, üzerinde mutabakat sağlanmış bir dünya değildir. Dünya, birçok odak noktasından oluşur ve her bir odak noktası kendine uygun düşünmeyi, yaşamayı ve uymayı dayatır. Bu dayatmalar, çeşitli araçlar ve yöntemlerle gerçekleştirildiğinden, sadece gözlemlemekle anlaşılamayan bir dayatma biçimi olabilir. Dayatmanın etkisinden kurtulmak için bilgi edinmek ve dayatan odakları ifşa etmek gerekmektedir. Böylece ifşa edilen odaklarla doğal olarak mücadele edilebilir. Reuters Haber Ajansı'nın bahsi geçen haberlerinden sonra yapılan ifşa işlemi, ajansın güvenilirliğini zayıflatmış ve algı yönetimi gücünü azaltmıştır.

Treske (2006), "Televizyon, bugüne kadar yapılmış tüm icatlar arasında en hızlı bir şekilde tüm dünyaya yayılmış ve evlerde baş köşedeki yerini alarak kitle iletişiminin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Görüntüler sayesinde radyodan daha fazla bilgi içermekte, gazeteden daha kolay anlaşılabilir olup, yüksek bir eğitim veya okur-yazarlık becerisi gerektirmemektedir." Bu durum, televizyonun kısa sürede popülerlik kazanmasını sağlamıştır (Condry, 1987'den aktaran Treske, 2006). Nayirah

olayı milyonlarca kişi tarafından televizyon aracılığıyla izlenmiş ve etkilenmiştir. Bu durum, televizyonun o dönemdeki en popüler medya aracı olduğunu göstermektedir. Ancak günümüzde televizyonun yerini yavaş yavaş yeni medya olarak adlandırılan, sosyal medya alanı almaktadır. Bu alan, internet üzerinde faaliyet gösteren, fotoğraf ve video tabanlı medya organlarını içermektedir. Teknolojideki değişikliklerle birlikte medya okuryazarlığı hızla önem kazanmış ve değerli bir konuma gelmiştir.

SONUÇ

Makale kapsamında, görsel kültür ve post-truth kavramı arasındaki ilişkinin incelenmesiyle, görsel imgelerin toplumun gerçeklik algısını etkileyebilme ve duygusal etkilerin objektif gerçekliklerin önüne geçebilme potansiyeli örnekler ışığında ortaya konulmaya çalışılmıştır. Görsel kültürün medya araçları aracılığıyla yayılan görsel imgeleri, post-truth fenomeninin yayılmasına neden olabildiği sonucuna varılmıştır. Bu durum, medya okuryazarlığı ve eleştirel düşünme becerilerinin önemini vurgulamaktadır.

Bu çalışmanın temel yapı taşı, görsel kültür ve post-truth arasındaki etkileşimlerin toplumun bilinçli bir şekilde görsel tüketici olma ve gerçeklik ile imge arasındaki ilişkiyi sorgulama konusunda bilinçlenmesine dikkat çekmektir. Bu bağlamda, medya okuryazarlığı eğitiminin yaygınlaştırılması ve eleştirel düşünce becerilerinin geliştirilmesi önemli bir adımdır.

Sonuç olarak, görsel kültür ve post-truth çağı arasındaki ilişki karmaşık ve çok yönlüdür. Bu ilişkiyi anlamak, toplumun yanıltıcı görsel manipülasyonlara karşı daha dirençli olmasını sağlayabilir. Bilinçli bir şekilde görsel imgeleri tüketme, eleştirel düşünme ve doğruluk arayışı, post-truth çağında gerçeklik algısını yeniden şekillendirmemize yardımcı olabilir.

KAYNAKÇA

Arkan, Z. N. (2022). Post-Truth” Kavramı Üzerine Türkçe Karşılık Denemesi . İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 3 (2) , 1-15.

Berger, J. (2007). Görme Biçimleri. İstanbul: Metis Yayınevi.

Bilginer E, Ş. (2021). Görsel Kültürün Küresel Kültüre Dönüşmesinde Kitle İletişim Araçlarının Rolü. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (3), 109-126.

Condry, J. (1987). The Psychology of Television. Lawrence , Erlbaum Ass.

Diñçeli, D., Sevindik, O. ve Karatepe, A. K. (2016). Türkiye’de Görsel Kültür İçerisinde Afiş Sanatına Bakış. 5. Uluslararası Matbaa Teknolojileri Sempozyumu, 393-411. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Henderson, K. (1999). On Line And On Paper: Visual Representations, Visual Culture, And Computer Graphics İn Design Engineering. Cambridge: MIT Press.

Holland, J. (2014). “The First Iraq War Was Also Sold to the Public Based on a Pack of Lies”, <http://billmoyers.com/2014/06/27/the-first-iraq-war-was-also-sold-to-the-public-based-on-a-pack-of-lies/>

Gökberk, M. (2005). *Felsefe Tarihi* . İstanbul: Remzi Kitabevi.

Mamalipurath, J. M. (2020). Book Review: John Oddo, The Discourse of Propaganda: Case Studies from the Persian Gulf War and the War on Terror. Discourse & Communication, 106-109.Oxford Languages. (2020, December 22). Oxford Word of the Year 2016 |. <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/>

Tavın, K. M.Ve Housman, J. (2004). Art Education And Visual Culture in the Age Of Globalization, Art Education, 57 (5).

Terzi, A. (2020). Post-Truth Kavramı Ve Türkçe Karşılıkları Üzerine. Türk Dili, 69(820), 80–86.

Thompson, R. (2010). How to read a picture: Lessons from nonhuman primates. Proceedings of the National Academy of Sciences, 519-520.

Treske, G. (2006). Medya Okuryazarlığı: Neden Gerekli. MEDYA OKURYAZARLIĞI (S. 8-16). İçinde İstanbul: Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi.

Türkkan, B. (2008). İlköğretim Görsel Sanatlar Dersi Bağlamında Görsel Kültür Çalışmaları: Bir Eylem Araştırması. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Yaycı, C. (2019). Irak'ta Yaşanan Savaşlar. Güvenlik Dergisi , 331-352.